

HOLMI

XXVI. évfolyam 7. szám

2014. július

Alapító főszerkesztő: Réz Pál,
szerkeszti: Várady Szabolcs (megbízott főszerkesztő, vers), Radnóti Sándor (bírálat,
értekező próza), Závada Pál (széppróza), Szalai Júlia, Voszka Éva

Szerkesztőbizottság: Bodor Ádám, Dávidházi Péter,
Göncz Árpád, Kocsis Zoltán, Lator László,
Ludassy Mária, Nádasdy Ádám, Rakovszky Zsuzsa.
Tördelőszerkesztő: Környei Anikó. A szöveget gondozta: Zsarnay Erzsébet

TARTALOM

- Nádasdy Ádám*: Hínáros arcok • 747
Kurtág György–Ausone de Chancel/
Samuel Beckett: ...la vie – la mort... • 748
Nádas Péter: Világító részletek (I). Emléklapok
egy elbeszélő életéből • 750
Rainer Maria Rilke: Krisztus pokolraszállása • 765
Az Úr szavai Jánoshoz Patmosz
szigetén • 766
Idol (*Halasi Zoltán fordításai*) • 767
Pór Péter: Rilke kép-telen istenképzete (*Zsellér Anna
fordítása*) • 767
Szabó T. Anna: Triptichon • 784
Origó • 785
Torkolattűz • 786
Vörös István: Beteg ág elégetése, mielőtt
a hidegfront ideér • 787
Sárkányhegy elöljárójának romlott ételt
hozatok • 788
A régi ellentétek elégetése • 788
„Mindkettőtöknek csók, ölelés Zsolitól” (II). Jékely Zoltán levelei
Pasteiner Évának és Takács Jenőnek
(*Közreadja Lócsei Péter*) • 789
Ferdinandy György: A fiú látogatása • 804
Hanif Kureishi: Megérintve (*Greskovits Endre
fordítása*) • 806

- Papp Sándor Zsigmond*: A haza szeretete • 812
Bognár Péter: A-1713/20060713 • 819
 KF-0176/20031109 • 821
Nyilas Atilla: Lépcsőházi gondolat • 822
Tölgyesi Géza: Kötőjelek • 824
Miskolczy Ambrus: Cioran – Rousseau és Dosztojevszkij
 között • 825
Győri László: Dicsőség • 844
 Egy nyári délután maradékai • 845
Szuly Gyula: Mi marad? • 845

FIGYELŐ

- Sántha József*: Antinarcisztikus emberkép (Kerékgyártó
 István: Hurok. Pénzmagyar) • 848
Kőrösi Imre: „Használható megszállottság”
 (Bodor Johanna: Nem baj, majd
 megértem) • 850
Visy Beatrix: Csipesz, boncolókés, kalapács – a kortárs
 kritika szerszámkészletéből (Keresztesi
 József: Anabázis; Lengyel Imre Zsolt:
 Beszélgetés fákról; Sántha József:
 Talányaink összessége; Vári György:
 Az emberiség végnapjai) • 852
Lővei Pál: Szocreál ante portas (Magyarország – egy
 új korszak építészeti alkotásai.
 Modern és szocreál 1945–1960. Kiállítás
 a FUGA-ban) • 863
Kemény Aranka: Hárs Ernő (1920–2014) • 866

Megjelenik havonta. Felelős kiadó: Réz Pál. Vörösmarty Társaság
 Levélcím: HOLMI c/o Réz Pál, 1137 Budapest, Jászai Mari tér 4/A
 Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok
 Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág
 Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
 Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál
 (Bp. VIII., Orczy tér 1. Tel.: 06 1/477-6300; postacím: Bp. 1900)
 További információ: 06 80/444-444; hirlapelofizetes@posta.hu
 Előfizethető még postai utalványon Závada Pál címén (1092 Budapest, Ráday u. 11–13.)
 Előfizetési díj fél évre 4980, egy évre 9960 forint, külföldön 60, illetve 120 euró
 Tördelte: Kardos Gábor. Nyomtatta az ADU PRINT Kft. Vezető: Tóth Béláné

A HOLMI honlapja: www.holmi.org

ISSN 0865-2864

Nádasdy Ádám

HÍNÁROS ARCOK

Csak lassan jöttem a felszínre fel,
odahagyva mélységes mély hazámat.
Száraz vagyok és sós és napsütéses,
villan fehér fogam. Ez csak a látszat.
Hínáros arcok, pettyes csillagok,
pár vízhulla úszik (főleg egy),
már nem jönnek utánam. Végre fönt,
fönt van a vízfelszín fölött a szám,
beszélhetek. De mit? Hogy fönt vagyok?
Kit érdekel? Mindenki levegőn van,
a víz alatt nincs is normális ember.
Mindegy. Most fontosabb, hogy halljanak,
mint az, hogy mit beszélek. Sziklaágy,
oda húz le a langyos, lusta vágy.
Színes halak, megrázó buborékok,
és kellemetlen, sűrű oxigén.
Testvéreim, lenn vagytok még? Bezártuk
az óvóhelyet? Fölment már a lift?
Lassan jöttem, nehéz szenesvödörrel,
tengeri csillagok, csillós medúzák,
ellenem dolgozó áramlatok,
villan fehér fogam. Hínáros arcok
és szörnyű csend. Caplatok fölfelé,
elég a csendből. Bárkit, aki tapsol,
keblemre ölelek. Már nem vagyok
hazámban, súlyos oxigénpalack
nyomja belém a lelket, csöveken
kapom vissza a környezetemet.
A víz mélyén vulkánok is kitörnek,
ott minden forróbb. Még egy forduló,
és szétnézek. A fülzúgás maradt.

Kurtág György–Ausone de Chancel/Samuel Beckett

...LA VIE – LA MORT...

a) Ausone de Chancel: ... la vie – la mort...

The image shows a handwritten musical score for a piece titled 'Ausone de Chancel: ... la vie – la mort...'. The score is written on a grand staff with a bass clef and a key signature of one sharp (F#). It consists of several systems of staves. The first system contains the vocal line with lyrics: 'On en-tre, on vie Et c'est la vie. On'. The second system continues the vocal line with lyrics: 'bail- le, on sort Et c'est la mort.' and includes a piano accompaniment line with notes and rests. The third system shows a circled 'ossia:' marking a variation of the vocal line: 'Et c'est la mort.'. The fourth system shows another circled 'ossia:' marking a further variation: 'Et c'est la mort.'. The score includes various musical notations such as dynamics (pp, f, p, ppp, pppp), articulation (accents, slurs), and performance instructions like 'sonore [quasi f]' and 'F.T. #1'. A vertical stamp on the right side of the second system reads '2014 V.B. [E.2.2]'. The handwriting is in black ink on white paper.

b) Ausone de Chancel: ... la vie – la mort
 cité par Samuel Beckett:
 [avec une retouche importante]

pp (3)
 quasi 4/2
 p
 pp [v] f
 On en-tre, on crie [cri-e] Et c'est la vie, [vi-e] On

#¹ #² #³
 pppp
 i
 crie, on sort Et c'est la mort.
 [cri-e]
 [F. D. I.] 47-282-24 [M. D. I.]
 rit.
 Rend: note:
 pp
 i

Copyright by Editio Musica Budapest

Charles Ausone de Chancel (1808–1878) francia író és gyarmati hivatalnok. Samuel Beckett egy lényeges módosítással idézi Chancel szállóigévé vált és – főleg belső rímei miatt – lefordíthatatlan aforizmáját. Nála – „on bâille” helyett – a második mondatban is „on crie” szerepel. (A szerk.)

Nádas Péter

VILÁGLÓ RÉSZLETEK (I)

Emléklapok egy elbeszélő életéből

Nem volt apelláta, délre a vasárnapi ebédnek készen kellett lennie. Amikor delet harangoznak, a levesnek forrón az asztalon gőzölgnie. Nem mintha a nagyapám így kívánta volna. Az anyai nagyapámra gondolok. Ahogy ismertem, neki jó lett volna egykor langyosan, ilyen dolgokra ő nem adott. Különben is alig evett. Ritkán szólt, leginkább röviden. Amikor felállt az asztaltól, főhajtás kíséretében megköszönte az ebédet. De nem lehetett tudni, hogy kinek köszöni. Mintha a nagyanyámat illetve volna köszönet, esetleg gondolt Istenre, valakinek az Istenére, igazán nem tudom. Nem láttam, hogy világi hívságok közül egy is érdekelné. Légies ember volt, csontsovány, mellkasának bőrén erősen átütöttek a bordák. Amikor óvatosan magához vont, amikor fellökött a levegőbe, repüljek, repül a Péter, huss, és elrepül, majd zuhantomban nagy hirtelen mégis elkapott, lezuhan a kismadár, akkor igen közel kerültem teste csupasz vázához; ma is a tagjaiban érzem a karcsonjtját, a kulcsconjtját, az éles bordáit.

De ma sem értem, hogy nagy örömeben miként hagyhatta el az ajkát, akár egyszer, ez a lezuhanó kismadár. A kismadár akkor zuhan le, amikor a vadászok lelövik, vagy elfagy a lába a nagy téli hidegben.

Érzelmekkel felette óvatosan bánt a nagyapám, indulatosnak soha nem láttam. Legfeljebb erősebb hangsúlyt adott valaminek a humorával. Sztoikus nyugalma alján mégis valami fenyegető, félelmetes szunnyadt, tartottak is tőle a lányai, erősen tartottam tőle én is, de el nem tudom képzelni, hogy mi történt volna, ha egyszer tényleg a türelme végére ér. Tekintete rögvest viharra állt, amikor valakire neheztelt, bele is pirult, de soha nem tört ki. Inkább kíméletesen leengedte szemhéját a dühére, mint aki azonnal magába száll, és készségesen szemet huny a benne történtek fölött.

Repülésem hosszabb ideig is tartott a zuhanásomnál, ilyen volt az érzete. Mintha nem lenne vége, elállt a lélegzetem; talán ezért kívántam, repítsen, vágyakozás a fulladásra, csak a visszazuhanásban ocsúdtam fel, már csontos karjába zárva. S aztán megint. Vagy a térdén lovagoltatott, játékunkat minden bizonnyal maga is idomtalanul élvezte, ugyanakkor rémesen unhatta. Az volt a játék, hogy a lovasnak biztosan kell a nyeregben megülnie, pedig dobált a ló, prüszkölt a ló, makrancos volt a ló. A véletlent szimulálta a térdén a nagyapám, a kiszámíthatatlant imitálta, s mivel jó érzékkel, jó ritmusban reagáltam a szimulációra, mert tudtam, mit tesz, tudtam, mire akar rávezetni, élvezte a hatást, és jókorákat hahotázott.

Hangtalanul nevetett, hangtalanul hahotázott, elnyílt szájjal meredt az égre az örömmel. Na, ennek a gyerekek jól működnek a reflexei. Azóta sem láttam ilyesmit, némán hahotázni.

Játékunkhoz ugyanannyi önfegyelemre lehetett szüksége, mint nekem, csakhogy önfegyelmünknek más volt a tárgya. Ma, amikor a jelenet részleteihez reggelente óvatosan visszatérek, izlelgetem és értelmezem, s ettől újabb és újabb részletek nyílnak ki egymásból, és más távoli részletekhez kapcsolódnak, az a benyomásom, hogy a nagyapám erősen tarthatott az élvezettől. Nehezen ment bele, kérlelni kellett, befurakodni

a két térde közé, s amikor végre-valahára megadta magát, amikor belekerültem teste melegének áramába, nem tudott többé ellenállni, a térdére emelt, de még akkor is nehezen tüzesedett be, tétovázott, s igen ellenőrizetten adta át magát a közlésnek. Minden bizonnyal a játék monotóniája, mimikus jellege, a rítus untatta, ma már igazán meg tudom érteni; nekem térde éles éleit, a csontok kiszögelléseit kellett elviselnem. Fájt. Az élvezet érdekében a fájdalmat elviselni. Engem is untat az imitáció. Hozzászegődik az álság valamennyi félkész elemével. Mégis nagyobb volt a játék öröme, mint a mimézis felett érzett szégyen. Hozzájött még az elviselés öröme. Az elakadt lélegzet öröme, előleg a fulladásból, a nagyapám néma nevetése.

A levegőbe nevetett bele, de levegőtlen volt a nevetése, amire magyarázatot adhatott az erős asztmája. Már a legkisebb erőfeszítéstől gyorsabban szedte a levegőt, hiperventilációnak nevezik a jelenséget a szakorvosok, lélegzete sípolt. Az asztma a tagadás betegsége, a lemondásé, az önmegtagadásé. Proustnak szintén asztmája volt, bár akkoriban a betegség bronchiális, neurális és allergikus jellegét még nem tudták összefüggésbe hozni. S ha egyszer Proust ebben a betegségben szenvedett, meg a nagyapám is, akkor végül is nem tudhatjuk, hogy milyen lehet az önmagát nem megtagadó, minden álságtól mentes, antimimetikus ember. Az ilyen ember minden bizonnyal kizárólag a legsajátabb, csontig átvilágított tulajdonságait mímeli. De arra meg mi szüksége lenne. Élete utolsó tíz évében így lehetett vele. Egy idő után unja is az ember, amit élvez. Homlokcsontján fénylett a feszes bőr, halántéka felett, a két kézfejen vastag erek csavarodtak és tekeregtek. Ezeket az ereket igen csodálatosnak találtam. Rajzolatuk és funkciójuk még ifjú emberként is erősen foglalkoztatott; őszintén szólva taszított. Alig mertem belegondolni, hogy mi minden meg nem történik a hám alatt a szervezetben, az erekben, a szívben, az agyékban, a tüdőben, a belekben, elborzadtam a szabályszerű működéstől, beleborzadtam a funkcionalitás állandóságának csodálatába, s a borzadás erősen és illetéktelenül felizgatott. Vigyáznom kellett, a természetimádat spirálja el ne ragadjon; a romantikus önimádat útja a családukban zárva volt. Óvatosan fogjam le az ujjammal, figyeljem, miként üt a szív. Ámulattal figyeltük a pulzust. Ezzel a trükkal, a szívveréssel, vagy a zsebórájával és a pulzusával, fülemben a túfinom ketyegéssel és a ritmusos dobbanással, sikeresen el tudta terelni a figyelmemet. Néztük a másodperc mutatóját, számláltuk a szívverését, míg le nem csillapodtam. Nem találtuk az ütőeremet. Azt hiszem, így tanultam meg először tízig számolni, a saját ütőeremen vagy a nagyapám ütőerén; feladni az őrzőgést, lehiggadni, minél előbb kiengedni a szelepet a gőzzel. Nem mindig engedte, de a halántékán valamennyire el lehetett tolni a bőr alatt a helyükről a göböcsös ereket, s akkor csak igen lassan szúztak vissza. Bizony csapda lehetett a nagyapámnak, megszabadulni az egyik terhes kötelezettségtől, a játéktól, s akkor itt volt ez a másik játék.

Nem kártyázott, nem sakkozott, ha kinn voltunk náluk a gödi Dunán, a híres Fészekben, a munkás testedzők üdülőtelepén, a másokkal közösen vásárolt kis öreg faházukban, amit Tauber-villának hívtak az öreg barátai, s máris harsányan nevettek, hiszen a feliratot meglepetésként ők maguk srófolták fel egyszer a házacska homlokzatára, minden délután itt röplabdáztak a fiatalokkal, s akkor csak ült a századelős, zárt fürdődresszében és a magának való mosolyában, s a vadszőlő leveleitől árnyas, ácsolt teraszról figyelte őket.

Úszni is igen ritkán ment velük.

Nem azt mondták, hogy úszni mennek, hanem megmártózni.

Megmártóztunk.

Egy alaposan kitaposott ösvényen gyalogoltak fel a váci parton a füzes bozótban, aztán éppen csak tempózva visszahozták magukat a lusta árral. Közben hangosan és nyugodalmasan beszélgettek a napfény verte víz színén; hangjukat messzire vitte a víz.

Visszacsurogtunk, ez volt rá a szó.

Pálcikával azért ő tanított meg marokkót játszani egy téli délutánon. Talán ez volt az egyetlen játék, ami érdekelte. Engedni, hogy a csíkozásuk szerint különböző értékű pálcikák szétomljanak a tenyerünkéből, aztán egyenként, úgy emelni ki őket a halomból, hogy a többi pálcika ne érezze meg, ne mozduljanak el, meg se rezzenjenek a változástól. Nemcsak látni, hanem mintegy előre érzékelni a kiválasztott pálcika pozícióját a többiek között. Lélegzetünkre is ügyelni, hogy rezzenetlenségre sikerüljön a művelet. Arra is ő tanított meg először, hogy előbb ki kell engedni a levegőt, akkor lehet a lélegzetet biztonságosan visszatartani. Ha teli tüdővel tartjuk vissza, akkor az erőfeszítéstől beremeg a kéz. Ezt a tapasztalatot másfél évtized múltán ismét magamévá kellett tenmem, amikor fényképezni tanultam, s állvány vagy támaszték nélkül, kézben tartott kamerával, hosszú expozíciós időre volt szükség.

Aha. Hiszen én akkor ezt a szabályt már ismerem.

Dominózni is ő tanított meg. Két csöndes játékra.

Egy ideig némán tűrte, a lehiggasztásom érdekében mégis némán tűrte a legcsöndesebb játékot, hadd kísérletezzem az érhálózatával.

Tartása egyenes volt, de fejét szerényen, majdhogynem szégyenlősen lehajtotta, akkor is fejet hajtott a világ előtt, ha állt, akkor is fejet hajtott, ha ült, mintha kitarót jelezné, nem, nem akar felülkerekedni, még azt sem akarta, hogy igaza legyen bármiben, bár nem állítanám, hogy engedékeny ember lett volna a nagyapám; inkább önmagának mosolygott ilyen engedékenyen a vastag, gondosan nyírt bajsza alatt, a drótkeretes pápaszem mögött. Most úgy látom, hogy kimosolygott a kérelhetetlenségéből. Türelmét támasztotta meg a kitarót mosolyával, ne érhesen a végére. Csodálatosan tudott magányosan heverni a hátán, fűben, ágyon, enyhén nedves vízparti sóderon, függőágyon a laza árnyékú gödi vagy dömsödi akácok és vízparti füzek és nyárfák között. Irigyeltem őt, megpróbáltam utánozni, az egyik lábfejét átvette a másikon, két kezét, mintha csak imára kulcsolná, összefűzte a mellén. Mindig olyan benyomást tett, mint aki súlyos dolgokról mintegy könnyedén, lebegve elmélkedik, s ebben nem szabad őt megzavarnunk. Mintegy ötven év telt el, amikor váratlanul észrevettem, hogy jó ideje én magam is szívesen heverek így a szabad ég alatt. Néha belealudt az elmélkedésbe, néha én is belealszom, s amikor hosszabban így hevert, arcán a tiszta mosolyával, asztmás lélegzete is elpihent. Talán ilyen egyszerű a magyarázat. Leginkább ebben a testtartásban tudta elkerülni a fárasztó hiperventilációt. Munka közben is mosolygott, munka közben levette drótkeretes szemüvegét, szemüveg nélkül csupasz, idegen, védtelen lett az arca; a szemgödrébe csipentett nagyítóval hajolt a munkatárgy fölé, vagy egy ennél is erősebb nagyítóval. Ez a védőfoglalatából kifordítható, hatszoros nagyítást produkáló Rodenstock az egyetlen tárgyi örökségem tőle; egész sorozata volt belőle. Végül is a részletek szabad szemmel nem látható részleteivel is foglalkoznia kellett. Egyetlen tűhegyesre állított gázláng lobogott és sziszegett a feje közvetlen közelében, egy Bunsen-égő. Órákig ott ülhettem mellette a magas ülésen, a nővére Holló utcai műhelyében, mondanám most, mert az órákban azért nem lehetek biztos, de minden bizonnyal hosszú időnkig ülhettem ott, amíg valaki értem nem jött. A nagymama jött értem, anyám édesanyja, aki innen a félig romos Klauzál téri vásárcsarnokba ment, nem tudom, miért, nem tudom, miért

éppen akkor, ha egyszer ő a Garay téri piacra járt. Ott volt a kofája. Ott volt a kóser hentese. Erre a kora nyári, városi reggelre azonban pontosan emlékezem, a locsolt utakra, a Klauzál térről idecipelt teli kosárra. Ahogy eljártssa nekünk, s minden bizonynyal önmagának, a teli kosár cipelésének nagy drámáját. Vagy az apám jött értem, aki itt dolgozott a közeli utcák egyikében egy óriási, napfényes ház ötödik emeletén; s míg nem jönnek értem, figyelhettem, mit hogyan kell a nagyapámnak elkészítenie. Csak vigyáznom, ne essek le a magas székről, el ne mozdítsak semmit a helyéről. Apám a rövid gépiratos emlékezéseiben, amelyekben mindent, de mindent igyekezett följegyezni halott anyánkról, a két fiának, mielőtt ő maga is elmegy; hónapokkal előbb határozhattott így, elmegyek, ezt a szemérmes kifejezést használta a jó előre megírt búcsúlevelében, még mielőtt elmegyek, de egy mondat kellős közepén váratlanul föl hagyott ezzel a jegyzeteléssel is. Minden bizonnyal akkor, amikor visszavonhatatlanul úgy határozott, hogy úgymond bennünket is elvisz magával. Ez volt rá a szava, elvisz. Bocsássatok meg, de őket is el kellett vinnem magammal. Ezt írta búcsúlevelének törzsszövegében, amit a kuszább sorokkal írt, kettőnknek szánt zárlatnál jóval korábban fogalmazhatott. Állt az alvó öcsém felett a pisztolyával, és nem volt képes lelőni. Ha velem kezdi, talán sikerül neki. Vagy belátta vállalkozása lehetetlenségét, portrét adni valakiről, akinek vannak ugyan a családi körön kívül is érvényes, szerény emberi tettei, de ezek a tettek éppen a gyámoltalanra sikeredett megörökítési kísérlettől zsugorodnak a valóságosnál kisebb léptékűvé. Egy hőstörténet vázlatát szerette volna megírni és ránk hagyni az anyánkról, abban a reményben, hogy magát a hőstörténetet valaki aztán majd tényleg megírja. De nem volt hősnő. A családi parancsolatok szerint nem is volt megengedett semmiféle hetvenkedés, csak semmi hősi vagy áldozati póz. Legfeljebb a saját önfegyelmében kellett az embernek heroikusnak maradnia. Teszel, amit teszel, nem azért teszed, hogy bárki hálás legyen. Ahogy búcsúlevelének törzsszövegében írta, elvisz bennünket magával, nem hagy minket senki nyakára. Akkor meg kinek írná, minek írná le e szerény léptékű tudnivalókat a halott feleségéről. Félbehagyott följegyzéseiben a Dob utcába teszi a nagyapám nővérének műhelyét.

Meglehet, hogy korábban, meglehet, hogy az ostrom előtt tényleg ott volt, a Dob utcában, én az ostrom utáni években a Holló utcában jártam. Emlékeim szerint a Dob utcában az ezüstművesműhely volt, ahol a nagyanyám csiszolónőként dolgozott lány korában. Éppen egy ilyen kivételes, Klauzál téri bevásárlás alkalmával mutatta meg, hogy a nagyapám hol ismerkedett meg vele. Mindkét utca a város legeslegesűrűjében. Sokat is kellett aztán gondolkodnom, miként lett volna, ha a nagyanyám nem ismerkedett volna meg az apámmal, s akkor az anyám sem születhetett volna meg, és nem ismerkedett volna meg az apámmal, s akkor mi jött volna ki ebből. Nem tudtam megmondani. Én aztán világéletemben mindig csaknem ugyanazokról a dolgokról gondolkodtam, nem jött ki belőle sok, legfeljebb a gondolkodás művelete nem hagyott el. Keskeny, rövid, sötét kis utca volt a Holló utca, az égre alig látni ki belőle. Néhány napja tettem egy kis kerülőt, hogy újra lássam ezt az utcát, és a házat is megtaláljam. Nem is olyan keskeny. Nem is olyan sötét. Másként emlékeztem rá, mint amilyen most volt, de minden bizonnyal a Holló utca 1. lehetett a ház, legalábbis az emlékeim ezzel a házzal azonosították még leginkább. Nem az utcáról, hanem az udvarról nyílt a műhely bejárata. Belépett az ember, s az ablaktalan helyiségben az önműködő ajtó szépen becsukódott a háta mögött. Ha becsukódott, akkor nem tudott többé kimenni, mert ennek az ajtónak belülről nem volt kilincse. Ami visszatérő rémálmaim szerves része lett. Egy másik ajtón kellett csengetni, amelyen szintén nem volt kilincs, de a tejüvegen átsejlett a békés

műhely. Arra azonban sajnos nem tudok többé visszaemlékezni, hogy hányszor vitt magával a Holló utcába a nagyapám, talán kétszer, talán háromszor, nem többször. Először meglepetésként ért maga a szó, a holló, annyi biztos, meglepetés volt ez az utca. A Holló utca legalább egy évszázadon át az aranyművesek utcája volt Pesten. Korábban nem tudtam, hogy a holló egy nagy madár, ő magyarázta el a műhelyében, egészen halkán, utánozta a hangjával, csettegett, cserregett, eljátszotta a hollót a kézfejjével, a hollónak fekete, fényes a tolla, talán ezért lett a tudatomban évtizedekre sötét az utca, így ugrándozik, gyűrűt tart a csőrében Mátyás király címerében. Lerajzoltuk a hollót. Lerajzoltuk az aranygyűrűjét. Lerajzoltuk az igazságos Mátyás király címerét. Szólt a holló. Nem tudtam, mit jelent az igazságos király. Alig valamiről tudtam, hogyan is kell értenem. Csönd volt a műhelyében, én sem szólhattam hangosan. Susogni sem volt ildomos. Ha föltétlenül beszélniük kellett, akkor fogott hangon beszéltek, visszavették a hangerőt. Így jelezték, hogy nem elhallgatni akarnak egymás elől bármit, hanem figyelmesek. Gondolom, az itt megmunkált értékek miatt lehetett fontos, hogy ne legyenek egymás előtt titkaik, minden a másik szeme előtt, a másik füle hallatára történjék. Bizalmatlanság lehetett a rémük. Sugyanígy a megalapozatlan bizalom. Hangoskodással sem lehetett elúzni, hiszen még a mozdulataikra is ügyelniük kellett. Hangos szótól nehogy megcsússzon az ujjukon a szerszám. Négyen dolgoztak itt, a mester és a három segédje, mindenki a maga asztalánál görnyedt, valamennyien férfiak, csupán a tűhegyesre állított égők sziszegtek a csöndjükben. Udvarra nézett a műhelyük. Legfeljebb az udvar erősebb hangjait lehetett behallani. Poroltak. A házmester egy slauggal mosta az udvart, valósággal elárasztotta, aztán seperte, az emeleti folyosón és a hátsó lépcsőházban gyerekek kergetődztek, ajtó csapódott, ablak nyílt.

Parányi tárgyakat javított vagy készített a nagyapám, ékszerek alkotóelemei lehettek, letört tűi, csatjai vagy sérült vázai. Ékszereket épített a nagyapám. Gyűrűket szűkített vagy tágított, pótolta, cserélte a nyakékekben az elveszett vagy kihullott drágaköveket. Ez is nagy szó volt, új szó a műhelyéből; az ékkő, a foglalat, a nyakék, a drágakő, főleg a féldrágakő. Féligazság. Gyakran hallottam otthon, hogy féligazság, de a megvetésükkel rögtön le is sújtottak rá. S még évtizedekig nem egészen értettem, hogy minek a feléről lenne szó a szóban. Hogy ez a drágakő, a gyémánt. A brill. Igen, így is mondják, de mi nem mondjuk így. A nagypapa mégis hol azt mondta, gyémánt, hol azt mondta, brill. Ő csak tudja, ő dolgozik vele. Ez pedig a féldrágakő. Bársonnyal bélelt hosszú dobozokban rejtőzködött, csipesszel emeltek ki egyet. Ezek egyáltalán nem úgy néztek ki, mintha csak félig lennének valódiak, a másik felük meg hamis lenne. A fele sem igaz. Ami mégsem volt egyenértékű a féligazsággal. Azt is mondták, hogy a teljes igazság, ezt sem értettem. Hosszú szó volt a féldrágakő, a változatos magánhangzóitól jól tagolt. Meg a foglalat. Ezt lapos hangzású szónak láttam, szólapálynak. Az is furcsa volt, bizonyos bizalmatlansággal töltött el a kövek iránt, hogy a kőnek csak a látható felét dolgozták meg, csiszolták, polírozták. Ezért lett belőlük féldrágakő. Laposan ráhelyezték és befoglalták a követ a szóba. Néha felállt valaki, egy kicsi tálcán egy ilyen egészen kicsi tárggyal vagy ékkövel átsétált egy másikhoz, mutatta, a másik nézte, vagy a saját tenyerére, a szemébe csippentett nagyító alá emelte. Ilyenkor bizonyára világosan látták, hogy a kőben mi a drága, s hol van a hamis fele. Erről sem igen beszéltek, némán tanakodtak, egészen kicsi mozdulatokból, biccentésekből, szótagokból megértették egymást. De furcsa módon nem emlékszem rájuk, ezekre a segédekre, csak a helyükre, az arcukra nem emlékszem, az alakjukra sem, az életkorukra sem. A műhelyben elfoglalt fizikai helyzetükre, azaz a fényviszonyokra emlékszem. Elég világos volt a tágas

helyiségben, jó magasak voltak az ablakok, de csak a felső ablakszemek átláthatók, a többi úgynevezett fűjt üveg, matt, mélyek az ablakbélletek, egészen a mennyezetig értek; az óriási táblákat ki lehetett hajtogatni az ablakbélletekből, vagy amikor túl direkten tűzött a fény, behajtani, amiből ma arra következtetek, hogy vastagon falazott, klasszicista épület lehetett.

S tényleg az volt, emlékeim nyomába eredve így találtam rá a klasszicista épületre. A pesti belváros jellegzetesen visszafogott, csaknem rideg, kíméletlenül szimmetrikus kaszárnyastílusában épült. A pesti építészetnek ez a legrégebbi rétege, ami egyben azt jelenti, hogy Pest az újabb városok közé tartozik, s már csak ebben is elválnak az öreg, a gótikus és barokk Budától.

Forgatható állványokon nagytűüvegek alá helyezett erős izzólámpák égtek, nem annyira az asztalok, inkább a munkatárgy felett. Kicsi szerszámokkal dolgozott a nagyapám, kis reszelővel, kis sárgaréz mérleggel, amit üvegharanggal zártak le, hogy por se ülhessen meg a tányérjain, ezekből az üvegharangos mérlegekből több állt a műhely különböző pontjain, kis csipesszel, kicsi fűrésszel, kis satuval, kis polírozóval, parányi kőedényekkel, öntőformákkal, tégelyekkel, különböző nagyságú nyeles edényekkel dolgozott, ezekben hozta a műhely mélyén izzó kemencéből az olvasztott ólmot, cinket, a nemesfémeket, talán az aranyat, nem tudom, fogókkal, vésők egész sorozatával dolgozott, nikkelezett, fanyelű csipeszekkel, hogy ezüstfonalat vagy aranyfonalat lágyíthasson az élesen sziszegő láng felett; aranyműves volt. Akkoriban létezett még ezüstműves, ezek az asztalneműket készítették, keresztelőtálat, tubákosszelencét, szószoscsészét, teljes étkezészeteket az összes asztali kellékekkel együtt, ahogy akkoriban kifejezték, gyertyatartókat, szalvétakarikákat, tálakat és eszközöket a szervírozáshoz, emeletes gyümölcsötálakat, kannákat, csiszolt kristályüvegekkel bélelt sótartókat, külön a repülősnak, külön az étkezési sónak, különböző formájú, ezüstfonatból készült kosárcákát kenyérnek és péksüteménynek, s így tovább. Gondolom, a megmunkálás felett érzett örömeiben, az állandóság és a koncentráció oldásaként mosolygott a nagyapám magának. Vagy nem is tudom, milyen más megfontolásból, milyen érzettől vezetettve mosolyogta át magát az egész elmélyült aranyműveséletén.

Az egész városban, szerte az országban, az egész császári és királyi birodalomban így volt ez szokásban. A vasárnapi ebédre a déli harangszó volt a jel. A levesnek forrónak kellett lennie, gőzölögnie. Férfiember a szokásrend szerint nem tűrhetette, hogy a levest az asszony langyosan adja fel. Az ételt az anyai nagyszüleimnél feladták, az apai nagyszüleimnél tálaltak. Tálalva van. Zum Tisch. Amikor idegen nyelven mondtak valamit, akkor annak tréfás vagy ironikus jellege lett. À table. Gőzölgött a leves, forró volt a nagyamánál, de ugyan hol volt már az örökös tartományaitól ékes, kettős birodalom az idegen szavakkal és a hozzájuk tartozó rangbéli s ebből eredő nyelvbéli különbségekkel. A férfielemek két világháborút veszítettek el, két világháborúban estek el. Ember nem volt a városban, aki valakiket vagy valamiket el ne veszített volna. A város a mi vasárnap déli ebédjeink idején kibelevve, magába roskadva, romokban állt körülöttünk, hiányai-
val és veszteségeivel küszködött. Egy erősen sérült ház egyszer nagy robajjal omlott le az emeletével, valahol közel a Városligethez, a képre emlékszem, az omlás jellegzetesen elhúzódozó, vége nincs robajára, és igen, az illatára, miközben mentünk a nagyapámmal, talán az István úton mentünk, béke volt, vasárnap volt, a legvégén mindig csörgött az omlás, sikítózva rohantak ki a házakból az emberek, mi pedig csak álltunk közöttük, talán a Városligetbe tartottunk, de aztán már a szemünk sem látott a portól az utca másik oldalán. Az omlás porát az illat mindig megelőzte. Mindenki köhögött, minden-

ki menekült. Másnap bekerült az újságba. Szombaton a nagymama széthajtogatta az újságot, a *Népszavát*, mutatta, itt van, mondom, bekerült. Ezt a jelenséget így nevezte meg a pesti nyelv. Ha személynévről volt szó, akkor kisserkesztették az újságba, vagy beszerkesztették az újságba. S én sokáig abban a meggyőződésben éltem tovább az életem, hogy mindig így lesz, bármikor így lehet, a házak összeomlanak, hírként az újságba kerülnek, bekerülnek. Ez az élet rendje. Csak nehogy az újságba bekerülj, Isten óvjon. Így működik körülöttünk a nagyvilág. A felrobbantott hidak csonkjai kiállnak a Dunából. Ilyen az életem. Csapzott madarak csonka szárnyaként látom viszont őket, a hidakat az egykor készült fényképeken, akkor azonban nem gondoltam sem madarakra, sem csonka szárnyra. Nem gondoltam a pusztulásra, hiszen maga a pusztulás volt a nem félreérthető létezés. Miként lehetne híd másmilyen. Ez a hidak sorsa. Ezt nem lehetett így vagy úgy érteni. Van, aki robbantja, van, aki építi, ezt már jól értettem, hiszen az orrom előtt építették fel az újat. A Lánchíd egyik kőoroszlánja még hosszú évekig az oldalára dőlve hevert az alsó rakparton a hídház és a saját posztamense törmelékén. Azt kell mondanom, hogy szerettem az oldalára dőlt oroszlánt a törmeléken. A hídházakat később nem mindenütt építették vissza, sem a Lánchídet, sem a Margit hídet, mert senki nem szedett már hídpénzt.

A szovjet hadsereg utászai előbb egy cölöpjármos hidat építettek, hogy csapataikkal át tudjanak kelni Budára, de ezt a cölöpjármosat a jégzajlás csakhamar elragadta. Még ugyanannak az évnek a tavaszán, végeérhetetlen kongatások közepette építettek egy pontonhidat, ezen át lehetett jutni a Margitszigetre, onnan lucokban, sárban, latyakban, mindabban, amit az előttünk haladók tapostak, a leomlott díszkút, a befagyott bombatölcsérek, a megcsonkított fák enyészeten tovább a keskenyebb Duna-áig, majd egy másik pontonon át Budára. Ha van végtelen, akkor ez a rövid útszakasz volt és maradt számomra a végtelenség. Ma úgy emlékszem rá, hogy csak nagy ritkán vettek fel. Ez azonban igen valószerűtlen. Valószínűbb, hogy a gyaloglás egyetemessége lett természetes. Úgy emlékszem, hogy gyalogoltam és gyalogoltam, és nem volt vége. Anyám biztosan a karjára vett, apám biztosan a nyakába ültetett, már csak azért is, hogy haladjunk, ne araszoljunk. Volt ugyan két gyermekkocsink, a mély kocsim a redőnyös tetejével és a nyitott sportkocsim, büszke voltam rá, hogy kettő van, fogalmam sincs, miért voltam büszke rá, talán azt mondták, hogy legyenek büszke rá, másoknak egy sincs, a szegény proligyerekeknek, nekem meg akkor rögtön kettő van belőle, de a változókonny háborús terepen ezek ténylegesen inkább csak teherszállításra voltak alkalmasak.

S hogy a kor levegőjét éreztessem, írta Magda nagynéném az *Irodalmi Újság* szerkesztőjének kérésére tíz év múltán, 1955 februárjában, amit azért idézek nagy hirtelen a fennmaradt kéziratából, hogy lássék, miként látta egy felnőtt a családból, amit kisgyerekként én láttam.

Hol hagytak volna, kivel, az ostrom utáni legelső napokban is vittek, különben is mindenki az utcán volt végre-valahára, feljöhetett a pincéből, mindenki ment, cipelt.

A kor levegőjét, ismételtettem magamban, kedves Sarolta, de hiszen akkor nekünk nem a levegőbe, hanem a lábunk elé kellett néznünk, mikor az egyik alakuló nőcsoporttól a másikig igyekeztünk, írja a nagynéném, de nem sikerült kiderítenem, hogy ki lehetett ez a Sarolta, talán a költőnő, Lányi Sarolta, akinek a felkérésére írta.

Természetesen minden közlekedési eszköz híján, gyalog. Mindenkinek szigorúan a lába elé, nehogy szerencsétlenül járjon valami fel nem robbant aknán, nehogy egy bombatölcsér mélyén tűnjön el, nehogy átbukjon egy hullán, egy állati tetemen, akár egy zongorán vagy egy lőállásából kifordult gépfegyveren, ledőlt házfalon, idegen

tárgyakon, oda nem illő dolgokon, írja a nagynéném, amelyek vastagon beterítették és eltorlaszolták a romváros egyszerű volt utcáit és útjait. A halálos veszedelem nem csak a lábunk alatt leleselkedett. Reményüket vesztett anyákon, alutáplált csecsemőkön, elhagyott gyermekeken kellett segítenünk. Ilyen volt a kor, ez volt a levegője, amelyben még csapkodtak a lövedékek. Pestet nyilasbandák és német egységek tartották aknatűz alatt Budáról, de még egyes pesti házakból is lőttek. Szovjet tüzéség válaszolt. Ha túl közel kerültünk a szovjet állásaihoz, akkor a katonák dühösen kiáltozni kezdtek, hogy mit keresnek itt ezek a némberek.

Gyalogolnom kellett, legyőzni a természetes akadályokat, lehetőség szerint velük is lépést tartani. Én is a lábam alá néztem, nem nézhettem máshová, kerülgettük a törmelékhalmozatok. A nagynéném talán rosszul emlékezett, de ellenőrizhető a fennmaradt papírokból, hogy az első utunk a Tisza Kálmán térre vitt, az övé is, akkor Budáról még tényleg lőtték Pestet. Szüleim értesültek róla, hogy a Volksbund székházát a Tisza Kálmán téren lefoglalta magának a Magyar Kommunista Párt, nem tudom, kitől és honnan értesültek, ott gyülekeznek, ott fog legálisan újjáalakulni az illegális pártjuk. Egyre népesebb lett a csoport, akikkel együtt gyalogoltunk. A Damjanich utcából jött velünk Magda nagynéném a kasmírturbánjában, vállán az ezüstrókjával, Pali nagybátyám a prémes kabátjában és a kucsmájában. Ezen a gyalogláson ültem az ő nyakában is. A Lombos nyakában is ültem, ők a Rottenbiller utcában csatlakoztak hozzánk, a Kerekes nyakában is ültem, aki a legmutatósbab férfi volt közöttük, egy kicsit bicegett, s így lépései ritmusára én is zökkenem a nyakában. Álomban gyakran visszatér a romváros, amelynek mintáit vagy helyszíneit az álom alapján ma már nem tudnám megnevezni. Van például egy újpesti táj a fejemben, többször megpróbáltam megkeresni Újpesten, de hiszen nincs. A romváros élménye alapján képzett álomhelyszínek vannak a tudatomban. Fáradtságot csak akkor éreztem, amikor vége volt. Itt voltunk. Ott voltunk. Elértük. Mindig hirtelen lett vége. A melegben minden átmenet nélkül elaludtam, olykor állva aludtam el. Akár menet közben elaludtam. Ami igazán jólesővé tette az elalvást, mert helyeslést váltott ki belőlük. Azóta is egy szempillantás alatt alszom el. Derűtségük kellős közepén tértem vissza az éteri nyugalomba; amint az álom a fáradtság jutalmaként megkaparintja a testet, viszi, birtokába veszi, s önérzékelésével együtt, egyetlen csusszanással visszalöki az óvó anyaméh érzetébe. Olykor félig romos, bedeszázott kávéházak ablakpárkányán, sötét kis cukrászdák mélyén, egy dohányfüsttől bűzös bársonypamlagon ébredtem magamra, nagyon édes ébredés volt, nem tudtam, miként kerültünk ide, hol vagyunk a nagy emberi duruzsolásban, ennyi nevet és élénken gesztikuláló nő között, mert később valóban mentek, hogy szervezzék a nőcsoportjait, s attól kezdve jó sokáig mindenki nő az emlékeimben, miközben egy hasas kokszkályha vörös izzása forrón átsugároz a máriaüveg domborított lapjain, és az arcomba világít ebben az ostromot túlélte hétköznapi újjászületésben.

A cölöpjármos volt a szebb híd, amit csakhamar elvitt a jégzajlás. Különben is élveztem az utunkba akadó szavakat, zajong a zajlás, ponton, díszkút, a jégzajlás tényleg nagy zajt csapott, légitámadás, nyakék, féldrágakő, bombatölcser, foglatat, cölöpjárom. Apám a felső rakpart korlátjánál állva, a hidegtől szikrázó napfényben, a jégtáblák éles csikorodásai és döndülései közepette magyarázta, hogy miként készül a cölöpjárom, hogyan keletkezik a jégzajlás, mi az áramlás a vízben és a levegőben, mi történik, mikor a jég beáll, vagy amikor robbantanak, hogy meginduljon végre a zajlás, honnan jönnek hozzánk a sirályok, testük mozgásán tanulmányoztuk az áramlást, mitől látszik a hidegben a lehetetlenség, mi a hőmérséklet, mit tesz a levegőben a hőmérsékleti különbség

a páratartalommal, mi a vízgőz, miként készül, miért marad fenn a víz színén a ponton, és miért merül a mi testünk a víz alá. Kvázi, mi a fajsúly, mit tesz a fajsúlyok különbözősége a gravitációtól nyugózott nagyvilágban. Mi a testtömeg, mi a tömegvonzás és a testi erő között az összefüggés, mi az úszó testek titka, a víz színén való fennmaradásnak mi a két fizikai feltétele, s így tovább.

A magyarázatokra volt egy speciálisan halk, behízelgő dallama, ám közel sem egy három- vagy négyéves gyerek szellemi szintjéhez igazítva. Legfeljebb tagolta, lassította, úgymond értelmes szakaszokra bontva adagolta a mondandóját. Még ma is hallom a magyarázathoz magasabb hangfekvésbe emelt s így némiképpen tartósan bántó hangját. Évtizedekkel később Molnár Gál Pétertől, a színikritikustól hallottam először a kifejezést, hogy valakinek nincs a helyén a hangja. Az illető hangját a beszédtanár a helyére tette. Valóságos testi érzet maradt az apám alkalmi magyarázatainak intonációja, a felfogóképességem feltételezett lassúságához igazított mondatritmusa. A korszaknak volt egy modernista jellegű pedagógiai elképzelése, miszerint minden dolgot annyiszor kell elmagyarázni, ahányszor szükséges. Soha nem felülről, nem fölényesen, a szellemi szintet pedig, az ég szerelmére, nem leszállítani. Nem hülyének, nem fogyatékosnak magyarázunk, hanem gyerekeknek. Nem az a fontos, hogy a jelenséget vagy a folyamatot teljes terjedelmében vagy teljes mélységében értse, ha nem érti, hát ne értse, majd megérti, vagy soha nem érti meg, netán félreérti, teljesen mindegy, mi sem értjük, alig értjük, ám ennél sokkal fontosabb, hogy megőrizze irántunk és a tudás iránt a bizalmát. Korrekt magyarázatot kell kapnia. Még ha értelmével nem tud is a kérdések végére érni, az oksági viszonyok legyenek átláthatók. Legyen biztos a magyarázat szerkezeti váza. Hol mikor ki mit mivel. A kérdéssort így, külön is felmondták, nevettek hozzá, valamilyen tréfa lehetett kettőjük között, memorizáltatták velem, s ugyanebben a rigorózus sorrendben, ugyanebben az ironikusan hiányos mondatban találkoztam vele két évtizeddel később az újságíró-iskolában, amikor az *Esti Hírlap* ősrög szerkesztője, Ritter Aladár, mert ő az ostrom előtt már *Az Est*-lapok szerkesztője volt, ostrom előtt, ostrom után, ez volt a korszakhatár; egy hír vagy egy tudósítás szükséges és elengedhetetlen elemeit magyarázta magából kikelve. Aki ezekre a kérdésekre egy tudósításban nem válaszol, hol mikor ki mit mivel, aki egyetlen elemet elhagy, az nálam veheti a kalapját, mehet, dilettáns, nulla, az nekem egy senki, ne tudósítson semmiről, az ilyen barom ember válasszon más foglalkozást, újságnál nincs helye.

Nyíltan bevallani, ha valamit nem tudunk. S mennyi mindent nem tudunk. A tudható dolgokról is alig valamit tudunk. Ez is az alapelvek közé tartozott. S bizonyára nem vette észre, hogy a modernista alapelvektől vezetve kiemeli a hangját a helyéről.

Öcsém gyarapodását naplóban követték, egy nagyalakú kockás füzetben, különös figyelmet szenteltek a mozgásának, szabadon hagyták, pólya nélkül rugdalózni, amiből így utólag megtudtam, hogy már velem is ezt tették. Ma már elég világos, hogy Pikler Emmi csecsemőgondozási módszerének voltak a hívei. A Pikler és a Popper név különben is mindenféle kapcsolatban jelen volt a családban, más Piklereket és Poppereket is emlegettek. Nem csak Emmi, aki Emilie Madeleine Reich néven látta meg Bécsben a napvilágot, orvosnak készült, s a bécsi egyetemen ismerkedett meg egy magyar diákkal, Pikler Györggyel, aki viszont matematikusnak készült, összeházasodtak. Számomra akkor még követhetetlen összefüggésekben emlegették a statisztikus Pikler apját, Pikler Gyulát, a georgista szociológust, aki galileista volt, azaz a tizenkilencedik és a huszadik század fordulóján, az ostrom előtti beláthatatlan időkben a legjelentősebb budapesti értelmiségi társulás, a Galilei-kör jelentősebb tekintélyei közé tartozott, s az akkoriban

immár száz éve égetően szükséges magyar földreform egyik legalaposabb elméleti előkészítője, bár abból, amit ő a nagy tekintélyével tervezett, az égvilágon semmi nem valósult meg később.

Ha nem tudtak valamit, akkor a modernizmus agnosztikus manírjának megfelelően mindketten gyakran válaszolták, anyám is, apám is, hogy majd utána megyek, utánajárok, utánanézek. Nihilizmusra hajló anyám inkább azt mondta, halovány fogalma sincs, vagy azt mondta, gőze nincs. Mindkét kifejezés játék volt, merő stilisztika. Mondhatta volna, hogy halvány fogalma sincs, de ő azt mondta, hogy halovány. Ezekre a másokétól elütő nyelvi gesztusaira én felfüleltem. Hogy akkor itt valamilyen titok van. Vagy szokásához híven, játékosan nekem támadt, azt kiáltotta, honnan tudhatnám, nem vagyok én orákulum. Ami azt jelentette, hogy senki nincs mindentudással megáldva, legfeljebb a kóklerek. Majd megkeresem a szaktudósát, megnézem a nagy tudós lexikonokban, ami azt jelentette, hogy kizárólag a tudomány számít, a szakértelem. Mindenféle mendemondának, hiedelemnek és babonának nem ülünk fel. Vagy azt mondta, ugyan, kérlek, most hagyjuk ezt, hagyj békén az örökös kérdezéssel, kérlek szépen. Minden kérdésre nincs időnk. Mindent mi sem tudhatunk. Nem vagyok bölcs kádi, majd Konstantinápolyban megkérdezed tőle. Konstantinápoly a csodák városa lett a tudatomban, ott mindent megtud az ember a káditól. Csak nem tudtam, mi a kádi, s a káddal milyen kapcsolatban áll. Nem szalad el a kérdésed, ne félj, ha pedig elszalad, és holnap már nem jut az eszedbe, akkor annyit ért. Ezeknek a kijelentéseknek, felszólításoknak, ígéreteknek az ironikus, önironikus, szkeptikus és nihilista éle elég erősen bennem ragadt. Elfogadtam, mert az ember gyermeke az anyjától végül is csaknem mindent elfogad, de nem helyeslem. Megannyi relativizáció, szóvirág, túlzás, játék a szavakkal, játék a hangsúlyokkal, mert soha nem kerestem meg senkit és semmit. Nehztem rá ezért. Nála a kérdés elszaladt, mint a nyulacska. De maga a nyulacska is csak tréfa volt a száján. Apám ennyi hányavetiséget vagy ilyen mérvű ironikus nyelvi distanciát soha nem engedett volna meg magának a tudással szemben. Ellenkezőleg, igen személyesen fogta föl a saját szókratáiánus nem tudását. Megütődött tőle, hogy jó, ezt sem tudom. Még soha nem jutott eszembe, látod, pedig fogas kérdés. Utánajárt, tényleg megnézte, s jött a kiegészítő vagy a helyesbítő magyarázatával. Örült, hogy a kíváncsiságom jóvoltából most mindketten tudni fogjuk. Tegnap elfelejtettem, ma azonban utánanéztam. Be kell ismernem, hogy tévedés volt, tévedtem. Tegnap sajnos téves magyarázatot adtam neked, azóta utánamentem. Az ilyen és ehhez hasonló udvarias formuláknak különösen örvendeztem. Hogy az ismeretekkel együtt még ez is jár nekem, az előzékenysége, az alapossága, a beismerése. Metódusával mintegy rögzítette, állandósította, felsőbb osztályba léptette, a gnózis felé terelte az animális kíváncsiságomat. Az anyám inkább leállította, agnosztikus és főleg praktikus keretek közé szorította. Nem lehet állandóan kérdezni és kutakodni, mert olykor valami egész mással kell foglalkoznunk, sok töprengés helyett inkább cselekedni, ebédelni, vacsorálni, boltba menni.

Később aztán az apám sok gondot okozott ezekkel az előzékeny mondatokkal. Beismert tudatlansága és beismert tévedései miatt nem kisebb, hanem nagyobb lett a bizalmam a tudásában. Mentem utána. Bizalmam egy időre úgymond túlnőtt a szükségesesen. Hogy csak egy egészen egyszerű, de egy életre kiható példát mondjak, úgy tízéves korom körül jutott el a tudatomig, hogy ő kommunista, s ha ő kommunista, akkor szükségszerűen én is kommunista vagyok, szavai alapján ez volt a következtetésem, vagy annak kell majd lennem, kommunistává kell válnom. Holott akkor már nem egy alapos ellenérvem

akadt. Ügyeltem, ne az legyen az egyetlen mintám, amit ők csinálnak. Ne legyek majom, ne kelljen mindig mindent imitálnom, hogy jó fiúnak tartsanak. De ettől kezdve, mintegy három éven át, valósággal rogyadoztam a fiúi kötelezettség súlya alatt. Hogy ilyen meg olyan a kommunista ember, mérlegeltem, s akkor én miként tegyem, hogy én ilyen legyek. A nagyapámat a kommunisták elutasították, ezt sem értettem. A fajsúlyt, a fajsúly különbségeiből adódó fizikai tulajdonságok mibenlétét apám e korai előadásában értettem meg először, s aztán az iskolában már csak vissza kellett nyúlnom a korai előadásához, hogy valamennyire ismét megértsem, míg nem ismét elfelejtem. Aha. Ezt már egyszer felfogtam. Ekkor és akkor, ilyen vagy olyan pozícióban, mert a dologgal együtt emlékeztem persze a megértés helyzetére. Most ugyan nem értem, amit akkor érteni véltem. Mert amikor megváltozott a helyzet vagy a beszédhelyzet, akkor megint nem értettem. Nem értettem, hogy miként lehetnék kommunista, ha egyszer nem is lehetek más, hiszen már az vagyok. Azóta is kutatom az értelem szerkezetét, morfológiai kötöttségeit, amivel az elme anyagát egyáltalán képessé teszi a felfogásra, de csak olyan dolgokat raktároz el a végleges helyükön, amelyeknek előzőleg felfogta az értelmét és az összefüggésrendszerét. Amikor az évekkel lassan mégis, minden korábbi tudással együtt, és minden korábbi tudomásom ellenére, legalábbis sejteni kezdtem, hogy mi a fajsúly vagy mi a kommunizmus vagy annyi minden más egyéb, akkor azt is megfigyeltem, hogy egyetlen dolgot hányszor is kell megértenem a legkülönbözőbb élethelyzetekben. Sokszor. Számталanszor. Egyetlenegyszer. S még több idő telt el, amíg különböző mellékesnek vélt jelekből megértettem, hogy ezzel mások szintén így vannak, nem csak én, aminek az emberi tudat szempontjából megint csak különös jelentése volt. A felfogás állomásai, ismétlései, a megértés és az értetlenség különböző fokozatai, a félreértések és a téveszmék igen konkrét helyzetképekhez kapcsolódtak. Azaz közel sem a puszta információt rögzíti az elme, a legkevésbé sem. Értelmező szótáramhoz segédképtár kapcsolódik. A sirály neve szikrázó délelőtti fényben a vastagon havas Újpesti rakpart, háttérben a felrobbantott Margit híd jégbe fagyott csonkjaival, a szárnyaszegett madarával. Sirály, ezek a sirályok. Az áramlástechnika első alapfogalmai már az újjáépített Margit híd képével vannak összeírva, egészen pontosan a szigeti lejáró lépcsőjének korlátjához fűzve, ahonnan jól látható a pilléreken megtörő víz felgyorsulása, majd drámai összezúdulása a pillérek mögött. A mozgás, a sebesség és az erő magyarázatával vannak összeszerkesztve ezek az emléklapok. Ha pedig felnézünk az aznap borús égre, akkor az áramláson lebegő sirály vagy egy hibbanva hulló tollpihe valamelyik sirályról, amint ez a tollpihe az apám fajsúlyról szóló magyarázatához igazán kapóra jön.

Kissé lehajolt, fogta a kezem, közel hajolt, mentünk, mindig valahová mentünk, mindenki ment. Miközben szemmel tartotta a magyarázatára szoruló tárgyat, szavakkal követte a folyamatot, például egy pontonhíd építését vagy a Margit híd újjáépítését. Teste melege nek különös illatából kihajolva osztotta meg a tudását. Igen nehéz kimondanom, de idegenkedtem az illatától. Ugyanakkor nagy erőfeszítéseket tettem, hogy leküzdjem az idegenkedésemet, hiszen világos volt, hogy az idegenkedés nem enged hozzá a szeretethez, amit éreznem kéne iránta. S érzek is. De inkább érzéki öröm volt, vonzalom volt, amit iránta éreztem, ez pedig bírja az undort. A szeretet az más, a szeretet egyedül akar lenni a tárgyával. A szeretetnek kellemes illatokra van szüksége. Nem igazodtam ki ebben a szeretetben. Annyiféle formáját emlegették, oly különböző, néha bizarr aspektusból, hogy sokáig, az emberélet egészéhez képest mértéktelenül sokáig, legalább három évtizeden át nem értettem, helyesebben mások szempontja szerint nem tudtam értelmezni a szót, a szeretetet. Azt a szót, hogy keszon, s miként és miért keszo-

noznak, és mit tesz, milyen veszélyeknek van kitéve a kesztonmunkás, hogyan zsilipelik, mi a vérnyomás, mi a nyomáskülönbség, miként lehet a külső nyomást és a belső nyomást kiegyenlíteni, magát a kiegyenlítés vagy a nyomásmérő fogalmát a Margit híd újjáépítésének látványával és a fémek visszhangos muzsikájával és döntéseivel együtt tárolja az elmém.

Megtanított sirályt etetni, éles ívben felhajította az ujjával meggyúrt kenyeret a levegőbe, a galacsint. S a galacsin ettől kezdve nem volt kenyér többé; a formát mintegy elkülönítette a szóval a materiától, a magasban lengedező és lebegő sirály pedig a láthatatlan áramlatról a többiek vijjogása közepette ügyesen rázuhant a galacsinra. A madár testén mérhettük be az áramlás helyét, szárnycsapásaival pedig még az áramlás erejét is megmutatta valamennyire. Megtanultuk, miként lehet természeti tárgyakon az áramlás erejét és irányát szemmel tartani. Néha nagy vijjogással egyszerre több sirály rohamozta az egyetlen galacsint. Semmi értelme nincs, de igen pontosan utána tudok menni, hogy mikor ragadtak meg először az elmémben az anyanyelvnek ezek a fogalmai. A Margit híd déli útpályáját 1947. november 16-án adták át ünnepélyesen a forgalomnak, s én ezen a napon rögzítettem. Apám a hivatalos ünnepség után adta az első áramlástani óráját. Ötéves voltam ekkor. Hivatalosan kellett ott lennie, időre, siettünk, tréfásan a hóna alá csapott, ezt örülten szerettem, hogy csak úgy a hóna alá csap. Ahogy megyek utána, keresem a megfelelő adatot, s érdekel a kérdés, vajon miért kellett ott lennie ezen a hídatávon, látom ám, hogy a Jóvátételi Hivatal elnökhelyettese, Szentpétery György pontosan egy hónappal korábban, 1947. október 16-án nevezte ki a hivatal tanácsosának. Szakmájának megfelelően a gyengeáramú, azaz a híradási és távközlési ügyek tartoztak a felelősségi körébe a háborús vereséget szenvedett, a moszkvai fegyverszüneti egyezményben és a párizsi békeszerződésben tetemes jóvátétel megfizetésére kötelezett országban. S hogy ilyen békeszerződés készül Párizsban, már akkor is tudtam, nem csak most tudom, mert Pali nagybátyám hosszú hónapokra elment Párizsba, a magyar kormányküldöttséggel együtt a Champs-Élysées-n lakott, az Hôtel Claridgeben, hogy onnan tudósítsa lapját és még valamilyen más lapot.

Végre ismét a szakmájában dolgozik, apám többször elégedetten nyugtázta ebben az időben. Ami nekem azért válhatott feltűnővé, mert különben minden személyes jellegű közlést kikerült. Előzőleg az Elektromos Műveknél kellett dolgoznia, ami pedig erősáramú. Önmagáról egyáltalán nem beszélt. Évtizedeken át nem beszélt önmagáról, mint akinek nincsenek önmagára vonatkozó élményei, s így személyes közleményei sem lehetnek. Ezt a tulajdonságát sajnós örökölttem, a nyíltsággal igyekeztem úrrá lenni rajta. Bár nyíltságom inkább csak a fantázia és a fikció szintjén működik. Olyan dolgokban, amelyek azért lehetőséget adnak arra, hogy ne én legyek az én a saját mondatomban. Élete végén vált drámaivá a közös alkati adottságunk, ami az ő esetében részben professzionális, részben mozgalmi torzulás volt. Akkor már semmi másról nem beszélt, kizárólag önmagáról. Számon kért és vádaskodott. A sok váddal és önváddal fedte el, hogy milyen végzetes lépésre készül ez a legsajátabbban fedett önmaga. A kinevezési okmány szerint akkor azonban még jogában állt és kötelessége volt a jóvátételi szállításokkal kapcsolatban a Magyarországon működő valamennyi gyárban, üzemben és vállalatnál a szükséghez képest ellenőrzéseket tartani. Ezt a jogát az 1500/1946. M. E. sz. rendelet biztosította. A működésében akadályozók ellen a fenti számú rendelet 3. bekezdésében foglaltak értelmében járhatott el. Ellenőrzési jogával minden bizonnyal élt, az akadályt gördítőkkal szemben radikális alkatának megfelelően minden bizonnyal el is járt. Ami abban a történelmi pillanatban nem kommunista radikalizmus volt, hanem

radikális állami érdek. A fegyverszüneti szerződés, majd az 1947 februárjában aláírt békeszerződés a jótételi szállítások rendjét határidőkhöz és késedelmi kamatokhoz kötötte. 1946 nyarán a szovjet kormány elengedett ugyan a magyar kormánynak egy hatmillió dollárra növekedett késedelmi díjat, de ez az összeg az elengedés pillanatában ismét csak növekedni kezdett. A késedelem és a késedelmi díj beszélgetéseik állandó tárgya lett, s ezért igen korán kellett megismernem a kamatos kamatos fogalmát. Számomra a kamatos kamatos fogalom a Pozsonyi úti ház hatodik emeleti gangja, s miközben megértem, a lakásunk nyitott ajtaját bámulom, és belátok a hosszú előszobába, amelynek a végén egy állótükörben látom a mellettem álló apám magyarázó kezét. Be a képbe, ki a képből. Ebben az időszakban olykor hivatali autó vitte el reggelente a Pozsonyi úti ház elől, s csak napok múltán hozta vissza a vadidegen illatokkal megterhelt öltönyében. Jó volt lekísérni a hatodik emeletről, látni, amint magára csapja vagy amint a sofőr becsukja rá a szolgálati autó ajtaját, nézni, amint az autó lassan elviszi. A Pozsonyi út kora tavaszi reggel, nyári reggel, ebből az aspektusból is beleégett a tudatomba. Ezek régimódi, hágcsós, fekete autók voltak, Bugattik, Adlerok, Mercedesek, de akkoriban a szovjet gyártmányú, mindig fekete, de fehér gumikerekektől díszelgő Zimekkel és Ziszekkel együtt megjelentek a színes amerikai autók is Budapesten, a diplomáciai testületek tagjai hozták magukkal a legkülönbözőbb felségjelekkel. Ha megálltak, akkor mindig nagy csődület támadt fiúkból és férfiakból az utcán. A férfiakat bántón egyformának láttam. Csupán fiziognómiai jellegű volt a különbség közöttük, mindig mindent ugyanúgy csináltak, s ezért eleve erősen idegenkedtem a viselkedési mintáiktól és a nyelvhasználatuktól. Nem így a nőktől, a nőket inkább az alkatuk jellemezte, s ezt követték az öltözködésük módjával is. Ami elkápráztatott és felizgatott, minden, amit magukkal műveltek.

Akkoriban még felöltöt viseltek a férfiak, egy könnyű kabátot tavasszal, illetve kora ősztől a télikabátig. Pontos menetrendje volt, hogy mikor kell az egyiket levetniük, s mikor lehet felvenniük a másikat. Nem előbb, mint ahogy jött a naptári tavasz vagy a naptári ősz, az ilyesemben, nem tudom, miért, de nem volt apelláta és egyenieskedés. A nők ezzel a szabállyal szemben is meg tudták őrizni a maguk integritását. A férfiakban valami kellemetlenül szolgait láttam. Talán huszonkét évesen, egy hirtelen ránk törő melegben lázadtam föl először a szigorú városi szokásrend ellen. Miért kell nekem télikabátban izzadnom, ha egyszer váratlanul meleg lett. Vettem a felöltőmet, holott a meleg ellenére még mindig minden férfi télikabátot viselt. Volt, amikor dührohámok közepette érkezett, le sem vette a felöltőjét vagy a télikabátját. A szabálytalanságok minden bizonnyal a fejére nőttek, dührohámában sem volt semmi személyes, valakik veszélyeztettek egy szállítást, vagy a saját számlájukra dolgoztak, azaz valaki javára igyekeztek csalni. Ajándékokat hozott, nagy meglepetésekkel szolgált, gondolom, külföldre is utazhatott, mert olykor kölcsönkérte a Tauber nagypapa valamelyik jobb mellényes öltönyét, és olyan csodás tárgyakkal tért haza, amelyeket másutt soha nem láttam. Ezeken a jótételi tárgyalásokon az volt a nagy tét, hogy milyen ütemben mi legyen a jótételi szállítás tárgya, mennyisége, a szállításnak milyen legyen az ütemezése. Az csak a kérdés egyik fele volt, hogy a nagyhatalmak mit kívántak és mit követeltek ki, miből támadt hiányuk. A kérdés másik fele az volt, hogy az ország gazdasága mit enged meg. A nagyhatalmaknak sem állt érdekében minden ipari berendezést leszerelni és elszállítani, mert egy működésképtelen ország lakóit nekik kellett volna táplálniuk. A tárgyalások az ésszerűség keretei között mozogtak, s amikor apám átvette hivatalát, az ország elvileg teljesíteni tudta drámaian magas jótételi kötelezettségeit.

Magyarország távközlési rendszerét a húszas és a harmincas évektől kezdve amerikai és angol cégek, az Elivest-Príteg és a Standard építette ki a korszak legmagasabb technikai szintjén. Apám korábban mindkét cégnél több évig dolgozott. A jóvátételi szállításokat úgy volt értelmes megoldani, hogy ne sérüljön a távközlési hálózat működési határfoka, s egy későbbre halasztott fejlesztés előfeltételei is megmaradjanak. Egy ilyen tárgyalásról, valamilyen külföldi útvjáról jövet hozta nekem a kulcsos korcsolyát, ami igen időszerű volt, hiszen a Sziget utca és Pozsonyi út sarkán megnyílt a jégpálya, és ott este tízig harsogó zenére tudtunk volna korcsolyázni, ha nem lettem volna még kicsi, és nekem a többieknél jóval előbb nem kellett volna hazamennem.

Aláírás. Pecsét. A kiadmányt még ugyanezen a napon az s.hiv.vez.h., azaz a segédhivatal helyettes vezetője olvashatatlan aláírásával hitelesítette. Segédhivatalnak az intézmény adminisztrációs részlegét nevezték. Kiadmánynak az irat vagy oklevél átadott példányát. Hűvös, borús nap volt a részleges hídavatás napja, ez a novemberi, de még nem jött el a tél, a levegő őrzött még valamennyit az őszből. Mintha ez az ősz sem óhajtana véget érni. Tíz nappal később, Szentpétery elnökhelyettes és dr. Hazai Gézáné jegyzőkönyvvezető előtt apám fogadalmat tett a Jóvátételi Hivatal központjában, a Rombach Sebestyén u. 12.-ben. A név írásmódja ingadozik a Rombach és a Rumbach között. Manapság inkább Rumbachnak írják, habár az ostrom előtti és utáni Budapesten Rombachnak írták. Többször jártam abban a házban. A világos, napfényel átjárt ötödik emeleti szobákban, ahol élénk, kedélyt és tempót sem nélkülöző hivatali hangulat uralkodott. Rombach vagy Rumbach a tizenkilencedik század közepén, azaz az ostrom előtti ősidőben Pest városának tisztiorvosa volt, vasas vizű gyógyfürdőket épített, s a későbbi városatyák e jövedelmező alapítások miatt tartották arra érdemesnek, hogy utcát nevezzenek el róla. Emlékszem a nagy jövésre és menésre, a kávé illatára, egy teltkarcsú, nagy csontú nőre, aki minduntalan kirúgta maga alól a székét, hogy valamilyen papírral valahová elsiessen, miközben kicsit szorongva rajzolgathattam az írógépasztalánál. A Holló utca sem volt innen messze a nagyapa műhelyével. Színes ceruzákat adott a nő a rajzoláshoz, adott géppapírt. Illetve úgy tettem, mintha gondtalanul rajzolgatnék, de közben figyeltem a nőt, az idegenné lett apámat. Veszélyesen közel kerültek egymáshoz, miközben egy papír fölé hajolva valamit megbeszéltek. Nem lehetett tudni, hogy azért hajolnak-e a papír fölé, hogy megbeszéljék, vagy azért beszélnek-e meg, hogy közel hajolhassanak. Minden bizonnyal apám titkárnője volt. A jegyzőkönyv megőrizte a fogadalmat szövegét. Én, Nádas László, becsületesemre és lelkiismeretemre fogadom, hogy a magyar köztársasághoz és annak alkotmányához hű leszek, Magyarország törvényeit, törvényes szokásait és a kormány rendeleteit megtartom, hivatali előjáróimnak engedelmességek, a hivatali titkot megőrzöm, és hivatali kötelességeimet pontosan, lelkiismeretesen, a nép érdekeinek szem előtt tartásával teljesítem. Aláírások. Pecsét.

Az írógépről minden valószínűség szerint hiányoztak a magyar helyesíráshoz szükséges hosszú ékezetes betűk.

De el nem tudom képzelni, honnan a csudából vette az apám a biztonságát, a nyugalmát, a figyelmét, a tudás iránti bizodalmit ezekhez a részleges világmagyarázatokhoz. Az egyezményes családi tudatban a tudás ült a magasabbik polcon, ez igaz, nem az Isten. Éppen csak elvonult a front, s ő máris magyarázott. Mintha nem történt volna semmi kivételes, helyesebben bizonyosan sok minden történt, amit nem lesz lehetséges elfelejtenünk, legfeljebb napirendre térünk felette, illetve akkor is emlékeznünk kell majd rá, ha sikeresen elfelejtettük, ám a világnak mégis lenne a történetknél és a történéseknél egy jóval fontosabb szerkezetképző elve, mégpedig a lehetséges magyarázatokban,

a magyarázatok kulcsa viszont a tudásban rejlene, amihez most, íme, a világpusztítás totális káoszából ébredve nagy ünnepélyesen visszatérünk. Egymás után nyitjuk fel a tárházak és kincseskamrák ajtóit, nyitva hagyjuk valamennyit, járjon át mindent a frissítő légvonat. Talán a saját visszatérését ünnepelte a hétköznapi magyarázatokkal. Hogy itt lehet ezen az egyetlen szép árnyékvilágon, a napvilágon, a föld rondán romos és hulláktól bűzös felszínén. Ők öten, a két nagybátyámmal, Istvánnal és Endrével, valamint egy baráti házaspárral, Róna Imrével és Róna Magdával, akit egyébként az evezőstúrásokon és a hétvégi kirándulásokon Ducinak szólítottak, olyannyira Ducinak szólították, hogy a valódi nevét most kellett megtudakolnom a lányától, hét évtized alatt eszembe nem jutott volna, hogy lehetne más neve, Duci volt, azaz Magduci; egyszóval ők öten, a skorbut valamennyi tünetétől ékesen, éppen csak előmászhattak az Újpesti rakpart 7. számú ház pincéjének illegálisan elfalazott alsó traktusából, s emlékeim szerint apám máris magyarázott. Én pedig csaknem ugyanilyen szenvedélyesen figyeltem. Nem feltétlenül a magyarázatára figyeltem, hanem a jelenlétére, e jelenlét minőségére, arra, hogy miként magyaráz a különös ember, aki állítólag az én apám.

A feljegyzések és emlékezések azt mutatják, hogy 1945. január 16-án, esetleg január 17-én hozták föl a pincéből a napvilágra. Mi ketten az anyámmal négy nappal később költöztünk vissza a Damjanich utcából az eredeti lakásunkba, a Pozsonyi útra. A költözésre nem emlékszem, de a hullákkal megszórt Újpesti rakpart elem táruól látványára, a széles úttest robbanásoktól felszakított, talán olajtól és vértől mocskos hóköpenyére, a lövésektől megtépázott vaskorlátra, a parti sétány megcsonkolt fáira igen pontosan emlékezem. Arra is emlékszem, hogy az úttesten és a járdán miként helyezkedtek el a fagyott hullák a hóban. Pokolian hideg tél volt az ostrom tele. Fejemet is forgatni tudom a képben, tudomásul kellett vennem a színváltozást. Ami minden bizonytalansággal jelenti, hogy már akkor emlékeztem rá, erre az Újpesti rakpartra, korábról emlékeztem, s elképesztett a különbség a békés előzmény és a háborús következmény között. Ha ellenben erre a korábbi képre akarok visszaemlékezni, az Újpesti rakpart eredeti, először látott, békés képére, ostrom előtti állapotára, akkor se kép, se hang, nincs sehol, ilyen kép nincs, nincs kép, nem találom; a békebeli talán tiltott kép lett a tudatomban.

Életem valószínűleg első, gyakorta visszatérő emlékképe egy budapesti bérház sötétből felvillanó lépcsőházi fordulója, amint repülünk a hidegen fellángoló fal felé, és belezuhanunk.

Nem tudom, mibe. Vagy talán nem mi repülünk, hanem a fal zuhan belénk.

Ebben a pillanatban a külső és a belső szemlélete még nincs elkülönítve abban a lényben, aki én vagyok, én voltam, majd tartósan én leszek, s akinek nagy önfegyelmekkel egyfajta előírt, preformált koherenciát kell felmutatnia a gondolkodásával és az emlékezésével. Tudatomban nyoma van ugyan az érzeteknek, képekkel társítva rögzítette az elme az érzetet, de utólag nem tudom eldönteni, hogy ezek kapcsolatban állnak-e a külvilágból érkező vizuális benyomásokkal, vagy esetleg későbbi képzetek. Szavaknak a repülés pillanatában már van nyoma a tudatomban. Még nem konfirmáltam ugyan a jelentésüket. Sokáig, még jó sokáig nem tudom, hogy az egyéni élmények és benyomások közösen megformázott nyelvi foglalatok nélkül valójában nincs fogalomtár, azaz nincs értelem. De van képi emlékezés. Azt pedig még ennél is később fogtam fel értelemmel, hogy az én értelmem nem csupán az én értelmem, hanem minden ízében olyan közös értelem, amiben a saját értelmemnek, azaz a saját tudatom munkájának igen kicsi a részesedése. Látok. Képi felfogással azonban még szerencsésen az őslények között

tartózkodom e közös értelem előtti saját ősertelemben. A hangok sincsenek következetesen a képek mellé rendelve, s ezért utólag, túl a preformált jelentés és a preformált kronológia hitelesítésének nagy élményén és alapos munkáján, amit az ember először a szüleivel, a nagyszüleivel vagy a hivatásos gondozóival, később a tanítóival és a társaival, majd a folyamat lezárásaként, a saját gyermekeivel végez el – e korai képek helye igen nehezen meghatározható.

(Folytatása következik.)

Rainer Maria Rilke

KRISZTUS POKOLRASZÁLLÁSA

Végül kiszenvedve, lénye elhagyta szörnyen
meggyötört testét. Távozott. Felül.
És a sötétség félt egyedül, hát verdeső
denevéreket dobált
a sápadt felé – este azóta is reszket
bennük a félsz, hogy nekiütköznek
a kihűlt kinnak. Sötét, nyugtalan lég
riadt el a tetemtől; tompaság, rosszkevd lett
úrrá az éjszaka éber állatain. Lelke talán
csak időzni vágyott volna a tájban,
tenni aligha. Épp elég volt neki önnön
vértanusága. Mértékletesnek tűntek,
ahogy ott álltak, a dolgok; rajtuk keresztül
terjedni kezdett, mint roppant szomorú tér.
Csakhogy a föld, sebeit szomjazva, kiszáradt,
és tátva pofáját, máris hívta a mélység.
Ő, a kínokat értő, hallotta, hogy üvölt
hozzá a pokol, tudni akarva
gyötrelmei teljét: hogy abból, hogy neki vége,
a rá váró végtelen kínokat rettegve sejtse.
És kimerültsége teljes súlyával bezuhant
a pokolba a lélek: elsietett
az utána döbbsen bámuló árnyak közt,
felpillantott Ádámra futva,
alábukott, eltűnt, még vadabb mélységekbe
zuhanva. Hirtelen (feljebb, feljebb) az üvöltés
habzó árja fölött, megjelent túrése
hosszú tornyán: kifulladásra állt ott, korlát
nélkül; a fájdalom birtokosa. Aki hallgat.

AZ ÚR SZAVAI JÁNOSHOZ PATMOSZ SZIGETÉN

Láss: (szemed fa ne zavarja) álljon
tisztá tér ezen a szigeten.
Madár? Arra ne készülj: de járjon
oroszlán által az egeken.
Riadalom törne ki a fákon –
ne lássanak hát, így rendelem.

Te viszont, te láss, figyelj,
nézz, ahogy még eddig senki.
Menny-gyümölcsöm kezd beteljesedni;
kétfelé töröm – fogd, vedd is el,
olvasd, gyűrd le a látottakat.
Itt, előttem emelt fővel térdelj,
hogy szemedbe cseppentsek levével:
téged erre választottalak.

És írj úgy, hogy nem nézel oda;
mert szükség ez is, hogy: írj! De főleg
tedd a jobbot jobb felől, a balt a
kőre bal felől: majd én mozgatom őket.

Lényegem fogom feltárni ma.

Évmillióig visszafogva égek,
mert lassúbbak a hideg világok,
fogyasztói tüzem melegének;
hát beléjük apránként sugárzok,
nem izzítom át mindenüket.
Így nem vagyok benn a teremtettben,
és hiába hogy megsejt az ember,
máris elfelednek a kövek.

Egyszer le kell magam fegyvereznem.

Köntöseim, sok királyi ékem,
páncélzatom, mind, ami szorít,
letenni, és elengedni szépen
a kétélű kardot is, amit
angyal forgat értem –. Sok teher;
lásd tehát, mi végre kell viselnem.
Nos, akárhány fejedelmi leplem
végül lelepleződésre kell.

IDOL

Macskaalvás istene, istennője,
kóstoló istenség, ki szája sötétjén
érett szem-bogyót ropogtat,
mézizűvé lett nézés szőlőlevét,
szájpadlás-kriptában örök fényt.
Nem altatódal – Gong! Gong!
Az, ami isteneket tud idézni,
hagyja, e főravasz istent nyelje el
önnönmagába hulló hatalma.

Halasi Zoltán fordításai

Pór Péter

RILKE *KÉP-TELEN* ISTENKÉPZETE¹

Zsellér Anna fordítása

Egy gyakran idézett levélrészletben Rilke² valósággal indulatosan tagadta angyalalakjainak bármilyen keresztény vonatkozását,³ bizonyára jogtalanul, ha a motívum folyamatos jelenlétét tekintjük művében a korai versektől kezdve, és bizonyára jogosan, ha azt tekintjük, milyen szívósan alakította egyre tovább, defigurálta és defunkcionalizálta akár az *abszurdig*, illetve a *kiüresedettig* is terjedően a motívumot, illetve a szerepét. A keresztény eredet a motívumot feltétlenül maradandóbban és mélyebben befolyásolta, mint ahogy azt Rilke el akarta ismerni – viszont semmi esetre sem egy előre meghatá-

¹ RILKES ANAGOGISCHE GOTTESERFAHRUNG. = Norbert Fischer (hg.): GOTT IN DER LYRIK VON RAINER MARIA RILKE. Mainz, 2014. Az itt megjelenő szöveg a tanulmány fordításának a magyar olvasó számára átgazított változata.

² Rilke verseit a következő kiadások alapján idézem: Rainer Maria Rilke: VERSEI. Európa, 1983, ill. Rainer Maria Rilke: SÄMTLICHE WERKE IN ZWÖLF BÄNDEN. Insel Verlag, 1976. A mindenkori szöveghehelyeket VERSEI megjelöléssel és oldalszámmal, illetve zárójelben a kötet és az oldalszám szerint a tanulmányban magában adom meg. Mivel olyan verseket és szöveghehelyeket is idézek, amelyeknek nincs magyar fordítása, mindegyik címet és szöveghehelyet mind a két nyelven és kiadásban megadom; kivéve a DUINÓI ELÉGLIÁK-at, amelyeket a cím és a sorszám szerint idézek, és a SZONETTEK ORPHEUSZHOZ (SO) verseit, amelyeket a rész és a vers sorozaatszám szerint idézek, félreértések elkerülése végett az elsőt római, a második arab számmal jelölöm. Ha a versnek vagy más szöveghehelynek nincs magyar fordítása, nyersfordítást közlök. Ilyenkor a vers címét először németül adom meg, utána magyar fordításban. – Tanulmányomban olyan szavak és kifejezések is előfordulnak, amelyeket idézőjel nélkül, de *kurzíván* írok: ezek olyan idézetek, amelyek eredeti morfológiáját nem tudtam megőrizni a mondatomban.

³ Levél Witold Hulewicznek 1925. november 25-én. = Rainer Maria Rilke: BRIEFE. Insel, 1987. (RBR.) 3/894.

rozott harmonikus üdv jelentésének értelmében befolyásolta: egyre tovább alakított változataiban éppen hogy annak az önellentmondásnak kellett mindig újra és egyre szélsőségesebben megjelennie, amely a világ minden misztikus ábrázolását valamilyen mértékben meghatározza, és az európai kulturális térben elsősorban a keresztény gondolkodás, illetve a keresztény művészet révén ismeretes. Vallási szempontból ezt abban a tézisben foglalhatnánk össze, hogy Isten, az ő lényege és jelenléte nem ragadható és nem is jeleníthető meg semmilyen emberi fogalom vagy kép által, hogy az emberi elképzelések minden fajtája elhibázza transzcendens jelölését, Rilke egyik fontos jelentésű paronomáziájával szólva *elárulja-félrevezeti azt (ver-raten)*. Művészi szempontból abban a tézisben foglalhatnánk össze, hogy a képzeteknek mindig van egy anagogikus vetülete is, amennyiben jelentésüket nemcsak jelölik, hanem el is fedik ezt a jelentést. (Mivel a nem irodalmi képzettségű olvasó nem okvetlenül ismeri ezt a két szakfogalmat, de a cikkemben nagy szerepet kapnak, helyesnek vélem, ha röviden megmagyarázom őket. Paronomázia: két, hangalakja szerint nagyon hasonló, de eltérő értelmű szó egymáshoz közelítése valamilyen jelentés-összefüggésben, egy példa a sok közül Aranynál: „*Tudhatta, közöttünk nem vala gát*” (TETEMRE HÍVÁS), vagy negatív a köznyelvi szólásban: „*összekeveri Gizikét a gőzekével*”; Rilke különösen szerette az igekötős igék létező vagy csak fiktív szétválasztott jelentésalakját és szokásos, egybeírt jelentésalakját egybekomponálni. Anagógia: szó szerinti jelentése 'felvezetés, felemelés'. Lényege, hogy magukat a tárgyakat, illetve a jelenségeket nevezi meg, de azért, hogy ezek jelként egy megnevezhetetlen és megfoghatatlan létezőre utaljanak, vagyis minél világosabbnak és közvetlenebbnek hatnak a megnevezett tárgyak, minél világosabbak önmagukban, annál inkább a megfoghatatlant jelölik, annál inkább elrejtik, amit jelölnek; erre sok példát fogok idézni.

Maga a felismerés minden szóképi ábrázolás eleve elhibázott voltáról nem volt új Rilke életművében. Már az 1898-as DAS FLORENZER TAGEBUCH-ban (FIRENZEI NAPLÓ) is, amely pedig még a művészetrajongás szent helyén íródott, tételesen megfogalmazza: „*Egyetlen ember se képes annyi szépséget magasra emelni, hogy az teljesen elfedje. Lényének egy része mindig kinéz mögüle*”, és a NAPLÓ további helyein például arról medítál, hogy az alkotónak Botticelli és Savonarola között kell választania;⁴ később számos verset áthat, amelynek éppen e néhol inkább finoman, máshol tragikusan vagy groteszken ható felismerés alapján kell mindenkori tökéletes alakjához jutnia; és nyilvánvalóan meghatározza a MALTE LAURIDS BRIGGE FELJEGYZÉSEI (DIE AUFZEICHNUNGEN DES MALTE LAURIDS BRIGGE)⁵ című regényt. Önnön hagyományához kapcsolódva Rilke már a cikluson kívüli versekben, majd a SZONETTEK ORPHEUSZHOZ (DIE SONETTE AN ORPHEUS) ciklusban és legfőképp a ciklusok utáni versekben egyre inkább érvényesített anagogikus hatásokat – (ön)ellentmondásos jeleiként, illetve sokkal pontosabban: „*mintha jele volna!*” (SO, II/11.) (nyersfordítás, mert Szabó Ede fordításában: „*lobogsz, te szép jel!*” eltűnik, amit én itt fontosnak tartok), tehát hipotetikusán, Orpheusz személyének meghatározásaként egy olyan transzcendens létjelentésnek, amelyet bármilyen képi megjelenítés által csak feltételesen lehet felfedni-elfedni.

⁴ Rainer Maria Rilke: TAGEBÜCHER AUS DER FRÜHZEIT. Insel, 1975. 30., 80. A NAPLÓ-ban többször medítál a művészet tökéletlenségéről, például 88.

⁵ Rainer Maria Rilke: PRÓZAI ÍRÁSOK. Budapest, 1961. Görgey Gábor fordítása; a német szöveget a SÄMTLICHE WERKE 11. kötete tartalmazza.

Ezeknek a verseknek a magyarázatába általában két sajátos lírai teremtőelvet szoktak bevonni. Az első a Kelet lírájára hivatkozik: mivel ezt a lírát az (európai szellem számára) különös szemiotikai feltevés inspirálja, nevezetesen, hogy minden tárgy-kép létezését és így végső soron az univerzum-kép létezését az önjelentés és a jel-jelentés egységében teremti meg. A második a keresztény misztika lírájára hivatkozik: mivel ezt a lírát egy első látásra ellentmondó és (főként a modern szellem számára) különös, valójában azonban egységes szemiotikai alapfeltevés ihleti, amely szerint minden (tárgy-kép)-jel a jelölő és a jelölt kettősségében teremtetik meg, ám végső soron éppen ez által az előre meghatározott kettősség által kell, hogy megjelenjen, illetve még inkább: hogy ne jelenjen meg Isten Világának az egysége.

Kétségtől igaz, hogy maga Rilke kései művei elé ismételtelen keleti eszményt állított, és ismételtelen megerősítette keleti meghatározottságukat. Ismeretes, hogy akkoriban körülbelül három évtizede divatos volt a Kelet (maga Mallarmé is jelezte az érdeklődését),⁶ számos egzotikus tárgyú regény és vers jelent meg; és Rilke, a KORÁN és a buddhizmus csodálója biztosan olvasta némelyiket. Saját eszményét annak alapján alakította ki, amit az egyiptomi művészetben keresett („*Bensőleg persze alaposan elő voltam készítve ezekre az eleve összemérhetetlen dolgokra*”),⁷ és amit elképzelt vagy elgondolt, illetve később, az egyiptomi utazása során valóban megtalálni, átélni vélt. Annál jellegzetesebb, hogy ezt az eszményt végül még csak nem is az egyiptomi utazás lelkesedésében fogalmazta meg, és nem is hajdani utastársai számára, hanem további három évvel később és zongorista szerelmének, akkor azonban programatikusan és tömören – nyilván, mert akkor a saját lírájára vonatkozólag teljes mértékben érvényesíteni akarta: „*Tekintse meg, barátném, Berlinben, az Egyiptomi Múzeum középső csarnokában IV. Amenophis fáraó fejszobrát [...], és érezze át, kérem, ezen az arcon, hogy mit jelent: szembesülni, szemtől szemben állni a végtelen világgal, és egy ilyen szűkös felület korlátai közt, néhány arcvonás fokozott erejű rendje révén, egyensúlyt kialakítani az egész jelenségvilággal szemben.*”⁸ A formula a vonásokról, amelyek egy kozmikus arcot jelölnek, úgy, hogy ez az arc az „*egyensúly*” egyetlen és egyetlen érvényű „*jelenség*”-évé váljon, nem is hangozhatna tökéletesebben, de egyben spekulatívabban sem (nem vizuális vonások összehasonlításáról van szó, hanem rendező értékékként kell felfogni őket, hogy ekként egy egységes kozmosz egyensúly-vonatkozásának vonásaiként jelenhessenek meg). A többszörösen átvitt értelmű, elvont formula egyszerűsége és misztikus vízió egyszerű és anagogikus jellegét is meghatározza. Ugyanennek a levélnek a végén Rilke saját (zenei Orpheusz-) személyét valóban egy felfoghatatlan önellentmondásban képzelte el, önmagát a látás és a vakság vonatkozaseségének egyszerű-misztikus tapasztalatában *formálta meg*: „*Látja, nekem belülről kellett megteremtennem önmagam, a benső vakságnak engedelmességgel [...]*”⁹ A folytatás szerint a fény és a sötétség kölcsönösen egymást jelentik, vagyis egymást kölcsönösen el is fedik; és a teremtésnek (metonimikusan: a költő „*szívé*”-nek) ennek az elvnek az értelmében kell

⁶ Lásd CONTES INDIENS című négyrészes prózai művét és levelét 1893. november 30-án Eugène de Robertyhez. = OEUVRES. Bibliothèque de la Pléiade, 1945. 587–633. ÉS CORRESPONDANCE. LETTRES SUR LA POÉSIE. Gallimard, 1995. 620.

⁷ Levél 1911. március 6-án Karl von der Heydtnak. = Rainer Maria Rilke: LEVELEK, II. 1907–1912. Új Mandátum, 1995. 133. Báthori Csaba fordítása. Németül idézi: Alfred Grimm: RILKE UND ÄGYPTEN. Fink, 1997. 28.

⁸ Levél 1914. február 1-jén Magda von Hattinberghez. = Rainer Maria Rilke: LEVELEK, III. 1912–1914. Új Mandátum, 1996. 185. Báthori Csaba fordítását egy helyen módosítottam. Rainer Maria Rilke: BRIEFWECHSEL MIT BENVENUTA. Bechtle, 1954. 22.

⁹ I. m. 188., 26.

elpusztulnia, vagyis „ismét előtámadnia” (*sterben*, „wieder hervorgehe[n]”); és néhány sorral lejjebb következik a pszeudobibliai kifejezés: „Hatalmak hatalma”. Négy nappal később Rilke egy levélben, amelybe beleírta a „*felfoghatatlan*” („*Unbegreifliches*”) szót, ugyanezt az elvet mint „*az elszabadult vihar*” és „*az isteni csend*” ellentmondását magyarázza el; ebben az ellentmondásban kellett volna a szeretett nőnek Orpheusz „*végtelen lantmuzsikájának*” a „*Teremtését*” elképzelnie.¹⁰ A két szöveg referenciája egyértelmű: Rilke a zenélő hős alakjára vetítette rá a misztikus teremtésélményét. A tapasztalat maga és annak az absztrakciója viszont már nem az alkotás keleti-ókori alakzatait idézi, hanem sokkal inkább a keresztény világról és annak Orpheusz–Jézus-alakjáról szóló lírai teremtésre utal vissza; miként az imént idézett rejtelmes szókapcsolat is a látásról, amely a „*belső vakság*”-ból teremődik meg, és amely az egyiptomi utazás felfedezését lenne hivatott összefoglalni, határozottan az (1912-ben keletkezett) MÁRIA ÉLETE ciklus (ó)keresztény idézetmottójára emlékeztet: „*A bensőben támasztva vihart*” (DAS MARIEN-LEBEN, 2/665.).

Még egyszer és nyomatékkal: bizonyos, hogy Rilke az elv teljes megvalósulását egy hatalmas egyiptomi emblémamű, egy szfinx megpillantásakor ismerte fel, és valóban, még a szonettciklus befejezése után is ismételten inspirációjának „*keleti*”¹¹ jellegét emelte ki. Egy levélben még azt is állította, hogy a ciklusban „*a nagyon messziről származót [...], lényegit az egyiptomi élményből*” „*formálta*” meg,¹² sőt a keresztény ihletést még annak a „*vers[nek] a létezésére*” („*Da-Sein des Gedichts*”) vonatkozóan is visszautasította, amelyben ez ikonográfiailag nyilvánvaló, hiszen a szűz-tükör-egyszarvú toposzt költötte meg újra (SO, II/4.).¹³ Igaz, hogy a keresztény mítoszt többnyire a blaszfémiáig menően szabadon költötte meg, és igaz, hogy a kereszténységgel kapcsolatos kételyeit gyakran a provokációig menően kinyilvánította. És mégis, a keresztény mitológia kitartóan ihlette. A prágai évektől kezdve legalább 1912-ig folyamatosan témája a keresztény mitológia (még ha csak „*ürügy*”-ként is);¹⁴ és utána is születtek versek ugyanebben a témában, például a különösen eredetien elgondolt KRISZTUS POKOLRASZÁLLÁSA (CHRISTI HÖLLENFAHRT, 3/57.) 1913-ban és az életmű egyik legnagyobb verse, AZ ÚR SZAVAI JÁNOSHOZ PATMOSZ SZIGETÉN (DIE WORTE DES HERRN AN JOHANNES AUF PATMOS, 3/108.) 1915-ben; más ciklikus és a cikluson kívüli versekben is előfordulnak keresztény motívumok, a szonettciklusban pedig kifejezetten gyakoriak. Még az olvasmányokban,¹⁵ illetve életének nyughatatlan vándorlásaiban is felismerhető bizonyos keresztény jellegű folytonosság, 1903-ban felfedezte a maga számára Szent Ferencet, AZ ÁHÍTAT KÖNYVE (DAS STUNDENBUCH) harmadik részének központi hőstét (de Assisít csak 1914-ben kereste fel, és csalódottan hagyta el),¹⁶ 1911-ben lefordította Szent Ágoston VALLOMÁSAI-nak ELSŐ KÖNYVÉ-t, 1912-ben heteket töltött Toledóban, és révült beszámolókat írt a spanyol katolikus

¹⁰ Levél 1914. február 5-én Magda von Hattinberghez. = I. m. 195. k., 30. kk.

¹¹ Levél 1922. július 15-én és 1923. április 12-én. = Rainer Maria Rilke: BRIEFE AN GRÄFIN SIZZO, 1921–1926. Insel, 1985. 42., 61.

¹² Levél 1922. február 23-án. = Rainer Maria Rilke–Katharina Kippenberg: BRIEFWECHSEL. Insel, 1954. 455.

¹³ Levél 1923. június 1-jén. = Rilke: BRIEFE AN GRÄFIN SIZZO, 67.

¹⁴ A sokat kommentált, 1903. augusztus 10-i levélben Rilke kinyilatkoztatta, hogy elképzelése szerint ezentúl „*az anyag még inkább elvesztené a fontosságát és a súlyát, csak ürügy lenne*”. Rainer Maria Rilke–Lou Andreas-Salomé: BRIEFWECHSEL. Insel, 1979. 105.

¹⁵ Tina Simon: RILKE ALS LESER. UNTERSUCHUNGEN ZUM REZEPTIONSVERHALTEN. EIN BEITRAG ZUR ZEITBEGEGNUNG DES DICHTERS WÄHREND DES ERSTEN WELTKRIEGES. Peter Lang, 2001.

¹⁶ Egy 1914. április 14-i levélben még arról panaszkodik, hogy sohasem járt még ott. Idézi: Donald Prater: EIN KLINGENDES GLAS. DAS LEBEN RAINER MARIA RILKES. Hanser, 1986. 412. Ugyanezen év májusában tizennégy napot töltött el Assisiben. Csalódott levelei még kiadatlanok; tartalmukat August Stahltól tudtam meg.

szellem egész valószínűtlen fekvésű emblematikus városáról, illetve Greco képeinek ugyanilyen szellemű metafizikájáról („*a szurdok mélyén egy egészen vidám folyószakasz [vidám, miként Dániel az oroszlánbarlangban], a híd hosszú menete és aztán, a történésbe teljességgel belevonva, a város...*”, „*Greco, Toledo körülményeinek a készletére, belső eget festett bele a képeibe*”).¹⁷ Bizonyára nem a mindennapi hit és nem is a mindennapi hitetlenség érdekelte, hiszen egészen más vallási szövegeket is elmélyülten olvasott: köztudottan sokat az iszlámról (Andreasszal, Lou Salomé férjével, a jelentékeny orientalista tudóssal való ismeretségének köszönhetően), de a zsidó gondolkodásról is (ismeretesen részben Buber közvetítésével), valamint buddhista legendákat is. A szerteágazó olvasmányok azonban egyáltalán nem gyengítik, sokkal inkább kölcsönösen erősítik egymást, ha persze nem is valamilyen teológiai tan értelmében (tisztá filozófiai tanok sohasem érdekelték): hanem, mert ezeknek az olvasmányoknak és különösen a keresztény történeteknek és írásoknak az olvasása révén dolgozta ki a maga számára a misztikus-poétikus világábrázolás általános jellegét. Ha kései művében a két ihletés, a keleti és az ókeresztény találkozik egymással, úgy főként a mindkettőjüket átható anagogikus elvnek az értelmében.

Először két idézet, a két hagyomány közös jelteremtésére. A legrégebbinek számító TAMÁS-EVANGÉLIUM-ban olvasható ez a versszak: „*Jézus mondta: A képek megjelentetnek az embernek, és a fény, amely bennük van, rejtett. Az Atya fényének képében a fény jelentetik meg, és a fény elrejtí az Atya képét.*”¹⁸ Így szól egy olyan világ és minden teremtesalakzatának az alapformulája, amelyben a tiszta fény és a tiszta kép egymást kölcsönösen megjeleníti, és kölcsönösen elfedi. „*A tenyeremben / semmi nincs az éjszaka villámai.*”¹⁹ Így hangzik egy japán haikuban a nyári éjszakai ég „*semmi*”-megjelenítése.

A jelfelfogás újkori európai hagyományának alapfeltételezése, hogy a jeleknek azonosítható és gyakran láthatóan azonosítható jelentése van. Rilke a keresztény, illetve a keleti művészetben egy olyan ábrázolásmódnak a változatait fedezte fel, amely teljességgel kívül marad ezen a hagyományon. Jelölő és jelölt nem bárminő, érzéki vagy elvont ikonikus hasonlóságon keresztül kapcsolódik egymáshoz; hanem az ábrázolt dolog vagy teljesen eltér az eleve ábrázolhatatlantól, sőt eleve feladja a jelölt elképzelhetetlen megjelenítésének az igényét, lévén hogy a jel őt vagy ezt csak és egyáltalán éppen ennek a fantazmagorikus eltérésnek a révén jelölheti; vagy a jeldolog teljesen és közvetlenül csak saját magát jelöli és jelenti, ámde ennek a jelentésnek egy külső jelöltnek se a megjelenéséhez, se a lényegéhez nincs semmi köze. Pszeudo-Dionüsziosz „*Isten*”-t „*hasonló*”-ként és „*nem hasonló*”-ként határozta meg,²⁰ a keleti hagyomány pedig az ikonikus hasonlóságot mindig is teljesen figyelmen kívül hagyta.²¹ Rilke két tökéletesen önellentmondásos kifejezése, az „*unwordentlich*” melléknév (amelyet szándékosan

¹⁷ Levél 1912. november 13-án Marie von Thurn und Taxishoz, és naplófeljegyzés 1913. január 14. után. Id.: Eva Söllner (hg.): RILKE IN SPANIEN. Insel, 1993. 42., 91.

¹⁸ A francia fordítás alapján idézem: „*Jésus disait: / Les images se manifestent à l'homme / et la lumière qui est en elles est cachée. / Dans l'icône de la lumière du Père / elle se manifesterait / et l'icône sera voilée par la lumière.*” L'ÉVANGILE DE THOMAS. Traduit et commentée par Jean-Yves Leloup, Albin Michel, 1986. 36–37.

¹⁹ Francia fordítás alapján. A haiku szerzője Saitō Umeko (1929–). HAIKU. ANTHOLOGIE DU POÈME COURT JAPONAIS. Gallimard, 2002. 80.

²⁰ A teljes szakasz így hangzik: „*Hasonló, amennyiben visszhang, visszaverődések és utánpótlások alapja és nem hasonló, amennyiben Rá magára soha nem hasonlíthat igazán.*” Id.: Martina Wagner-Egelhaaf: MYSTIK DER MODERNE. DIE VISIONÄRE ÄSTHETIK DER DEUTSCHEN LITERATUR IM 20. JAHRHUNDERT. Metzler, 1989. 17. (Megjegyzem, hogy egészen különlegesen kiváló könyv.)

²¹ Ezt fejti ki meggyőzően Roland Barthes: L'EMPIRE DES SIGNES. Flammarion, 1970. 145.

antimorfologikusan fordítok le, ekként átmentve azt, hogy a német szó csak látszólag korrekt: „*soha el nem gondolhatott*”) és a „*vorbildlose Erinnerung*” szintagma (amelyet viszont antiszemantikusan fordítok, miként a német szintagma is az: „*emlékkép nélküli emlékezés*”, és hozzájuk kapcsolódva az „*imaginárius*”²² kulcsterminusa (amelyet Rilke melléknévként és főnévként is visszatérően leírt, mindig az elvileg nem létezhető jelölve vele) nevezi meg legpontosabban teremtésének ezt a vetületét.

Mi köze lenne egy fáraómúmia-fej vonásainak a „*végtelen világ*” „*megjelenés*”-hez, hacsak nem az, hogy ő maga „*egészen*” ez a „*megjelenés*”, vagyis meg nem „*jelenés*”?²³ Vagy két példával A TIZEDIK ELÉGIA-ból: hogyan hirdethetné egy hazug sörplakát egy kopott palánkon a túlvilág határát (35. sor), és hogyan jeleníthetné meg a mogyorónövény morfológiája a kozmikus nemzésállapot boldog beteljesülését (107–109. sor), ha nem azáltal, hogy a jelentettől lényegileg eltérnek, Rilke meghatározása szerint, hogy „*nyíltan*” („*offen*”) nem jelentik, és éppen ezért „*titokzatosan*” („*geheim*”) tökéletesen azt jelentik? (A jelző-, illetve határozópárost Rilke egy levélben írta le, aztán több változatban ismételte.)²⁴

Rilke életművét mindig egy művészetvallás érvényével akarta megalkotni. Sokatmondó, hogy már a korai, dilettáns korszakban is ciklusokat komponált; és mégis egyre élesebben tagadta, mintegy kiforgatta a megköltött, hagyományos világ harmóniáját. Legkésőbb AZ ÁHÍTAT KÖNYVE ÉS A KÉPEK KÖNYVE (DAS BUCH DER BILDER, 1899–1906) köteteitől kezdve egyre önkényesebben költött szándékos képzavarokat. AZ ÁHÍTAT KÖNYVE éveiben számos képet komponált a „*kör*” és a „*gyűrű*” keresztény motívumaival, főként az első részben, amelyben a művész-Isten kettős alakjának önmagával folytatott párbeszéde vagy inkább magához szóló fohászkodása hoz létre zárt univerzumot. „*Szélesedő kört [szó szerint: „növekvő gyűrűket”] száll be a létem [...] Istent körözöm körül ősfalu tornyom*” (Nemes Nagy Ágnes fordítása, VERSEI, 19.), olvassuk a kötet egyik bevezető versében; egypár verssel később a *határoló „láng” és a szeretett „Sötétség” „világ”-„köre”* közötti szembeállítás következik (1/258.); és nem sokkal később jön a két-egy *personalità poetica* meghatározása és önmeghatározása létük két-egy geometriájában: „*Te vagy magányának a másodikja, / monológjainak a nyugodt középpontja; / és minden kör, amit körülötted vonnak, / számára feszíti ki az idő kör(zój)ét.*” (1/263.) A toposz megverselése nyíltan visszautal az allegorikus keresztény ősképre, amely viszont még banális megvalósításaiban is mindig magában hordozza az anagogikus homály lehetőségét.

A szándékosan képzavaros alkotás már határozottan jellemzi az ÚJ VERSEK-et (NEUE GEDICHTE). Idézzük rögtön a legelső, tehát programatikusan vers zárósorát: „*mintha most*

²² Az első melléknévet az 1916-os év eleji NICHT DASS UNS, DA WIR (PLÖTZLICH) ERWACHSEN SIND (3/444.) kezdetű vázlatban írta le, a másodikat egy Elisabeth Jacobinak 1916. szeptember 8-án írt levélben (RBR. 2/523.). Ugyanitt található a harmadik terminus is, amit az egyik központi szónak tartok Rilke művének értelmezéséhez. Röviden összefoglalva: Rilke az „*imaginárius*” melléknévet legerősebb értelmében használja, amennyiben mindig olyan elképzelést jelöl, amelynek elvileg semmilyen valóság sem felelhet meg az ismert világban. (Vö. az 'imaginárius szám', a gyök mínusz egy fogalmával.) A további önértelmezések közül l. különösen az 1924. augusztus 21-én írt levelét Nora Purtscher-Wydenbruckhoz. RBR. 3/871.

²³ Lásd a 8. sz. jegyzetet.

²⁴ E két ellentétes vonás összetartozása állandó gondolat Rilke kései önkomentárjaiban. Különösen fontos itt arra utalnunk, hogy eredetileg ez a gondolat is egy keleti élményből fakadhat. 1914. február 20-án írt levelében megpróbálta formulákba foglalni, mit tapasztalt (NB.: évekkorábban) az „*egyiptomi tárgyak*” láttán: „*a titoknak ezt a kitakartságát*”, „*a nyílt-titokzatos természet fogalmához hasonlóan*” (ez annyira fontos, hogy idézem németül is: „*diäses Bloßgelegtsein des Geheimnisses*”, „*im Sinne des offen-Geheimen der Natur*”). = Rilke: LEVELEK, III., 237–238., ill. Rilke–Lou Andreas-Salomé: BRIEFWECHSEL, 316.

ömlenek belé a dal” (szó szerint: „*mintha most öntenék beléje az éneklését*”) (KORAI APOLLÓ, Somlyó György fordítása, VERSEI, 123. – FRÜHER APOLLO, 2/481.); és idézzünk két különösen látványos (vagyis éppen végképp nem látványszerű) példát: „és nyakozva [sic!] az egyre gyengébb kézzel szemben” (a német szöveg központi szava és egész elképzelése semmivel se kevésbé mesterséges, az ige teljesen önkényes képzés: „*halsend*” így Zeusz hatyúvá történő átváltozásáról (LÉDA, 2/558.),²⁵ „*Én vagyok a lant*”, így egy férfi kifejlesztett szerelmi hangszerré való átváltozásáról (A LANT – DIE LAUTE, 2/611.). Elvben minden egyes versben a lehetetlenségig öntörvényű átváltozásnak „*kell*” történet-torzóban (nem) megjelenítődnie („*kell*” a második, legendás Apolló-vers legendás zárómondatának értelmében, szó szerinti fordításban: „*meg kell változtatnod az életed*”) (ARCHAIKUS APOLLÓ-TORZÓ, Tóth Árpád fordításában: „*Változtasd meg élted!*” VERSEI, 184. – ARCHAISCHER TORSO APOLLOS, 2/557.). Így teremődik meg a vers teljes érvényű alakzata, „*átjárja szívünk szinte már halálként*” (az első Apolló-vers szavaival), „*ragyog és rád néz*” (a második Apolló-vers szavaival).²⁶ A teremtés különös teleológiája szerint minden képzavarnak-képtörésnek be „*kell*” illeszkednie az univerzális érvényű műegészbe, illetve még különösebben: az abszolút műegésznek a képtörés (például a torzó) által „*kell*” létrejönnie.

Az ÚJ VERSEK-kötet önközpontú, önmagukkal harmonizáló alakzatok sorát rendeli egymás mellé. Maga az „*angyal*” is, illetve annak szobormegtestesülése a „*hő*” és a „*léi*” majdnem homofon („*Stein*”, „*Sein*”), „*mosolygó*” egysége által illeszkedik be egy olyan világteremtésbe, amelyben minden „*modell*” saját belső perspektíváját követve saját tökéletes lényegévé változik át – így például „*angyal*”-lá, aki nemcsak a nappalt, de az éjszakát is ugyanazon a zárt univerzumon belül és ugyanolyan érvénnyel méri. (L'ANGE DU MÉRIDIEU, 2/497.)²⁷ „*Angyallá gyurom / rá se tekintve, mennyekig hajítom, / élsorába a fennszóval kiáltó, / Istent emlékeztető angyaloknak.*” (REQUIEM EGY BARÁTNŐM EMLÉKÉRE, Szabó Ede fordítása, VERSEI, 223. – REQUIEM FÜR EINE FREUNDIN, 2/654.) Rilke ezt a formulát néhány hónappal az ÚJ VERSEK kettős kötetének lezárása után, a kétrészes REQUIEM-ciklusba írta bele. Eltérően a korábbi alkotói elvtől, a két siratószöveg elé olyan angyalt állít, aki a történeteket egy külső perspektívából szemlélteti és siratja. További néhány hónappal később, 1909-ben egy (egyébként meglehetősen problematikus) ACH IN DER KINDHEIT, GOTT, 3/367. – AH, A GYEREKKORBAN, ISTEN című versvázlatban Rilke már a hagyomány lényegi átalakításával, akár eltorzításával kísérletezett, és a világ elé egy hagyományozatlan és felfoghatatlan Istent, illetve angyalt állított. „*Miért nem készteted a Sürgőseket böjtölökké [de esetleg: Miért nem készteted a Sürgőseket majdnem-eljutottá], / és miért csak akkor hajítod oda nekik az angyalt, / amikor vérükben kínlódva vezekelnek?*” A három sorban Rilke a motívumokat groteszk rend(etlenség)ben vegyíti össze, még primum jelentésük is problematikus, és persze már nem kell, hogy „*Istent*” emlékeztessenek – hanem egy olyan Istent kell, hogy jelezzenek, akit csak nem jelezni lehet, akit-akire legfeljebb egyre újra és egyre zavarodottabban kérdezhetünk. Körülbelül e verssel egy időben fejezte be a MALTE-regény írását, annak egyre inkább keserűen megzavarodott képeivel, amelyek végül az elképzelhetetlen semmibe vezetnek. A szövegben egy helyütt megkomponálta, azaz dekomponálta az anagogikus jelölés abszolút példáját, azaz Istent meg nem jelölé-

²⁵ Nemes Nagy Ágnes fordítása lesimitja a képtelen morfológiát: „és / a gyöngülő kezekre fonódva”. (LÉDA. = VERSEI, 184.)

²⁶ Tóth Árpád fordításában: „ég nézése”. (VERSEI, 184.)

²⁷ Franyó Zoltán egyszerűen nem értette meg az elképzelést, és hagyományos képpé fordította át: „tartod [...] az óratáblát, míg az éj ledől?” (VERSEI, 135.)

sének metaszemiotikus jelalakzatát: a gróf kimondja a „*stigmák*” szót, amely a hagyomány szerint Isten abszolút jelét jelölné, Abelone azonban nem érti a szó jelentését, és még tovább, amikor a gróf megpróbálja ujjával a lány kezére rákopogni (a regény címével mondva: *feljegyezni*) a *stigma*alakzatot, a jelrajzolat is persze eltűnik a semmiben.²⁸

Két évvel később, 1912-ben keletkezett a Mária ÉLETE című ciklus, amelyet mindenesetre maga Rilke is kevésbé fontosnak ítélt. Utána pedig sokkal ritkábban nyúlt vissza a keresztény mítoszhoz, viszont akkor (majdnem) mindig sokkal szokatlan és egyre inkább hangsúlyozottan anagogikus értelemben.

Itt most csak két különösen látványos verset említünk, mindkettő feltétlenül a legnagyobbak közé tartozik.

„...*kifulladásra állt ott, korlát / nélkül; a fájdalmak birtokosa. Aki hallgat.*” (KRISZTUS POKOLRASZÁLLÁSA, Halasi Zoltán fordítása – CHRISTI HÖLLENFAHRT, 3/57.) A megváltó „*lénye*”, aki a hagyomány szerint arra volt hivatott, hogy a Jó Hírt kimondja és beteljesítse, és hogy alászállása, illetve magasra emelkedése által („*zuhanva*”, „*feljebb, feljebb*”) a szenvedőket a „*sötétség*” *birodalmából* az örök élet és az örök boldogság határtalan *birodalmába* vezesse, itt egész más „*lényeg*”-hez jut: végül „*állt ott*” némán, megfosztva minden élettől, birodalomtól, boldogságtól, megfosztva saját szólététől (emlékeztetőül: „*Kezdetben volt az Ige*”), Krisztus nem a megváltásnak, hanem az (ön-)megfosztottságnak a megfoghatatlan, vagysis abszolút jele.

„*Nos, akárhány fejedelmi leplem / végül lelepleződésre kell. // ----- / -----* -----” (AZ ÚR SZAVAI JÁNOSHOZ PATMOSZ SZIGETÉN, Halasi Zoltán fordítása – DIE WORTE DES HERRN AN JOHANNES AUF PATMOS, 3/108.) A vers azt a szöveget, illetve tettet állítja helyre, amelyben Isten, aki minden idők, terek és alakok fölött áll, a „*sziget*” „*tiszta teré*”-ben kiválasztott szentre két-egy tettet kényszerít rá: azt, hogy kézírásának balról jobbra haladó menete által feljegyezze a megláthatatlan apokalipszist („*Madár? Arra ne készülj: de járjon / oroslán által az egeken*”) és egyszersmind azt, hogy ugyanezzel a mozdulattal beteljesítse az utolsó ítéletet, amikor Isten a lelkeket a bal vagy a jobb birodalom öröklétébe küldi. A vers szövege, illetve tette a teremtés megsemmisítésének, a végítéletnek a szavait nyilatkoztatja ki és teljesíti be; mígnem egy nem kijelentésbe torkollik, amellyel Isten magát és ezzel minden szót lemeztelenít, *leruhátlanít* (*unbekleidet*) (értsd: Isten minden szót *leleplez*, az *apokalipszis* etimologikus értelmében), a zárlatban nem jelek, vagysis tökéletesen lemeztelenített tört vonalak sorozata jelöli Isten és teremtésének az önapokalipszisének.

A két keresztény ihletésű verszárlatban a negatív mondanivaló a közös. Mindkettő saját kudarcának radikálisan negatív alakját (nem) jelöli, mindkét vers annak a mitikus érvényű példázata, hogy Isten önteremtését-önpusztítását egyetlen jel sem jelölheti, illetve hogy minden jel csak oly mértékben jelölheti azt, amennyiben nem jelöli, hanem elfedi (*félrejelöli, félremondja*). Ráismerünk a keresztény anagógia elvére – mindenesetre, ismétlem, egy radikálisan negatív irányban értelmezett változatában. Az ISTENI SZÍNJÁTÉK utolsó tercínái szerint Dante megvakulásában Isten fénybirodalmának kell meg (nem) jelennie, a fénybirodalom megvakítja, elfedi a költő látását – a rilkei Krisztus hallgatásában pedig a pokol kiáltásbirodalmának kell meg (nem) jelennie, a kiáltásbirodalom hallgatásba fojtja, elfedi a megváltó szavakat.

Idézzünk újra egy keresztény szerzót: „*Míg örök szelleme szemét / magára szegzi az Atya, / fényének tükrövére kép / vetődik: egy új-önmaga.*” – „*Aeternae mentis oculo / dum pater in se*

²⁸ MALTE, 251., németül 11/850. k.

flectitur, / in lucis suae speculo / imago par exprimitur”,²⁹ így szól a Szentháromság birodalmának egyik leírása a XIII. századból. A fénytükör az a tárgyhely, ahol a láthatatlan Isten saját képét, illetve hasonmásának a képét látja és láttatja; teológiai terminusokkal: a fénytükör az időn kívüli szem/szellem tárgyhelye, amelyben az Atya-Isten éppen hogy elfordul, mert így *fejezi ki, szó szerint: így nyomtatja ki* saját képét, illetve saját magával azonos fiának a képét, értsd: a Szentháromság felfoghatatlan elvét; minden dicséretével és ragyogásával az elképzelés végső soron átláthatatlan és felfoghatatlan marad – és a „tükör” azért áll ott, hogy ezt a (teológiailag előre meghatározott) kép-telenséget, a szó fizikai és metafizikai értelmében *kifejezze-kinyomtassa („exprimitur”)*.

Nem akarom elvitatni, hogy Rilke állandó és túlhangsúlyozott „tükör”-toposza az akkoriban uralkodó szimbolista motívumkincsre megy vissza, „*A kis árva folyóra, ahol sötét tükörben ragyogott*”, írta már Baudelaire is, hamar hozzáírva a „*hazug*” jelzőt;³⁰ és azt sem, hogy Rilke a toposznak egy, a Nárcisz-mítosz által ihletett és ekként egyre inkább továbbalakított jelentést adott. Azt viszont állítani kívánom, hogy a különösen jelentős toposz állandó visszatérése a keresztény-misztikus képzelőerő hagyományába is beilleszkedik; és hogy minél merészebben, sőt minél valószínűtlenebbül költötte meg Rilke ezt a toposzt, annál inkább kell e másik hagyományt felismernünk: a tükör Isten és az isteni teremtés megjelenítésének/meg nem jelenítésének az abszolút tárgyhelyét jelöli, illetve nem jelöli.

Emlékeztetőül négy idézet a korai és a középső korszakból. „*Két szemé tárva, s valamit tükröz; nem az eget.*” (HOGYAN SZERETETT ÉS HALT MEG RILKE KRISTÓF KORNÉTÁS, Rónay György fordítása³¹ – DIE WEISE VON LIEBE UND TOD DES CORNETS CHRISTOPH RILKE, 1/242.) „*Így tükröződik egy nagy kerti ünnepély / sok fénnel egy meglepődött tóban*” (DER SÄNGER SINGT VOR EINEM FÜRSTENKIND, 1/440. – AZ ÉNEKES EGY HERCEG GYEREKÉNEK DALOL); „*Mozdulatuk átjárja az egész házat, / mintha mindenütt tükrök függnének*” (AUS EINER STURMNACHT, 1/464. – EGY VIHAROS ÉJSZAKÁBÓL); „*Egyformák tiszta gyolcsban, térdepelve, / mintha százszor csak egynek képe lenne / benn a korábban, mely két sor tagolt / pilléren tükröbölt lesz tiszta-mélyen.*” (BÉGUINAGE, Kálnoky László fordítása, VERSEI, 159. – 2/535.) Rilke mind a négy idézetben egyfajta tükröződő képet ír le, de már ekkor expressis verbis tagadja a látványszerű visszatükröződést.

Az első REQUIEM-ben is előfordul a tükörtoposz, de már érdesen defigurált jelentéssel: a terhes „*asszony*” a „*gyermekágyban*” fekszik, és a „*tükör*”-ben megpillantja halva születendő fiát. A durva képtörés egy már eleve képzavaros elképzelésre megy vissza: a szent szűz ikonográfiájára, aki a tükörben saját emblémaképét, az egyszarvút pillantja meg. Rilke ezt a szent-boldogságos képzavart tovább defigurálja, és ekként egyszerre zavarja meg a világ meglátásának legelemibb érzéki és a világ időbeli rendjének legelemibb szellemi tapasztalatát. A tizenkét soros kép „*megettévesztés*”, nem kép, benne semmi más nem jön világra és semmi más nem tükröződik, mint a „*sötétség*”. Röviddel ezután Rilke a regényt

²⁹ Johannes Pechami (John Peckham): HIMNUSZA A SZENTHÁROMSÁGRÓL (XIII. sz.). = Babits Mihály: AMOR SANCTUS. Helikon, 1988. 126–127. A nagyon nehezen értelmezhető szöveg érvényes angol fordítása a következőképpen hangzik: „*When in the eye of timeless mind / The Father's turned towards / Then in the mirror of his light / An equal image shows itself.*” A. G. Rigg (ed.): A HISTORY OF ANGLO-LATIN LITERATURE 1066–1422. Cambridge University Press, Cambridge, 1992. 225. – Rögtön itt jegyzem meg, hogy a latin 'exprimere' ige jelentésének egyértelmű fizikai jelentésrétege van, 'ki-préselni', 'elő-nyomni'.

³⁰ Baudelaire: A HATTYÚ. = Tóth Árpád: VÁLOGATOTT MŰVEI. Szépirodalmi, 1964. 554. A legutóbbi jelző nála: „*csalfa*”.

³¹ = NÉMET ELBESZÉLŐK 1900–1945. Európa, 1990. 98.

is lezárta, ahol az egyik „*feljegyzésben*” (a címbe rejtett szójáték szerint: „*feljelzésben*”) Malte elbeszéli hajdani halálos rémületét, amikor a tükörben nem ismerte fel saját maga maszkot viselő énjét.

Már 1908-ban, amikor a keresztény tradíció és benne a tükörtoposz sötét defigurációját kidolgozta, a hagyomány fénylő defigurációjának elvét is kereste – és, eléggé paradox módon, éppen itt különösen radikális alakzatokra jutott. Egy levélben, amelyet pár hónappal a két REQUIEM megírása előtt írt, megalkotta a fénylő tükörteremtés formuláját: „*Helységek, tájak, állatok, dolgok: mindez valójában semmit nem tud rólunk: úgy haladunk át rajtuk, mint ahogy egy kép a tükrön áthatol. [...] Mivel mi mindebből semmit nem tudunk magunkhoz ragadni, nem tudunk átvonszolni bizonytalan létezésünkbe, veszélyeinkbe, sötét, kivilágítatlan szívünkbe; de épp ezért van segítségünkre mindez. És – nem tűnt még fel Önnek? – minden művészetnek ez a varázsa, ez hallatlan, heroikus ereje: hogy összecserél minket a mindennél idegenekkel, ezt az idegent megváltoztatja bennünk, és minket megváltoztat ebben az idegenben, szenvedésünket beleoltja a dolgokba, és a dolgok öntudatlanságát és elfogulatlanságát gyorsan elforgatott tükrökből belénk vetíti.*”³² A levélrészletben Rilke egy képszerű-*spekulatív* és tulajdonképpen egyáltalán nem *spekulumszerű* (speculum: tükör) teremtést képzelt el. A „*gyorsan elforgatott tükrök*” elképzeléséből nem valódi képnek, de még csak nem is megzavart képnek kell előttünk megjelennie, hanem a „*tudattalan*” felfoghatatlan eszményének, amely ugyanúgy elvileg zárja ki a képi jelleget, mint a keresztény misztika. Már nem is a tükör képi jellegét alakítja át megzavarodott képtörések révén; hanem a tükör lényege válik saját „*mindennél idegenebb*” ellentétévé, a tükör (pontosabban: a tükrök) az eleve lehetetlen képi jelleg elvének az őstoposza(i). Korai éveinek mondása szerint: „*Isten a legősibb műalkotás.*”³³ A levélrészlet fantazmagorikus műalkotása értelmében úgy fogalmaznánk, hogy a *speculum* az eleve „*elforgatott*” és „*idegen*” Isten-műalkotás elvének az őstoposza.

Az 1913-as DIE GESCHWISTER (3/68. – TESTVÉREK) című versben ugyancsak bizarr példázatot komponált ennek az elvnek a megjelenítésére. A motívum maga a DIE SCHWESTERN (2/620. – A NŐVÉREK) című versre megy vissza (az ÚJ VERSEK-kötetből). Ott a két személy különbözőségét zárta egy végül mégis egységes alakzatba: „*A sétány mentén [...] haladnak: / ő, nem ugyanolyanok a lépteik.*” A későbbi versben viszont a motívum a teremtés szent abszurdításának az emblémája. A vers kezdetén a két-egy személyt enyhén érzélgősen írja le a „*szempilláikkal*” és az *átsírt éjjelekkel* – majd hirtelen az Utolsó Ítélet idejébe helyezi őket, hogy a keresztény mítosz révén egy mérhetetlenül bizarr belső hasadást költsön meg: „*Mikor majdan a feltámadók tömege / eltestvértelenít minket*” – a nyilvánvalóan lehetetlen, képtelen képet, benne a soha nem létezett szóval („*entschwistert*”) Rilke arra gondolta el, hogy önnönmaga és vele a világ létrejötte, illetve elmúltának érthetlenségét emblematizálja. A vers a valamelyest kísérletinek tekinthető GEDICHTE AN DIE NACHT (VERSEK AZ ÉJSZAKÁHOZ) ciklus része; és miként ebben a versben, az egész ciklusban Rilke olyan poétikai eljárást keresett, amelyben a kifejezés saját jelentését elhomályosítja és elfedi, mert éppen ez, a jelentés „*eltestvértelenít*”-ése a versek végső jelentése. Az ő nagyon sajátos terminusával szólva: amelyben a költői kifejezés a saját jelentéséről *lemond* – de egyszersemind a *lemondásban* a saját jelentését *jelzi* (*verzichtet*, vagyis *lemond* és *verzeichnet*, vagyis *jelöl* etimologikusan azonos szavak). Egyik alig később írt versében végérvényes

³² Levél 1908. június 13-án Sidonie Nádherny von Borutinhoz. = Rilke: LEVELEK, II., 51–52. (Báthori Csaba fordítását valamennyire módosítottam.)

³³ Rilke: TAGEBÜCHER, 47.

formulát talált erre az alkotáselvre: „Már / választottál és intettél: ezt nem. / És a tulajdonod láthatóvá vált a lemondásban” (hozzáértendő: „láthatóvá vált a jelölésben”).³⁴ (VOR WEIHNACHTEN 1914, 3/95. – 1914 KARÁCSONYA ELŐTT.) A létezés jelölhető és jelölhetetlen, amennyiben egy és ugyanazon szóaktus jelöli és mond le róla. Ez az anagogikus teremtés szemiotikai, illetve metaszemiotikai alapformulája. Emlékeztetek rá, hogy a kulcsszó: „Verzicht” az utolsók egyike, amelyet Rilke leírt, legutolsó a néhány nappal a halála előtt feljegyzett, de (noha ugyancsak kérdésesen) befejezetlennek tekintett versének: JER HÁT, TE VÉGSŐ (Szabó Ede fordítása, VERSEL, 377. – KOMM DU, DU LETZTER, 3/511.) prózában fogalmazott négysoros lezárásában.

Érdesem kitérni a kis gyűjteményre, amelyet Rilke A VÉGRENDELET (DAS TESTAMENT)³⁵ címmel még 1921-ben (tehát 1912-ben, az első két elégia megköltése után kezdődött, az idővel egyre súlyosbodó alkotói válságának a vége felé) a saját maga számára jegyzett fel, vagy ha úgy tetszik: *jelzett fel*. A gyűjtemény, hogy még egyszer a regény egyik önmeghatározó terminusát idézzem, tapasztalatok és meditációk nyilvánvalóan *mozaikszerű*³⁶ sorozata; s ezekben Rilke „saját alkotói helyzetét” és személyét minden esetben anagogikus alakzatokkal képezte le, illetve fogta fel. Az első egyike arról szóló meditáció, hogy ha a művész személyét megfosztják alkotói autonómiájától, akkor a valamilyen cselekvés és az elszenvedés közti röp- és hajításalakzatként kellene látnunk: „Ekképp dolgozván te vagy a mesterien hajított dárda: törvények fogadnak dobónöd kezéből, zúdulnak veled célba. – Mi lenne biztosítottabb, mint a röptöd?”³⁷ Később a „szent” meghatározásának, illetve újfent egy Isten-lény meghatározásának alkalmából az anagogikus létezés iskolapéldáját komponálta meg, amelyben minden főnév és minden ige, sőt, minden írásjel a negatívjába fordul, hogy végül mind a nem létező, a nem birodalom és a nem pont konstellációját rajzolják fel: „Meg-nem-szólásainak a metszéspontján felismeri az ellentétnek az Istenét, a láthatatlanság Istenét, aki még nem teremtő.”³⁸

Nem egészen egy évvel később Rilke visszatalált *elégikus* ihletéséhez. A ciklus központi elve szerint a szöveg a kozmosz teremtését a költő és az angyal, illetve a létezés és a szó közötti állandó és ellentétes irányultságban jeleníti meg, minden képi vagy fogalmi alkotás ennek a *versengő-igenlő* (I. A HETEDIK ÉS A KILENCEDIK ELÉGIA kulcskifejezéseit) teremtésnek a része. Az anagogikus hatás idegen ettől a teremtőelvtől, és a néhány kivétel tulajdonképpen megerősíti az elvi megállapítást. Elsőként említhető az angyal-lény leírása a még 1912-ben keletkezett MÁSODIK ELÉGIA-ban (10–17. sor): a részlet az újplatonikus hagyományra utalva íródott, vagyis a keresztény anagógika határozza meg; a szöveg többi része, még maguk a messzemenően absztrakt képek is, például a szerelmesek ajkának konkáv-konvex érintkezése a testi-szellemi „ital”-on, vagy a „sáv” örök keresése a (keresztény-egyiptomi) „áramlás” és „kő” között, egészen más jellegűek. Jelentékenyebbek azok a kivételek, amelyek a kronológiailag utoljára keletkezett két ELÉGIA-ban találhatók. A TIZEDIK ELÉGIA (jelzem: kronologikusan ez az utolsó előtti) két anagogikus alakzatát már fentebb említettem („sörplakát”, „mogorónövény”) (35., 107–109. sor); igaz, hogy ebben az elégiában az elégikus világteremtés végül mégis eljut az *ujjon-*

³⁴ A szöveg különleges nehézsége okán itt megadom a német eredetét is: „[...] Schon / wähltest du und winktest: dieses nicht. / Und dein Besitz ward sichtbar am Verzicht.”

³⁵ Rainer Maria Rilke: A VÉGRENDELET. Tandori Dezső fordítása. = DUINÓI ELÉGIÁK. Helikon, 1988. Rainer Maria Rilke: DAS TESTAMENT. Suhrkamp, 1976.

³⁶ „millió kis elnyomhatatlan mozdulatból a legvalószínűbb lét mozaikja rakódik össze.” (MALTE, 281. – 11/895.).

³⁷ Rilke: VÉGRENDELET, 102.

³⁸ Uo. 104.

gó-boldog igenléshez (110–114.), mégis félreérthetetlen, hogy a szöveg második fele már egy metaelégikus és félrehallhatatlanul keletiesen árnyalt teremtés felé mutat, a záróalakzatban pedig Rilke a SZONETTEK ORPHEUSZHOZ poétikáját előlegezi meg. Az ÖTÖDIK ELÉGIA-ban (jelzem: kronologikusan ez a legutolsó) pedig több olyan kép található, amelyek, főként így egymásra következők, kétségkívül anagogikusan hatnak: a férfi, aki mintha a nyakán saját, már eltemetett második testénjét hordaná (27–33. sor), a semmit érő és állandóan összeomló artistaoszlop, mint a létezés parabolája (41–57. sor), a töredékes és ezért nem egyértelmű latin felirat, amelynek a „*mosoly*”-nak kellene lennie (57–62. sor), a vásári limlom mint a sors megtestesülése (90–94. sor) stb. – végső soron a szöveg egészének van anagogikus vetülete. Annál fontosabb nyomatékosítani, hogy a ciklus egészétől azonban ez az elégia határozottan eltér: benne Rilke a rosszá és inautentikussá torzított művészi létezés, e létezés nyomorúságos, külvárosi világhelyét és értelmetlenül felépített-összeomlott alakzatait, vagyis az elégiai teremtés eltorzulását jelenítette (és anagogikus értelemben: éppen hogy nem jelenítette) meg.

Ennyit az elégiákról. Velük egy időben írta viszont Rilke a SZONETTEK ORPHEUSZHOZ kétrészes ciklusát is (emlékeztetőül: Rilke gyakran költött szinkron-alternatív poétikai rendszerekben); és ebben a ciklusban számos képtelen képet komponált, amelyek az elégiaciklus egyetlen helyén sem fordulhatnának elő. Elsőként annak a szonettnek a példáját idézem, amelyben Rilke a tükör, vagyis a hamis öntükrözés motívumát költötte meg újra, méghozzá a boldog változatot – de ezt egy végtelenen átalakított, megjelölhetetlen megjelenítésben (II/4., Lator László fordítása). A szonettben két nem létező, a szent szűz és az egyszarvú közös és „*tiszta*” érzéken felüli egységében jelennek, illetve jelenítettek meg („*mely nem létezik*”, „*Nem volt.*”), és mindezt olyan tökéletesen, vagyis tökéletesen lehetetlenül, hogy az egyszarvú nemcsak megpillantatik, hanem „*szeretlek őt*”, „*csöndes pillantása fényeit*”, az egyszarvú ettől a pillantástól és szerelemtől létezik egyáltalán, mígnem a bizonytalan többszám helyett maga a Szűz jelenik meg, és akkor a Szűz (félreolvashatatlan, de ugyancsak szokatlanul megvalósuló erotikus mellékjelentéssel) az egyszarvú „*ezüst tükrében volt, és benne volt*”. A szonett a teremtés egy szent és abszurd, anagogikus teremtés parabolája: „*tiszta*” harmóniaalakzat – de a nem létezők semmilyen érzékelés szerint sem felfogható harmóniaalakzata. Ezután olvassuk most újra a legelső szonett kezdetének felkiáltó szintagmáját: „*Fül fája nagy!*” („*O hoher Baum im Ohr*”, vagyis a melléknév szó szerint: „*magas*”, I/1., Csorba Győző fordítása), amely kihívó képzavarral jelzi és nem jelzi Orpheusz énekét, amelyik egyszerre Orpheusz éneke és nem az. Ugyanígy teremt Rilke létező/nem létező vonatkozást a táncoló lányok és a narancs között, „*Táncotok most: a narancs*” (de az eredeti szintaxisa merészebb és abszurdabb: „*Táncoljátok a narancsot*”, I/15., Szabó Ede fordítása); vagy bonyolultabban egyrészt „*rét meg asztal*” már önmagában is diszparát két-egy eleme és másrészt a „*csillag-kötélék*”, méghozzá a „*csalóka*” „*csillag-kötélék*” között (I/11., Halasi Zoltán fordítása); és a legelső szonett motívumának egyik további változatában a „*fül*” nem a föld mélyéből jövő hangot hallja (vö. az apollói jósdahely), hanem egy „*mondakört*” vetet észre az égen, méghozzá egy olyan mondakört, amely sohasem létezett, és még kevésbé volt hallható: az „*Oroszország*” – „*szürke ló*” – „*forrás*” – „*kütágul[t] táj*” végképp nem érzi alakzata nem valamilyen „*kép*”-et jelenít meg, hanem az „*emlékezés*” (a német szövegben: „*mein Erinnern*”) „*Urá*”-nak szenteltek, annak képtelen „*mondakör*”-ét áldja meg. (I/20., Halasi Zoltán fordítása.) Később következik a szonett, amelyet Rilke a „*gyermekkor*” lényegének szentelt (II/8., Szabó Ede fordítása). Feltűnően sötét hangulatú vers, különösen egy olyan ciklusban, ahol Rilke még Orpheusz kínokkal teli halálát (I/26.) és egy lány korai halálát (II/13.) is a „*magas*” „*fa*” „*hangzás*”-ában énekl meg és mutatja be. A gyermekkorsonettet

ezzel szemben csupa negatív kulcskifejezés határozza meg („szétszórt”, „tétova”, „ez se miénk volt”, „zord”, „talmik”, „foszlott el”, „idegen”, „minket nem ismertek”); mindegyik mondat vagy bizonytalan, vagy lehatárol és tagad, és a kevés egyértelmű állítás sem mond mást, mint brutálisan meg nem felelést a gyermek alig érthető magánmitosza (a „játszó-társak”-kal, a „városi kertek”-kel) és a világ erős idő- és tárgymegosztottsága (az „év”-ekkel, a „kocsik”-kal, a „házak”-kal) között. A három versszakból álló első részt a magában álló „Semmi” szó foglalja össze, amelyet aztán rögtön még egy másik elliptikus szó szerkezet követ: „Csak a labdák”. A kétszeres elliptikus állítás nemhogy ellentmondana a megelőző hosszú és „tétova” leírásnak, hanem sokkal inkább megmagyarázza az értelmét, az igazságát. A „labdák”-tárgyakon keresztül azt kell megértenünk, hogy mindezek a „szétszórt”, mindig csak megkérdéztetett létezők, homályosan vagy ellenségesen *múló* elemek a „bárány-szó felirat szövegé”-től az *elmenő-eldübörgő* „emberek”-ig és „kocsik”-ig annyiban vonatkoznak egymásra, de akkor *valóban*, amennyiben egyáltalán nem vonatkoznak egymásra: a megszakadt világ alakzatának a jelei. Holthusen megállapítja, hogy a szonettekben „*nincs kategorikus különbség a kép és a nem kép között*”;³⁹ és a keleti kultúra egyik szakértője még messzebb megy, azt állítva, hogy a kettős ciklus „*tematikája*” nem más, mint a „*negatív szó*”⁴⁰ maga.

Az utolsó versek ismeretében úgy fogalmazhatnánk: az elégiák utáni lírai teremtés szavai a szemantika és metaszemantika közötti kiasztikus és egyre inkább az anagogikus felé eltolódó közötti *keresztveződésben* (SO, I/3.) *történnék meg* (SO, II/1.). Az egyik versben, amelyik már közvetlenül a SZONETEK-ciklus befejezése után, de annak az ihletében keletkezett: WANN WAR EIN MENSCH JE SO WACH (3/470. – MIKOR VOLT EGY EMBER VALAHA ILYEN ÉBER) ezt az „*éber*”, „*örvendő*” anagogikus teremtést költi, sőt itt majdnem éneklő meg, de éppen a dalszerű hangfekvés jelzi kontrasztilisztikai hatással, hogy a világ kimondhatatlan. A vers elején Rilke még egy mindenekfelett *megvilágított* harmóniakonstellációt komponál, az univerzális táj és az univerzális szó egyik a poétikai teremtésben: „*Érzővé lesz: Táj [van], válasz [van], világ [van].*” A tercinákban azonban ugyanez az alakzat éjszakai változatában már megmutathatatlanak és kimondhatatlanak bizonyul: „*Fényhadakból / jött létre [lett meg] a sötétsége, / amely tisztán ellentmond önmagának.*” Keletkezés és eltűnés, nappal és éj, „*fény*” és „*sötétség*”, minden jelenség azonos a másikkal, de csak amennyiben a másiknak és így végső soron önmagának is *ellentmond*, de csak amennyiben minden szó *válasz* („*Antwort*”), azaz megfosztó-megfosztott szó (*Ent-Wort*) is – a szóveg egy kozmikus alakzatnak sójjele, amely „*nyomtalanul alácsúsz*”, de benne a „*van*” ige mégis négyszer következik egymás után, ekként lesz az alakzat kibogozhatatlanul önellentmondásos. Néhány hónappal a két ciklus hatalmas ihletése után Rilke egy levélben újra visszanyúlt a VÉGRENDELET egyik gondolatához, és (itt egyáltalán nem kétségbeesett hangon) saját hangjának a kozmikus helyzetét írta át egy álgeometrikus, képtelen alakzattá: „*Éppen ez az a mozdulatlan és pontos fogódzó, amelynél fogva Isten Önt eléri, és ezért a panasz és a dal egyazon középből fakad! Az embereknek, kedves, (a legtöbbször), akiknél nem ez a helyzet, két gyújtópontjuk van, és Isten így sosem tudja pontosan, hogy melyikbe állítsa őket, hogy egyre kitérő ellipsziszük gyarapodni tudjon, és alakzat maradjon a nagy geometrián belül.*”⁴¹ Így hangzik annak a teremtésnek a formulája, amelynek a helyét már sem a személyes-univerzálisban, sem az isteni-univerzálisban nem lehet kijelölni. A meditatív, de ugyancsak szenvedélyes mondatokban Rilke egy általános érvényű ellenemlékát

³⁹ Hans-Egon Holthusen: RILKES SONETTE AN ORPHEUS. Neuer Filser Verlag, 1937. 83.

⁴⁰ Mun-Yeong Ahn: DIE PARADOXIESTRUKTUR BEIM SPÄTEN RILKE. Universität Bonn, 1985. 197.

⁴¹ Levél 1922. április 21-én. = Rainer Maria Rilke: BRIEFE AN NANNY WUNDERLY-VOLKART. Insel, 1977. 739.

képzelt el: a (nem) befejezett mű ellenemlélmáját, és ennél még általánosabban: minden teremtésalakzat elvi jelölhetetlenségének elképzeltellen ellenemlélmáját.

Három példát idézek 1924-ből. „*Mint egy kő, kiesni / a leírhatatlan vonatkozásból?* –” (ÉNTWÜRFE AUS ZWEI WINTERABENDE, 3/151. – KÉT TÉLI ESTE VÁZLATAI). A mondat tulajdonképpen világosan artikulálnak hat, de mégis egy megválaszolhatatlan kérdést jelenít meg, hiszen: hogyan is érthetnének meg egy olyan kozmoszt, amelyben az emberi világ keletkezése éppen hogy nem megerősíti a mindent uraló vonatkozáslételevet, hanem annak brutális törését testesíti meg? Nem kevésbé anagogikusan kell felfognunk minden teremtés egyik őselvét, a makrokozmoszt és a mikrokozmoszt egységét. A HANDINNERES (3/178. – TENYÉR) című versben Rilke a régi hitet eleveníti fel, amely szerint a tenyér vonalainak kozmikus és személyes jelentése van – de ő egy lehetetlen jelentést tulajdonít nekik (ravasz kétértelműséggel még azt a meglepő kijelentést is belegondoltatja a szövegbe: „*S megtanult vízen járni*”, holott a közvetlen jelentés szerint: *megtanult elmenni a vízhez*, és rögtön utána leírja a megint csak kétértelmű igét: „*schöpft*”, azaz „*merít*”/ „*teremt*”). A leírás szerint amikor a „*tenyér*” a „*tükör*”-ben, illetve a „*kút*”- „*vízben*” önnönmagát magasra tartja, az örökké változó és örökké változtató „*égi utakat*” „*fogja meg*” (hozzáértendő: „*fogan*”) („*empfängt*”), hogy ezeket követve vándoroljon át a világon, és alakítson át mindent, önnönmagát is a megérkezés tájává: hasonlóan makro- és mikrokozmoszt sem az égi, sem az emberi lény nem teremt, hanem csak a negatív lehetetlent anagogikusan feljegyezni képes költői teremtés hozza létre, és ezért csak képzeletbeli, vagyis elképzeltellen, Spinoza meghatározása szerint, csak *kimérikus* léte van.⁴² A harmadik példában Rilke kétszeresen is a kora keresztény ikonográfiához nyúl vissza, amely az apa-fiú vagy anya-fiú alakjait egymásban jelenítette meg, és visszatérően megfogalmazta a mindent kioltó fény ősi, mindennél tisztábban anagogikus eszményét: „*Éjszaka. Ó, te, a mélybe oldott arc / az arcomon.*” (AUS DEM UMKREIS: NÄCHTE, 3/178. – AZ ÉJSZAKA-VERSEK KÖRÉBŐL.) A kozmikus harmónia tökéletes, de abban az értelemben, hogy tökéletesen elképzeltellen; azáltal jönne létre, hogy a makrokozmoszt és a mikrokozmoszt alakja(i) egymást kölcsönösen elhomályosítják, Isten világa és a költő teremtése kölcsönös vissza(nem)tükröződésekben jelennek, azaz nem jelennek meg. Parabolikus, és sokkal pontosabban: hiperbolikus alakzat: a tökéletesen nyitott/elrejtett univerzális létezés hiperbolaalakzata.

Röviddel ezután Rilke három elvont meghatározást formált e létezés megfogalmazására, mind a három nyilvánvalóan csak anagogikusan értelmezhető. „*Nem olyan-e, mint a lélegzés, ez az állandó / cserejáték varázs és lemondás [Verzicht, vagyis: jelölés-lemondás] között?*” (IST ES NICHT WIE ATMEN, 3/490. – NEM OLYAN-E, MINT A LÉLEGZÉS) így szól a végtelen keletkezés/nem keletkezés formulája; „*jelenlévőbb és láthatatlan*”⁴³ így a teremtés az ismert szemantika és szemiotika szerint értelmezhetetlen formulája; „*nem valóságos birtoklás és valóságos lemondás*” (ismét „*Verzicht*”, tehát: „*jelölés-lemondás*”) (WENN LESEN SICH AUCH, 3/278. – HA AZ OLVASÁS), így pedig a nem létrehozott/létrehozott létállapot formulája.

A három önmeghatározó formula 1924 júliusa és 1926 augusztusa között keletkezett. Ugyanebben az időszakban Rilke három verset írt, amelyek önmagukban is, de főként sorozatukban az anagogikus teremtés iskolapéldái: a sírfeliratként komponált RÓZSA,

⁴² Spinoza a négyszögletű kör példáját hozza fel. Spinoza: METAFIZIKAI GONDOLATOK. = IFJÚKORI MŰVEK. Akadémiai Kiadó, 1956. 302. Szemere Samu fordítása.

⁴³ Lásd a 2. jegyzetben idézett levelet, 3/899. Rilke nyilvánvalóan a korábban már taglalt ellentétpárját írta újra át, vö. a 24. sz. jegyzettel.

TE TISZTA ELLENTMONDÁS kezdetű haikut (VERSEI, 378., Nemes Nagy Ágnes fordítása – ROSE, OH REINER WIDERSPRUCH, 3/185.), az IDOL (Halasi Zoltán fordítása – 3/185.) című verset, amelyben minden Isten(szobor)elképzelést és ezzel minden végérvényes világalakzatot éppen annyira megerősít, mint amennyire lehetetlenné is tesz – még hozzá félrehallhatatlan parodisztikus felhanggal; az MEGÉRKEZÉS című verset⁴⁴ (ANKUNFT, 3/188.), amelynek a címe 'Búcsú' is lehetett volna, hiszen Rilke ebben egy olyan kozmikus létezőt énekel meg, amely e két megjelölés meghatározhatatlan egyjelentésében áll és nem áll, *megy veszendőbe és nem megy veszendőbe*. Ez az életmű utolsó befejezett verse (utána már csak néhány vázlatnak tekintett verset írt, igaz, közöttük a legutolsó, amelyet már idéztünk, egészen hatalmas alkotás).

A RÓZSA-haiku 1925 októberében keletkezett,⁴⁵ de a kompozíció képileg lehetetlen alapötlete egy négy évvel azelőtti szerelmes levélre megy vissza: „*Ó, úgy élem meg ezt, mintha csukott szemmel feküdnék hozzád bújva, és te lennél a látásunk és a tudásunk, és minden kintit egy boldogságos bensőségbe változtatnál át, és nézőként juttatnál be a szempillám alá.*”⁴⁶ Vagyis már akkor felfedezte a „Lider”/, „Lieder” [„szempillák”/, „dalok”] homofónia jelentéslehetőségeit. Akkoriban ezt a rendkívüli, a késői korszak egyik legfontosabb szavával, ezt a hallatlan, abszurd („*unerhört*”) elképzelést még nem tudta versbe foglalni. Nyomatékosítom, hogy nem vagyok hűtlen Rilkéhez, ha a szót „*abszurd*”-nak fordítom, hiszen az '*absurdus*' szó szorosan ezt jelenti: *ab-surdus*, az érzéki hallástól távoli, *hall-atlan*; jelzem, hogy a szó a leghíresebb korábbi előfordulásában, a legendás Apolló-szonettben a torzó hiányzó fejére vonatkozik: „*Nem ismerhettük hallatlan fejét*” („*unerhörtes Haupt*”). A levél írása idején még inkább a *hallatlan* teremtés ellenkezőjét fejtette ki, rögtön a következő levélben a „*tiszta hallás tönkretételé*”-ről és a „*telekrikszkrakszolt, összepiszkított*” papírról medítált, A VÉGRENDELET többé-kevésbé egyidejűleg keletkezett feljegyzéseiben pedig a „*villanyfűrés*”-ről⁴⁷ panaszkodott. A ciklusokon túl azonban, amikor a világot egyre végletebben anagogikus alakzatokban törekedett megkölneni, a régebbi elképzelését egy háromsoros, az eredetiben huszonegy szótagos haikuban írta meg. Elsősorban nyilván azért, mert ennek a japán lírai kifejezésformának az európai hagyomány szerint érzéken túlnak kell hatnia. A szövegben a „*rózsa*”-, „*szemhéjak*”, az eredeti szerint: a „*Rose[n]*”-, „*Lider*” (bele kell olvasnunk az anagrammatikus, illetve homofon '*Eros-Lieder*' '*Érosz*'-'*dalok*' szintagmát) nem ábrázolják, nem megjelenítik a költőt, aki eltűnt a *senki* („*Niemandes*”) nemlétében, hanem ők maguk kell, hogy a halott költő *legyenek* („*sein*”) a nemlétben. Az alakzatot csak anagogikusan lehet egyáltalán értelmezni: a „*rózsa*”- és „*szemhéj*”-tárgy, illetve az '*Érosz*' és a '*dalok*' szó, illetve nem tárgy és nem az egy (legáltalábbis az európai világerzékelés szerint) „*soha el nem gondolhatott*”⁴⁸ költőuniverzumot jelöl és nem jelöl, amelyik az önnemzés és önnemsemmisítés egy és ugyanazon aktusában ugyanazon költői tette által létrejön és megsemmisül, van és nincs, *mond ellent* önnön létezésének.

⁴⁴ Magyarul I. Rainer Maria Rilke: VERSEI. Eri, 2007. 88. Tandori Dezső fordítása.

⁴⁵ Tehát a magyar kötetben a címe is, a helye is enyhén túlpoetizált. Rilke valóban úgy rendelkezett, hogy ezt véssék a sírkövére, elemzésekben valóban gyakran mint „*sírfelirat*”-ot („*Grabschrift*”) taglalják, de Rilke nem adott neki címet, vagyis mint számos más versét és vázlatát, a kezdőszavak szerint kell idézni. Még fontosabb, hogy nem ez az utolsó verse, ahogy ezt a kötet elrendezése sugallja, utána még majdnem negyven verset, illetve versvázlatot írt, köztük hatalmas alkotásokat.

⁴⁶ Levél 1921. április 6-án. = Rainer Maria Rilke et Merline: CORRESPONDANCE. Niehans, 1954. 306.

⁴⁷ 1921. április 8-án, i. m. 311–312. és Rilke: A VÉGRENDELET, 99.

⁴⁸ Lásd a 22. sz. jegyzetet.

Az IDOL című vers néhány héttel később keletkezett. Rilke itt újból Istent, de egy eléggé különösen „*elrivaszult istent*” (Halasi Zoltán fordításában: „*főrvasz istent*”) választott közvetlen témájául. Létezése nemek feletti (az első szavak vokatívusza szerint: „*isten vagy istennő*”) és alakzatok feletti (hiszen szfinxalakjában nem térbeli vagy időbeli szoborfigura, hanem az „*örök fény*” „*kriptája*”) jelenik, vagyis egyáltalán nem jelenik meg), és tulajdonképpen szavak feletti is (hiszen a szöveg tagadja, hogy bármely „*altatódal*” jelölhetné-megidézhetné őt). Egy hamis-pogány, költészeti-költészet feletti isten, akinek a léte minden érvényes elképzelésen és minden érvényes törvényen túl akként határozatit meg, hogy állandóan összeomlik, és egyszersmind állandóan ott áll. Az isteni létezését a szöveg két kulcsfőneve, illetve az ezek közötti viszony írja le és magyarázza meg: a „*macskaalvás*”, amelyik a vers elején legalább nyelvtanilag helyesen nevezetik meg (de: csak nyelvtanilag, hiszen jelentése szerint: ki lehetne a „*macskaalvás istene*”), és a „*gong*” főnév, amelyik viszont hirtelen töréssel alig artikulált és kétszer megismételt felkiáltásként kerül be a szövegbe. A két főnév a lehető legnagyobb mértékben különbözik egymástól; ha egyáltalán elképzelhető közöttük viszony, akkor az, hogy a „*soha el nem gondolhatott*” „*istent*” sem leírni, sem magyarázni nem tudják – és így őt végső soron az egyedül érvényes anagógikus módon meghatározzák. A hatás annál erőteljesebb, mivel parodisztikus mozzanata van: végre is ez a szöveg egy nyilvánvalóan lefokozott isten- vagy szfinxképzetnek hódol, akinek, illetve amelynek a hatalmát először két, egymástól a lehető legteljesebb mértékben eltérő megnyilatkozáson keresztül kellene észlelnünk: a madarak rituálászerű elfogyasztásán („*érett szem-bogyót ropogtat*”), majd egy test feletti „*fény*”-lény megjelenésén keresztül – hogy aztán egyetlen lehetséges megjelölésként egy aszemantikus megjelölést hívjon elő, amelynek sem képi, sem fogalmi vonatkozása nincs, sőt bármilyen szintaktikai vonatkozása sem: „*Gong! Gong*”. A vers szövege egy leírás szavaival és mondataival halad előre, melyek azonban mindenkor előreláthatatlanul és szétszórta következnek egymásra, mielőtt parataxissal rájuk csapna a kettős, aszintaktikus-aszemantikus felkiáltás. Utána, lezárásul egy háromsoros, világos törvényformulában szerkesztett mondat következik – de e törvényformulában éppen az anagógikusság fogalmazódik meg, ha úgy tetszik, világosan, vagyis expressis verbis éppen az „*örök*” „*nem*”- „*fényben*”. A törvény szerint „*istent*” a „*megidézés*” (de meg kell értenünk, hogy ez a szó itt negatív konnotációt kap) és a „*hagyja*” (ez a szó viszont pozitív konnotációt kap) állandósított vonatkozása-elvonása között kell megértenünk. A szöveg utolsó három szava minden (isteni vagy költői) önnemző-önmegsemmisítő létezés egyik végérvényes formulája: „*önnönmagába hulló hatalma*”.

Az 1926 augusztusában keletkezett MEGÉRKEZÉS című vers értelmében ez így hangozhatna: noha nem tudjuk, de az *infinitivusban*, értsd: a *befejezetlenben vagyunk*, amikor akár a születés, vagyis az élet, akár az eltűnés, vagyis a meghalás (a búcsú) pillanatában a vonatkozás és az elvonás kettősségében felépítjük a létezésünket. Hutchinson különösen meggyőzően határozza meg a vers kozmikus, „[S]ein”-elképzelésének agrammatikális ageometriáját: „*Mivel ez az egyetlen dólttel szedett szó a versben [»sein«,] ezért ennek a főnévi igenévnek [infinitivus!] olyan vonzereje van, hogy tipológiailag-tematikailag a vers középpontja lesz. A vers minden képe e körül a középpont körül kering. Viszont ez a középpont egyre tovább tolódik-halasztódik, infinitivus, amelynek nem lehet befejezése, mert még nem is kezdődött el, mert mindig jövőbeli marad.*”⁴⁹ A szöveg külsőleg-szintaktikailag egyenes vonalúan és célratörően

⁴⁹ Ben Hutchinson: „ANKUNFT”: SPÄTES GEDICHT ODER FRÜHES MOTIV. = Karen Leeder–Robert Vilain (hg.): NACH DUINO. STUDIEN ZU RMR'S SPÄTEN GEDICHTEN. Wallstein, 2010. 117.

halad: egy képpel kezdődik, amely aztán ellentételezéseken, kifejtéseken és hasonlatokon át eljut létének értelméhez, azt hihetnénk, hogy egy emblematicus kifejtést, illetve ábrázolást olvasunk. Ámde Rilke alig leplezi, hogy a szövegnek egyáltalán nem ez az igazi tárgya és szándéka, hanem ellenkezőleg, a nem képi létezés mindent meghatározó anagógiájára kell jelalakatot teremtenie. A vers igazi témája nem hagyományos motívumokkal előadott szerelmi vallomás, bármennyire autentikusan hangozzék is az első „rózsa” főnévtől az utolsó „szem” főnévig; hanem Rilke a szerelmi vallomásnak a látszatán keresztül a végtelen-meghatározatlan (infinítív) emberi létezés soha el nem jövő/soha be nem teljesedő létrejöttének és elmúlásának (nem) egységét költi meg. A szöveg provokatív és többszörös képtöréssel kezdődik: egy rózsában álló ágyat ír le, de a leírás egy szerelmi vallomás hangfekvésében szólal meg, illetve: szólít meg. A kijelentésben nem csak az egyes elemek kép-telen megjelenését hozza egymással vonatkozásba, illetve elvonásba, hanem még maguk az egyes elemek is megfosztatnak a lényegüktől, és ekként illeszkednek be a vonatkozás-elvonás kompozícióba. Minden szó, szó szerkezet, kép és kijelentés, sőt minden nyelvi gesztus saját (ön)teremtő/(ön)romboló lényének (nem) egységében következik (látszólag lineárisan) egymásra. Mintha képi elképzeléseket olvasnánk, amelyek mintha predikatív létkijelentésekbe foglaltatnának. A lényegüket azonban az határozza meg, hogy eltérő-egységes módon, mindannyian a Semmikorban, valamikor egy „két évezred előtti” megérkezésben, illetve egy „nem mérhető”, „háromszor három hónapos” búcsúban jöttek létre és múltak el. Ebben az idő feletti (ön)meghatározásban a szokásos megkülönböztetések érvényüket *vesztik*. További képtörések következnek (az én-költő, aki *elveszíti* szerelmét, mint egy „úszó”, aki az „*illat*” árja ellenében úszik), amelyeket csak a képi/nem képi szembeállításán kívül lehet egyáltalán el (nem) képzelni; további állítások (a költő, aki a most keletkező teremtményalakzatot egy bizonytalan múlt időben már magáévá tette), amelyeket csak a külső, illetve az én és a nem én szembeállításán kívül lehet egyáltalán megérteni; sőt végül az állító és a tagadó létkijelentések ellentéte sem érvényes (az utolsó sor szerint a költő a szeretett nővel „*szemben*” fog majd megszületni). Minden egyes szó nemcsak saját jelentését, hanem egyszersmind saját lényegének az elvesztését is jelenti, minden mondat nemcsak pusztán tematikusan követi az előzőt, hanem egyszersmind szemantikailag eltávolodik tőle, minden állítás nemcsak jelenti a létezést, hanem egyszerre tagadja is. A harmonikus létezés mégsem teljesen csalóka, sőt, még a szerelmi vallomás egyértelműen bensőséges tónusának is van létjogosultsága. A szöveg kvázi harmonikusan, kvázi lineárisan, kvázi szerelmi vallomásként azonban az idő feletti, *hall-atlan* létezést költi meg, úgy, ahogy egy ilyen létezés a széttartó, de mindig önnemző-önmegsemmisítő elemek vonatkozás-elvonás kompozíciójában egyáltalán leírható-megszólítható, vagyis egyáltalán soha nem írható le és szólítható meg. Középponti mondata az idő feletti emberi létezés anagógikus (nem) állításának apóriája: „*így, befelé fordulva-letaglózva, leszek majd*”. (Az értelem kedvéért módosítottam Tandori Dezső fordítását.)

A négy formulában, amelyet fentebb idéztem, és a három versben, amelyek 1924 és 1926 között keletkeztek, Rilke ugyanazt a teremtéselvet foglalta szavakba, vagyis „*már alig szavakba*”:⁵⁰ az isteni-költői lét *képtelen-hallatlan*, anagógikus meghatározottságát.

⁵⁰ A színtagmát („*kaum noch Wort*”) az 1919. augusztus 17-i levelében írta le. Rainer Maria Rilke–Katharina Kippenberg: BRIEFWECHSEL. Insel, 1954. 367.

Szabó T. Anna

TRIPTICHON**(Nyál)**

Dögölj meg. Tudom, hogy listát vezetsz a szeretőidről, és engem kihúztál, bicskával meghegyezted a ceruzádat, és kihúztál, nem az első vagyok, akit fekete csikké, fekete csíkká tapostál, szép hosszú lista, huszonkilenc oldal, precíz betűkkel, de nem igazi nevek, hanem a te neveid, amikkel billogozol, amiket a testünkre ütsz minden irodában, hotelben és sátorban, ez a te élvezeted, hogy meglátsz egy nőt, és megtalálsz a nevét, amit senki se tud, és ha megtalálsz, akkor megkapod, mert mielőtt legyűrted volna, már benyálaztad, mint a borítékokat szoktad a főnöknőd leveleivel, amiket mindig elolvasol és lefényképezel a mobiloddal, ha már őt nem olvashatod és fényképezheted, gyűjtöd a titkokat, a testeket, tudom, hogy a mi nyögéseinket és nyöszörgéseinket is felveszed, láttam, hogy világít a telefon az ágy alatt, tudom, hogy felveszed a nyikorgást, a cuppogást, a csattanást, a sikoltást, a könyörgést, a szipogást, de szavakat nem, mert erre nincsenek szavak, mert emlékek sincsenek, felveszed és sose hallgatod vissza, mert hetente jön az új, bedőlnek, beledőlnek, beléd esnek, édesnek hívod őket, pedig magadban azt gondolod, Lópicsa, Ujjpöcs, Sárszáj, magadban azt gondolod, Senki, Levegő, Üveg, pedig tudod, hogy nincsenek titkok, mert minden titok szárnalmas, bár szárnalmat soha nem éreztél, nyomorult, te csak az elnyomást ismered, belenyomni egy arcot a párnába, hogy fulladozzon és sírjon, soha senki nem beszélt róla, mintha tudnák, hogy nálad van a hangjuk, szégyellik a kínalkozást és sóvárgást, a fájdalmat és a haragot, az önkínzás sötétjét, és te tovább vadászol, benyálazol és feladsz mindenkit, hogy ettől a perctől másvilágon éljen, mert te kihúzod, kiteszed magad elé a füzetet, a ceruzát, a bicskát, és kihúzod, légy átkozott, légy átkozott, légy átkozott, ne élj.

(Könny)

Pedig hogy szerettelek. Bedugtam a kezem a cipődbe, amikor pucooltam, mintha a kezem lenne a lábad, nekinyomtam az ujjaimat a talpnak, hogy érezzem a lábujjak helyét, négykézláb álltam a konyhában a két cipővel a kezemen, és bögttem a boldogságtól, hogy itt vagy, hogy lehetek neked, csendben folytak a könnyeim, hogy fel ne ébresszelek, mert ma fontos tárgyalásod van, még a villanyt se gyújtottam meg az üvegajtó miatt, az utcai lámpa fényénél hálóingben sikáltam a fekete bokszot a cipődre, hogy szép legyél, hogy mások is lássák, hogy milyen szép vagy, de jó lenne a te talpadon

állni, egyenesen és magabiztosan, de jó lenne kiállni az igazamért, a szemébe mondani minden szemét állatnak, hogy én vagyok az úr, csurogtak le a könnyeim, belecsiszoltam őket a fekete maszatra, és közben arra gondoltam, hogy győzni fogsz ma, akinek könnyel fényesítik a cipőjét, az mindig győz, már tudom.

(Vér)

Semmit se tudtam még akkor. Ha nem hívsz magaddal a nagyobb fiú jogán, hogy meglessük nagymamát pisilés közben, ha nagymama nem olyan fiatal még, és mi nem vagyunk olyan kicsik, ha nem lennék annyira érzékeny a szagokra, ha nem szorítottad volna meg csendben röhögve a kezemet, ha nem a vért láttam volna meg először, ami a guggoló lábak közül a földre csepeg, rá a szűrkévé száradt avarra, ha nagymama nem kapott volna rajta, és nem osztotta volna ki életem legnagyobb verését, hogy két napig rázott utána a hideg, akkor talán ma a nőket is szeretném.

ORIGÓ

Nincs test. Csak a mozdulat van, a víz, a levegő. Eltűnni benne egészen. Nem lenni, lenni csak a cél, a forró ujjhegy és a hideg kő, gyorsan, mint áram a drótban, áramlat a vízben, biztosan, mint lehulló csepp, zuhanó kő. Pezseg a víz, csupa zúgás, pattogás, nincs kérdés, nincs válasz, nincs akarat, meg kell lennie. Csak egyetlen pont létezik, mindennek a vége, mindennek a kezdete, egyetlen pontból robban ki az ujjongás a lelátón, egyetlen pontba csapódik bele a süketítő szívdobogás, szétcsapja a teret, és kettévágja az időt, voltra és mostra. Van a semmi, és van a győzelem. Test nincsen.

Nincs. Fekete dressz van, tapadós fekete dressz, dresszírozott bőr, hideg idegen idegek, pengefegyelem. Nem látni a testet, ahogy a bőr alatt nem látható a vér. Kezek, lábak, izmok, csak a célra, a lihegés, csak a célra, belek, gyomor, méh, tüdő, csak a célra, forróláz, hideglelés, nincs semmi, csak az a pont. Fejben dől el, de kinek a fejében? Meghaladni önmagunkat, kilépni, kinyúlni, elérni, húzz bele, a mi lányunk az ott az elején, igen, szinte ott van már, miéink a győzelem, de kié? Ki kapaszkodik ott, ki emeli fel mosolygó kopasz rovarfejét, ki a keserű őselemből, kinek az arcán folyik a víz, akár a könny, ki az? Csak neve van. Csak nyaka, amire az érmet akasztják, csak maszkja a dobogón, az ürességben felharsog a himnusz, megcsináltuk. Ki az?

A feszes comb, mint ajzott fíjon az ideg, a kar hajrára kész, készülő megint, mire? Kint csak a kérdés, de a vízben a válasz, fémbuborékok puskagolyóröpte, huzagolt cső, fényhuzal, szisszenés, meghalsz, mielőtt szólni tudnál, meghalsz, mielőtt megszületsz. Víz a víz, ha egy vagy a vízzel, szárny nélkül röpülsz az áramlásban, áradás, álom, áram, test nélkül úszol, árnyék nélkül, anyag nélkül, gondolat. Mit akarsz? Akarat vagy, nem vagy. Becsapódsz.

Tizenkét éve csak ez van, a víz. Fájó váll, kemény kar, borotvált klórszagú lábköz, a mell hideg medúza, émelyítő lágyan tapad az izomra, minek, egy lövedékben sincs semmi puhaság, a csőben láng, puskapor robbanása, torkolattűz, villanás, hideg higany, szétfut az erekben a semmi. A semmi van a cél előtt, benne a minden, élet-halál egyetlen pillanatban.

Nincs vágó. Üres bordakosár, letakart szem, a tenyérben csak a víz, tüdőben levegő, szájban a visszanyelt sírás, zúgás a fülben, mindig egyedül, nincs megérkezés, mindig ide-oda. Eszköz, nem fészek, mindig vizes, mindig tiszta, kiázott belőle a méz, víz lötyög a méhben, puskagolyó. Ürességbe üresség, hiányba hiába. Szemüveg néz vissza, feszes fekete dressz, tapad, taszít, tapad.

Éjjel, amikor. Éjjel, egyedül. Éjjel, szállodában, mindig szállodában, fényes üres ágyban. Gyorsan, mint áram a drótban, forró ujjhegy, egyetlen pontban, egyetlen pontban a minden. Levegő, lihegés, víz a bőrön, füstöl a higany a vérben, szétcsapja a teret, kirobbantja fészkeből a hunyt szemű időt. Hideg, meleg, ide, oda, oda és vissza, oda és vissza. Csak a cél, csak a cél, csak a cél. Csak a test.

TORKOLATTŰZ

Nem nő vagyok, csak eszköz. Láttam meghalni, meghalni, meghalni, mintha az ismétlés hihetőbbé tenné, láttam égő gyereket, letépett lábat, kínjában a karomba harapó haldoklót, tankot is füstölni. Fulladni, köhögni, elégni, kiégni, győzelem, győzelem. Nem.

Teszem, mert tehetem, tesztem, mert tudom ezt is. Lehet ölni, lehet, Isten engedi, nem kéri, de nézi, biztos sír, de le van szarva, az Isten le van szarva, őt ölöm meg, ha élém kerül, nem ő öl meg engem, túl fogom élni ezt. Túlélek, két év, túlélek, fél év, túlélek akkor is. Katona vagyok, katona. Tudok még nevetni, sírni már soha.

Ismétlés. Minden nap ismétlés. Ismételni az izzadság bűzét, ismételni a robbanást. Megsemmisítés. Így hívják. Fegyver vagyok, nem a homlokomhoz szorítom, előre célzok, megmondták, így kell, nem az égre, Istenre nem pazarlunk löszert, magunkra nem pazarlunk, ezek előttünk testek, a test csak célpont, ha mozog, ne mozogjon.

Üvölt minden, mégis csend van, tenger alatti csend. Ég minden, ha lövök. Vér van ilyenkor a fülben, eltöm, mint a lucskos tampon, eltömi az úrt. Belőlem is csorog a vér, a fekete üregből, ami vagyok. Élni, élni. Mintha az ismétléstől lenne igaz.

Nem igaz semmi. A semmi nem igaz. Az igaz csak, amikor rám fogják a fegyvert, és akarom. Amikor belém dugják a fegyvert, mert azt akarom, amikor torkomig ér, hátulról végig a gerincemen, fel a szemüregemig, elolvad a méhem, mert átdőf rajta, szétrobbannak a beleim. Kijön a fejem tetején, kiloccsan, mint az agy, kiló, mint a gránát, megint, megint, megint.

Áll a katona, mozog mögöttem, mit tudom én, ki az, csak fasza legyen, süljön el bennem, égessen ki, töltsön be, semmisítsen meg. Hátulról, mindig csak hátulról, állat vagyok, semmi vagyok, csak általa élek, nem kell kérdeznem, félnem, várnom, nem kell hinnem, csak lennem. Övé a bosszú. Eszköz vagyok, hát legyenek csak eszköz. Tarkólövés.

Kisüvít belőlem az úr. Ordít ki a számból, üvölt elő a gerincemből, sistereg ki a földet kaparó körmeim alól, sistereg, mint az égő tank, fáj, mint a láng a tüdőben, jó, mint lélegzetet venni egy halott felett, mi lobog át rajtam, miért? Nem kérdezem, hagyom.

Vörös István

BETEG ÁG ELÉGETÉSE, MIELŐTT A HIDEGFRONT IDEÉR

Levágott, száraz gesztenyefaág.
Amikor a gallyait darabolom, hevesen süt a nap.
Amikor a tűzrakóhoz hordom az ágakat, beborul.
Amikor meggyújtom a tüzet, csöpörészni kezd,
de a száraz levelek továbbadják
lelkeseződésüket a vékonyabb ágaknak,
és végül a rönk is dörmögve izzani kezd.
Neki kell vetkőzzek, közben az eső eláll.
Egy óvatlan pillanatban a tűz leégeti
a szemöldököm, összesen fölfelé kunkorodik
a szempillám is. A kézfejemen hamu,
szórszálak helyett. Ősszel ötven leszek.
A gesztenyefa még élő ágai zölden
bólogatnak fölöttem a közelgő viharban.

SÁRKÁNYHEGY ELŐLJÁRÓJÁNAK ROMLOTT ÉTELT HOZATOK

Egy asztalnál ülünk Sárkányhegy előljárójával.
A poharában halvány rózsaszín bor.
Az enyémben fehér. Egy nemrég létrehozott
hivatal működési zökkenőiről folyik a szó.
Még finomhangolásra szorul, feleli mosolyogva.
Romlott ételt hozatok a konyhából – szerencsére
mindenhol akad –, föltálalják, és megkérdem,
süttesük-e át még egyszer. Az előljáró bólogat,
hogy érti, vidám bajsza a borba lóg. Az életben,
barátom, nem minden van úgy, mint egy versben,
mondja. A pincér elviszi a bűdös rizst,
az összeszáradt húst. Inkább már nem
rendelek újabb bort, és vizet iszom.

A RÉGI ELLENTÉTEK ELÉGETÉSE

Virslit sütünk gesztenyefaparázon.
Szemerkél az eső, hideg van.
Olyan emberekről vitatkozunk,
akik tönkretethetik az életünket,
ha akarják, és akkor is tönkreteszik,
ha nincs is szándékukban.
Az egyik vándorprédikátor gyűlölködve
beszél a másikról. A másik az egyikről.
Te az egyikre, én a másikra gondolok.
Aztán már egymást is gyűlölködve nézzük.
Nagyot roppan egy tönk a tűzben,
mire egyszerre nevetjük el magunkat.

„MINDKETTŐTÖKNEK CSÓK, ÖLELÉS ZSOLITÓL” (II)

Jékely Zoltán levelei Pasteiner Évának és Takács Jenőnek

Közreadja Lócsei Péter

16

Drága Jenőm!

Mindkét leveledet megkaptam. Nagyon köszönöm, hogy ennyi betűt áldoztál rám. Jó híreidnek egészségedről, munkakedvedről igen-igen örültünk, mert hát mi tagadás, aggódtunk az ősszel, amikor operáltak.

Senki se szidja tehát az orvosokat! Amióta engem 1918-ban a torokgyíkból egyetlen széruminjekcióval kigyógyítottak (s még hány kisgyermeket azelőtt és azóta) – nem tudok rosszat mondani róluk. És nyilván a prosztatától is ők fognak, idővel, megszabadítani... Szeretném tudni, hogy voltál képes megbirkózni a zsáknyi levéllel, melyekre mind válaszolni kellett.¹ Nekem egyre nehezebben megy a levélírás is, bár valaha nagy és könnyed levelező voltam. (Még szerencse, hogy Melinda – nagy ritkán – meglátogat, és szokatlan ambícióval tölt meg...) [Családjának munkahelyi, egészségügyi gondjairól és a rá háruló terhekről. – LP]

Az Angalitot már vagy hússzor adták, már kaptam is kb. 1900 forint tantiemet; telt házakkal megy, csak kicsi a nézőtér.² És a bevétel 2%-a Farkas Ferié, aki a kísérezőnet már Kolozsvárt megírta volt (1944-ben).

Nem tudom, írtam-e már, hogy májusban megpróbálok elmenni Itáliába. Meghívóm van már, nemsokára beadom az útlevélkérelmemet. [Csak néhány hetes késéssel sikerült továbbítania Pasteiner Éva egyik küldeményét. – LP]

Talán Éva azóta megbocsátott. Ígérem, ezentúl akkurátusabb leszek ilyen dolgokban. (Szeretnék tiszta lelkiismerettel nézni a szemébe, a legközelebbi alkalommal; de mikor????)

Mindkettőtöket szeretettel csókollak – és várom soraitokat!

Zsoli

1969. febr. 3.

¹ Takács Jenő legendásan kiterjedt kapcsolatokkal rendelkezett. Bartók Béla, Kodály Zoltán, Dohnányi Ernő, Farkas Ferenc, Ligeti György, Szokolay Sándor és Veres Sándor mellett közékük tartozott Andrés Segovia, W. Lutosławski, Paul Hindemith és Yehudi Menuhin is. A neki küldött levelekből ötládányit ajándékozott a Grazi Egyetemnek. Pasteiner Éva szóbeli közlése.

² Az ANGALIT ÉS A REMETÉK című Jékely-drámát az Irodalmi Színház 1968. október 21-én mutatta be Pártos Géza rendezésében.

Drága Éva és Jenő!

Egyre várom a pécsi séjour beszámolóját, melyet Éva egy lev. lapon ígért; nagyon kíváncsi vagyok, hogy szerencsésebbek voltak-e ott, mint itt (a programunk dolgában), vagy az is csak vesszőfutás volt, mint pesti tartózkodásotok...¹

Elzi két nappal ezelőtt felhívott, s arra kért, vigyem el hozzá az Éva portréját, mert a hivatalos szállító vállalta kivitelét. Valahogy megértette végül is, hogy már rég nincs a falamon, a pókok azóta is idegesen nyargalnak fel s alá a helyén, új búvóhelyet keresnek... Remélem, megtalálta a Villányi úton, volt szállásotokon, és fel tudta adni címekre a képet...

Ma, vasárnap este, Adrienne második mai fellépését teljesíti – pedig már tegnapelőtt holtfáradtan jött haza Nyíregyháza környékéről, és tegnap is volt egy előadóestje.² Álmatlan, zsémbes, majdnem melankolikus a nagy siker közepén, pályája csúcspontján – a legrosszabbtól féltém: hogy összeroppan egyik percről a másikra. De nem lehet beszélni vele erről a dologról. Mellékelek egy képet, az estélysorozat előtt készült; mikor elmondtam neki, mennyire hatott Rátok a balladaest első félideje, megilletődésében akkor dedikálta...

Devecseri G., talán egy nappal azután, hogy láttuk a Sport étteremben, bevonult a kórházba. (Ezt persze nem tudtam, mikor az asztalukhoz invitált.) Műtétre került a sor; felvágták a hasát – s olyasmiket találtak, hogy azonnal be is varrták.³ (Ezt viszont ő nem tudhatta.) Ezt a hírt hallva, felhívam a családját, s anyósát megkértem exkuzálásom továbbítására, amiért nem mentem oda az asztalukhoz. Persze a mit sem sejtés színlelésével. Nem tudom, él-e még, szegény ember, egyáltalán.

A kolozsvári Utunk teljes számot szentelt Bartóknak.⁴ Nagyon érdekes adatok is vannak benne! Jenőnek elküldöm a jövő héten; most Ádiéknál van a szám.

Megjött a tél, vagy mi az ördög, mert naponta fűteni kell már itt a Duna mentén. (Visegrádon ma voltam, behoztam az idejű birsalmatermést [8 darab], meg némi diót és almát; egy csukát is fogtam, de megszántam, és visszaengedtem. A vadkanbőr, amely már 3 éve a Jenőé, öcsém⁵ szobájában van, kifogástalan állapotban. Elfelejtettünk kimeni érette, amikor itt jártatok. Kérdés, el tudtátok volna-e vinni a kicsi autóban, hiszen akkora, mint egy zsák liszt, ha összecsavarja az ember.)

Hogy érezted magad Grácban? Gráciák vannak-e? vagy csak mitugráciák? [Üdvözli a közös ausztriai ismerősöket. – LP]

Leveleteket várom! Ölel – csókol Zsoli

¹ Takács Jenőék többször készültek Pécsre. A baranyai megyeszékhely megismerkedésük és fiatal házas időszakuk városa volt. Az ott élő Martyn Ferencsel és Csorba Győzővel is tartották a kapcsolatot. Találkozásait fényképek és dedikált kötetek is dokumentálják.

² Jancsó Adrienne előadóművészként számos hazai és külföldi pódiumon lépett fel.

³ Devecseri Gábor költő, műfordító 1971. július 31-én hunyt el. A levélben említett operáció után keletkezett A HASFELMETSZÉS ELŐNYEI. A MULANDÓSÁG CÁFOLATÁUL című könyve.

⁴ A kolozsvári irodalmi hetilap Bartók-émlékszámában többek között Szöcs István, Márki Zoltán, Szász János, Terényi Ede, K. Molnár Irma, Szegő Júlia és Fodor Ilona írása jelent meg (40. szám, 1970. október 2.).

⁵ Jékely Endre (1916–1999): író, fordító.

18

1971. okt. 26.

Drága Éva és Jenő!

Itt küldöm végre a Sárkányölést, vagyis az „egy bulla következményei” alcímű népi misztériumjátékot!¹ A megírás 2 hétbe, a legépeltetés majdnem ugyanannyi időbe került.

Véleményetekre nagyon kíváncsi vagyok – s arra is, hogy Jenő felcsapja-e rá a farkát, mint veterán csatáló a trombitaszóra –?!?

Amíg válasz nem jön, addig senki más muzsikus-zeneszerzővel nem érintkezem ez ügyben. Ha valami színháznak felajánlanám, bejelenteném, hogy a zenei megoldásokhoz előjoga van Jenőnek.²

Természetesen arra is elkészültem, hogy nem fog inspirálni ez a mű – vagy úgy érzed, nem tudnál belelendülni a zenésítésbe vagy kísérőzene-komponálásba (én ez utóbbival is boldogan beérem!), s akkor fájó szívvel keresnék itthoni komponistát, mielőtt valamelyik színház a saját muzsikásával íratna hozzá fene tudja milyen zenét.

Itt rengeteg sok jövés-menés, rokoni-családi akciók, telefonok, látogatók, főző-sütő-takarító-gyermekstrázsáló asszonyok (mind 60-on felül!) csácsogása. Alig tudok valamit dolgozni!! Holnap birsalmabefőzés, amiből Nektek is jut egy-két tányérral, cinfalvi dióbél benne! (Nálunk nem termett az idén.)

Mikorra várhatjuk az ígért látogatást? Autóval mennénk eléd – elétek az állomásra, egy barátommal. Ölel-csókol Zsoli

¹ Jékely Zoltán: SÁRKÁNYHALÁL CSOMASZENTGYÖRGYFALVÁN. A verses misztériumjátékot a *Tiszatáj* közölte (1974/7.). Utána a MINDEN CSAK JELENÉS című kötetben jelent meg 1977-ben.

² Takács Jenő nem zenésítette meg Jékely Zoltán művét.

19

Drága Jenőm, ha tudnátok, mi minden esküdt össze az ellen, hogy Pécsre eljuthassak, megborzonganátok! [A családtagok betegségéről és a ránehezedő terhekről. – LP]

Amit küldtem Győzőnek,¹ inkább csak jel volt arra nézve, hogy a jó szándék megvolt bennem – de akkor, amikor póstára adtam, nagyobb erővel nem rendelkeztem; akkor még reméltem, hogy a hét közepén személyesen is folytathatom a gesztust...

Hát ez már most mind késő bánat, eb gondolat. Majd legközelebb talán szerencseesebb lesz a konstelláció, és sikerül találkozunk, ha nem éppen itt, akkor Sopronban.

Péterfy Laci végtelenül hálás a meghívólevélért, csak éppen azt sajnálja, hogy nem az ő címére érkezett: így ugyanis nem fogadják el a hivatalokban... Egyelőre nem is sürgős a dolog, mert csak a kocsija (Steyer-Puch) kedvéért szeretett volna már májusban kimenni, mert e dilúvium előtti alkotmánynak hiányzik néhány szegecse és kereke, melyeket ott ingyen dobálnak utána a szervizek, itt pedig ritkák, mint a holdkő... Majd egyszer, talán júniusban, légy szíves egy háromsoros tömör levélben megismételni meghívásodat (P. L.-nak, Budapest, XI. Egri József-utca 34. III. em.) – s aztán majd meglátjuk, utazik-e csakugyan. Ha igen, akkor – s ez nem csak afféle hízelgés – elkészíti az ünnepelt zeneszerző kőszobrát – agyag is lehet, amiből bronzot öntethet maga a zeneszerző vagy tisztelőinek serege – s ezzel meghálálja iránta való jóságodat.² Reprezentatív portréfestményt is készíthet, ha a szobor terhes neked (zongora mellett

vagy zongora nélkül, lovon, mint hajdanán, trópusi sisakban, lepkehálóval vagy anélkül, de mindenképp a műzsák meztelen hadával a háttérben, hangjegy és violinkulcs alakú vonagló derekak és rózsaszín fenekek légiója... De ez már apothéotikus, ezt életükben nem kaphatják meg a művészek, ez már az utókorra tartozik, amitől egyelőre az Isten mindnyájunkat megőrizzen!

Színdarabom utóéletéről még semmi hírem. Lehet, hogy nem is érem meg nyomdafestékes vagy színpadi felbukkanását. Nem nagyon törődöm vele, az is igaz.

Milánói barátném³ (nem nőm) meg akar hívni szeptemberre magához, az új lakásába, ahová válása után költözött – legalább egy hétre. Utána – ha egyáltalán vállalkoznám az utazásra – Velencén át Hozzátok mehetnék, október legeleje körül (ez csak hozzávetőleges adat). Nekem nem kéne meghívó Tőletek, mert az osztrákok bőkezűek az átutazóvízummal is.

Május végén természetesen átugranék Kismartonba, hogy legalább egy szál fénysugár rám is essék az ünnepség glóriájából – de ehhez szabályos úti okmányokra volna szükség, s akkor nem utazhatnám több időre szeptemberben. Szívből kívánom, hogy elviseld e már földi életedben rád özönlött dicsőséget, és Évának is, hogy legyen ereje bölcsen és finoman levezetni a társadalmi és társasági jövés-menéseket.

Sokszor csókollak mindkettőtöket, Girardoninét, Hannát, Robit stb. szeretettel és barátsággal üdvözlöm Zsoli

1972. ápr. 22.

Ui. Adrienne hallatlan strapának van kitéve ott túl az Óperencián, de azért győzi lelkesedéssel, és roppant érdekes leveleket ír. Nagy sikere volt a fővárosban és N. Y.-ban is, óriási lelkesedés, valamilyen fenomént látnak benne, mint Yupankinban, sírnak és virágot dobálnak a színpadra... (Csak nehogy az estélyi ruháját szétvagdalják rajta, mint tették Johann Strauss frakkjával anno dacumál...)

¹ Csorba Győző (1916–1995): költő, műfordító.

² Péterfy László (lásd a 11. levél 1. jegyzetét az előző számban) nem készített portrét Takács Jenőről.

³ Lisa Morpurgo (lásd az 5. levél 3. jegyzetét).

20

Drága Jenőm!

Végtelenül restellem, hogy – sok teendőm közben – megfeledkeztem idejében gratulálni Neked születésnapodra, mely most már ekkora publicitás jóvoltából le-ta-gad-ha-tat-lan!¹

Fogadd el hát most, két nappal később felfakadó (szívből!) jókívánságaimat, s várjon Rád jó néhány alkotásban gazdag, egészségben áldott esztendő! És legyen erőd ennyi jövés-menést, menés-jövést, koncertet és díszlakomát, a világ különböző pontjain, elviselni!

Az alkalmi verset, melyet tavaly töredékeiben Nátatok hagytam, talán novemberi ott-tartózkodásom alatt befejezem: legyen méltó kiegészítője Péterfy Laci Rólad készített portréjának (bustójának) vagy legalábbis plakettjének!²

Kérdésre válaszolva: a javasoltad nov. 15-én vágnánk neki az útnak – de esetleg már 14-én, amikor is Adrienne-t is magunkkal vinnók Sopronig, ahol e napon versmondással szerepel.

Irod, hogy okt. 23-án Sopronban leszel ismét. Ez szeget ütött fejembe: mi volna, ha e napon én is ott teremnék?

Sok mindent megbeszélhetnénk a siegendorfi utazással kapcsolatban. Annyit máris előrebocsátok, hogy Péterfy Laci – életében először odakint – szeretne úgy két-három hétig ott-tartózkodni; persze nem a nyakatokon, hanem valami falusi szálláson, melynek közelében olyan csűr vagy szín, ill. fészker volna, ahol faraghatna. (A faragás kopácso-lással jár, s ezt a Ti portáton nem tudom elképzelni.)

Én legfennebb 1 hétig maradnék, aztán, ha a körülmények megengedik, Bécsben, Frau Jung barátságos hajlékában töltenék két napot... Majd meglátjuk! Addig (okt. 23.) még telefonálok Nektek, de arra kérlek, Te is próbálj nekem Sopronból, amikor idő enged. Este 9-10-11 közt általában itthon vagyok (369-535).

Decemberi idelátogatásod hírének végtelenül örülünk! (Szállásod, az én uccai szobámban, jó kályhával bent, és már kevesebb lármával künt: biztosítva.) Úgyszintén annak, hogy műveid végre kezdenek sűrűbben szerepelni fatornyos hazánkban!

K. Laci – Gyulának, kérlek, telefonáljátok meg egyszer, tapintatosan, hogy gutaütés ne kapjon az örömtől: Ausztriában leszek – és nagyon sajnálnám, ha nem tudnék vele is találkozni.

Nonosnak³ további gyógyulást és teljes meg-egészsége-sedést kívánok!

Évának és Neked is sok-sok csók és ölelés Zsolitól

1972. auguszt. 29.

¹ Takács Jenő 1902. szeptember 25-én született. Hetvenedik születésnapjáról számos fórumon megemlékeztek.

² Jékely Zoltán verssel köszöntötte barátját:

JENŐ SZÜLETÉSNAPJÁRA
(Töredék a készülő, de 1972. szept. 25-re elődázott ünnepi ódából)

...Kínálkozón árad feléd a rét,
s illata – íze gyümölcsnek, virágnak
újult erőre kapatja zenéd
a régi tájban, ahol megtaláltad
a gyermekkor elvesztett édenét.

Szeretettel és hálával, szökésem és hazatántorgásom előestéjén, vagyis vigíliáján

Zsoli nyug. igric és jokulátor

Autográf vers, aláírással. Egyezések találhatóak a TAKÁCS JENŐ HETVENEDIK SZÜLETÉSNAPJÁRA (1971) című vers 2. szakaszával. Jékely Zoltán valószínűleg a korábbi versből idézett.

³ Nonos: Takács Jenő Sopronban élő édesanyja.

21

Bp., 73. nov. 14.

Drága Éva és Jenő!

Két hétig jártam-keltem Erdélyben, s a múlt héten, holtfáradtan értem haza, vagyis vissza Budapestre. Jenő lapja (a második okt. óta) itt várt, abból tudtam meg, hogy novemberben nem valószínű a jöttötök. Sajnálom!!! Nagyon vártalak Benneteket; s most nem tudjuk, mikor találkozhatunk megint...

Szovátáról küldtem egy képeslapot – de utólag rádöbentem, hogy Ungariát írtam Austria helyett, s ez a tévedésem – szórakozottságom esetleg nemzetközi bonyodalmakra adhat okot. (Lehetséges, hogy u. n. Fehlleistung volt, s a magyarázata az, hogy bizonyos távolságból már minden Magyarországnak hat, úgy látszik, az ember [olvashatatlan szó – LP]. Ezt a tünetet Ti, nagy világgjárók, alaposabban is észlelhetétek a múlt évtizedben.

Jenő hangját jólesett hallanom vasárnap a rádióban, Visegrádon, teljes magányban. Künt olyan vastag volt a köd, hogy vágni lehetett volna. S Jenő olyan „közel”, hogy fogni lehetett volna, egy karnyújtásnyira...)

Talán már írtam, h. nagyon rossz nyaram volt, idegeim tovább őrlődtek és roncsolódtak. Most sem vagyok valami remekül – dolgozni a családi zsvajtól alig tudok. Meg kellene fogadni Goethe tanácsát (Faust I.), s mindenről lemondani – beérni azzal, ami van, ami kínálkozik, amiért egy mozdulatot sem kell tenni. De ez annyi volna, mint beletörődni és elismerni, h. megvénültem! (Jaj!)

Hogy vagytok ebben a rémületesen kavargó világban, őrjöngő időjárású őszben stb. stb.

Hoztam egy új, de régi mintájú korsót Korondról. Vajon mikor adhatom át? Mikor jöttök idáig? Írjatok, ha lehet! Csók Zsoli

22

Drága Éva és Jenő!

Köszönöm a lábbelit – remélem, márciusban már bővílhetem vele a paducokat stb. a visegrádi vizeken.

Hörghurut kínozott (s enyhébb fokon még ma is kínoz), a szokásos tavaszelői nyavalya, utolsó a családban... (Ebből is látható, milyen rangban vagyok, mióta így meg sokasodtunk) – tehát a betegség akadályozott abban, hogy azonnal megköszönjem a csizmát.

Alig dolgoztam valamit az utóbbi hónapokban, de van egy majdnem kész „Schubert-rekviemem” – az op. 163. hatására írogattam, egy 1974-beli ihlet alapján, amikor megfelelő pillanatban hallgattam.¹ (Ihlet!!) Mihelyt úgy érzem, hogy teljes, elküldöm! [Az unokák betegségéről és közelgő mandulaműtétéről. – LP] A szívem, a szó szoros értelmében, egyre gyarlóbban reagál az ilyen és hasonló aggodalmakra... Remélem, Ti jól vagytok!

Tavaszi találkozásunk reménye el-elmelegít. Májusra kellene, vagy június elejére időzíteni!

Meghívólevélke, épp ezért, nem ártana már mostanában, hogy eljárhassak útlevél-ügyben!

Előre is köszönöm!

Csók, ölelés Zsolitól

Bp., 76. febr. 19.

¹ Jékely Zoltán: SCHUBERT-INVOKÁCIÓ – AMIT A POSZTUMUSZ-KVINTETT SUGALL. In: JZÖV, 594. Keltezése 1975–76.

23

Kedves Jenőm!

A Tarantellát, a Miniatures-t s a Compositions-t¹ végre visszaadta Bánki László² – miután sógorától, Leheltől sikerült visszasóhajtoznia, az én számtalan nyögésem és morogásom hatására.

Ha sürgős, elküldöm Csatkainé címére, ha nem, talán már május második felében személyesen adhatom át! (Az útlevelekérvényt ma írtam meg – töltöttem ki a rubrikákat, miután München mellett élő erdélyi rokonaimtól meghívólevelet kaptam. Ez a Tőled vártat feleslegessé teszi!)

A Janus Pannonius-eredetieket, kérlek, Csorbától³ próbáld megszerezni. Könyvforgalomban, üzletben lehetetlenség, antikvárban sincsen, eddigi (3) próbálkozásom szerint. Persze, én is keresem ezután is, hátha sikerül szert tennem egy példányra, bármi áron. Csorba ugyanis vagy 3 éve szerkesztett egy hatalmas J. P. kötetet, új fordításokkal, maga is sokat fordított – hátha van eredeti példánya???

A Schubert-invokációt elküldöm.⁴ (Nem kell komolyan vened, nem naturalista kísérlet – teljesen laikus, szubjektív, kontár vállalkozás. Az op. 163. a ludas! Az ún. Tanejevkvartett játssza, keletnémet felvételen, őrjítő tehetséges orosz vonósművészek!!!!)

Borzasztó a tél ellentámadása! Régi lelki bajok melegágya – bármily paradoxon is! Mindkettőtöket ölel, sokszor csókol Zsoli⁵

¹ Takács Jenő művei: TARANTELLA ZONGORÁRA ÉS ZENEKARRA (op. 39.); MINIATÚRÁK (op. 53.). A COMPOSITIONS-t nem sikerült azonosítanom.

² Bánki László (1925–1996): a Magyar Rádió és Televízió szerkesztője, dramaturgia.

³ Csorba Győző Takács Jenő baráti köréhez tartozott.

⁴ Az előző levélben említett vers.

⁵ A levélpapíron Takács Jenő kézírása: am 26 III 76.

24

Kedves Éva és Jenő!

Nemsokára indulok Elziékhez, szakadó eső- és hózáporban, mely Nyugat felől érkezett, vagyis alkalmasint Ti is élvezhettétek odaát. – A barométer 720 fokon, s ez megfelel, és magyarázza lelkiállapotomat. (Gondolom, másokét is...)

Másnap, hogy hazajöttem, telefonáltak: megjelent a verskötet, menjek be a nekem járó példányokért.¹

Ezekből ragadok ki boldogan egyet Számotokra; egy másikat Gyulának (arra kérve Évát, küldje el neki postán, mert nem hinném, hogy a télen leruccanna Siegendorfba). Küldök egy kötet Nagelköniget is, de ezt Girardoni Péter gyermekének. Jóízű cigány-mesék; nem én gyűjtöttem, csak egyengettem a borzas, más-más dialektusban lejegyzett eredetieket. Ha beleolvastok, ti is élvezni fogjátok imitt-amott! Elég, ha Karácsonyra eljuttatjátok (vagy Mikulásra?) a szomszédba, Péterékhez...

Nagyon jó volt néhány napot házatokban, közeletekben tölteni! Sajnálom azonban, hogy a mézfacsaróval Jenőt annyit bosszantottam! (Nem szándékosan!...) Itthon gyakorlom most, egy erre a célra faragott kis piszkafával, hogy a legközelebbi séjjourom alkalmával ügyesebb legyek!

(A lakásban 11 gyermek ugrál, üvölt, röhög, nyihorászik: „gyermekzsúrnak” nevezik – de egy zsúfolt majomketrec rikácsolása és bukfacezése párvás idején: ehhez képest

Sacre Coeur... Már rég a hóvihart választottam volna – ha nem várnék egy fontos telefonhívást...)

Remélem, mindketten kihevertétek otlétem megpróbáltatásait! A Gellért Szálló prospektusát megkaptam a direktortól, Elzit megkérem, hogy cipelje a többi nyomtatvánnyal el... Csók, ölelés Zsoli

77. nov. 27.

¹ Jékely Zoltán: MINDEN CSAK JELENÉS (Bp., 1977). A kötetet így dedikálta: „Évának és Jenőnek, cinfalvi portyázásaim emlékére, hálás szeretettel J. Zsoli Budán, 1977. nov. 17.” (Alighanem elírás: 27. – LP)

25

Kedves Éva és Jenő!

[Családja egészségi állapotáról, a betegségekről. Jékely Adrienne fellépett a Kossuth Klubban. Saját állapotáról. – LP] De azért volt erőm egy furcsa novellát megírni. Évát is érinteni fogja; régi, traumatikus emlékek álomból való kiűzése, és kísérlet egy mythikus kényszerhelyzet kiírására...¹ Színhelye Szicília – de nem lehet tudni, melyik városa. (Ezt csak azért mondtam itt el, hogy lássátok, én sem éppen hamut őrlök, és kisdedekeket sétáltatok.)

A tíz fűvősrá írt darabot egyszer talán meghallgathatom! Érdekes, hogy éppen az idén bolondultam bele a fűvös muzsikába, hála Beethoven és Mozart uraimék néhány alkotásának... (Pl. Beethoven F-dúr sextettje; op. 20!)

Képzeld, Jenő, a világgá ment Paganina 15-én hazalátogat, apjától elbúcsúzni – aki az élettől búcsúzkodik, vagy másfél év óta... Azonkívül Wagner dédunokája is jönni fog, muzsikus [olvashatatlan szó – LP], s gondoskodnom kell kalauzolásukról stb. Nehéz hetem lesz, fel kell kössem a gatyámat, nehogy „gólhelyzetben” essék le, s maradjak szégyenben, mint valami rossz álomban.

Bözsikét is szívből üdvözlöm! Környeinek írtam...

Jó pihenést 19-ig – és sikert a bécsi bemutatóhoz!

Ölelés és csók mindkettőtöknek Zsolitól

78. II. 13-án.

¹ Az ÉDES TEHER (1979) című Jékely-írás hőse Agrigentóba szeretett volna eljutni, de tévedésből egy másik városban kötött ki. A novella második részében található az egyértelmű önéletrajzi utalás: „Utazásának előzményei, a házasságból való egyoldalú kiválás, majd tíz hónap múlva a válás hivatalos kimondása, az immár elvált feleségtől való illedelmes, de feszült, mindenképpen fájdalmas búcsúzkodás éppen úgy támadt fel minden részletével, mint odahaza, az albérleti szobában...” In: Jékely: ÉDES TEHER. Bp., 1982. 260.

26

Kedves Éva és Jenő!

Itt maradtam; a nagy szégyenben – ajándékaitokkal! Ez már sok a jóból, nem érdemelünk ennyi áldozatot – én a legkevésbé. És a tetejébe – ma megérkezett a három csodapenge, melyekkel három hónapig borotválkozhatnék, ha fellőnének az úrbe, Gilette-

reklámembernek... A Gyula küldte rendkívül érdekes Rilke-Végrendelet közvetítését is hálásan köszönöm; ez már a remélt gráci tartózkodás hasznos kitöltését célozza. (N. b. azt ígértem Meghívóimnak, hogy Rilke utóéletével, a rá vonatk. és róla szóló irodalommal fogok foglalkozni...)¹

Bpesti megjelenések, tündöklésetek olyan valószínűtlen már, mintha álmodtam volna. A Koncert nem csak zenei, szakmai siker és dicsőség! Spiritisztaszeánsznak is beillett volna, oly sok rég nem látott és megidézett génius és jelenség vonult fel, amelynyit egy rakásban, gondolom, Ti sem láttatok... Csak Sanyika és Amyka hiányzott.² (Kár, mert Amy szívesen olvasott volna fel, Bisztriczky³ pizzicatókíséretével, egy-két eredeti költeményt.)

Isten Veletek – és a remélt viszontlátásra, szept. 10-ike vagy okt. 10-ike körül, esetleg a két dátum közt is valamikor, majd meglátjuk... „Laza lelki tartás!” – ahogy Karinthytól tanultuk volt, talán nem is egészen hiába...

Ölelés és csók J. Zsolitól.

Ui. A Bartókéknál tett látogatás feledhetetlen;⁴ bizonyos szempontból nagyon meghattott – s mindenképp megérte a Campari felajánlását a Barátság Oltárára. L'exemple de La Piété Filiale m'avait touché profondement... – (ez egy Laforgue-mű címe)⁵

Budán, 78. máj. 18-án

¹ Jékely Zoltán: RAINER MARIA RILKE POSZTUMUSZ VERSCIKLUSÁRÓL. In: Jékely: SORSVÁLLALÁS. Szépirodalmi, 1986. 206–213. Rilkétől többek között a HÉT VERS-et fordította Jékely.

² Weöres Sándor, Károlyi Amy.

³ Bisztriczky Tibor (1908–1983): hegedűművész, zenetanár.

⁴ Ifj. Bartók Béla (1910–1994): közlekedési mérnök. APÁM ÉLETÉNEK KRÓNIKÁJA címmel megírta a zeneszerző részletes életrajzát.

⁵ A francia mondat jelentése: Mélyen megindított *A gyermeki tisztelet* példája. Jules Laforgue elbeszélésének címe: HAMLET, OU LES SUITES DE LA PIÉTÉ FILIALE (HAMLET, VAGY A GYERMEKI TISZTELET KÖVETKEZMÉNYEI).

27

78. aug. 29.

Kedves Jenő! Ezen a meghívón köszönöm meg, túlszerűsége törekedve, hogy az osztrák rádió Takács-számaira felhívtad a figyelmemet.¹ Azonban, fájdalmamra, levlapod csak 18-án került hozzám, amikor egy családtagom Visegrádra kihozta, más küldeményekkel egyetemben. Végzetes volt, hogy nem Visegrádra címezted!!! Most már késő bánat, eb gondolat. De hátha még lesz rá alkalom, hogy hallhassam, főleg a Bagatellekre vagyok kíváncsi, a nagy opuszra, mely mégsem „a legutolsó” ügyebár.²

Ezeket sem hallgattam meg; jéghideg esték voltak, irhabundában ültek a szerencsétlen bakfarosok,³ s a publikum egy része is tréningruhában stb. Hogy vagytok? Évát is sokszor öleli Zsoli

¹ Autográf levél a „ZENEI ESTÉK VISEGRÁDON...” című rendezvénysorozat nyomtatott meghívóján.

² Takács Jenő: ÖT BAGATELL TÍZ FÜVÓS HANGSZERRE, op. 102. (Beethoven halálának 150. évfordulójára komponált mű.)

³ A Bakfark Bálint lanttrío (Sárközi Gergely, Molnár Péter, Kecskés András) 1978. augusztus 26-án adott hangversenyt a visegrádi királyi palotában.

Kedves Jenő!

Köszönöm többszöri megható jelét rámgondolásoknak! A Hummel-Katalog elsősorban képzőművészeti érdekességű (számomra) – de talán Lula vagy Gergő,¹ mindketten kiváló muzikusjelöltek, felfedezik egy napon, s jobban megbecsülik zenetört. értékeit... A Ch. Ross-féle „Experiment” jól elszórakoztatott. A nagyüzemi, futószalagon termelő könyvkiadás elefantiasisa! Láttad-e már a Győrben megjelenő *Műhely* 1979. II. számát? E folyóirat lapjain megint összeszaladtak útjaink.² („Éva-végzet?”) – De miért nem emlegeti Csiszár a Nílusi Legendát és a „Holdbeli csolnakos” Takács Jenő-i első operafeldolgozását?³ (Talán csak feledékenység.)

Adrienne még mindig az U. S. A.-ban. Utoljára jún. 17-én írt Chicagóból, ahonnan San Franciscóba volt indulóban, s aztán ki tudja, hova, míg New Yorkból végre talán júl. végén hazaindul. Turnéja eddig (jún. 17.) zökkenésmentes volt, babérok sűrűn teremtek, de szörnyű, hogy betegesen (rossz egészségi állapotban) milyen kockázatos vállalkozásba bocsátkozott, és csoda, hogy még nem omlott össze valamelyik pódiumon.

Olaszországi, remélt utazásomról lemondtam, több okból méghozzá, melyeket felsorolni kíméletlenség volna, s túlságosan próbára tenné türelmeteket, megértéseteket (természetesen elsősorban családi okokról van [szó], a nagy család különféle rám háru-ló gondjai stb.); viszont: meghívhatnál-e az immár hagyományos bumeráng-tartózkodásra Ausztriába, egy-két soros levélkével? Gyulát sikerült felhívnom telefonon, s ő szept. eleji – tehát korábbi – dátumot javasol. Tőletek is lehetőleg szept. 10. – okt. 10. közti terminust kérnék, vagy akár még korábbit is, ha úgy alkalmasabb. (3-4 nap Nátatok, ugyanannyi Bécsben, s talán Grácban is 2-3, ha Gyula levinne oda és Németújvár mellé, a vadásztanyájára...) [Rövidesen megkezdődik lakásuk átalakítása. Ha ezzel elkészülnek, szívesen fogadná őket. – LP]

Mindkettőtöket ölel, csókol Zsoli

¹ Jékely Zoltán unokái.

² A kiadványban Jékely Zoltántól „A SZEGÉNY BŰNÖSÖK” ÓRATORNYA ALATT ÉS A STYRIA – VONATABLAKBÓL című vers jelent meg. (In: *Műhely*, 1979/II. 55.)

³ Csiszár Péter: EGY BURGENLANDI ZENESZERZŐRŐL – TAKÁCS JENŐ ÉLETE ÉS MUNKÁSSÁGA. In: *Műhely*, 1979/II. 134–136. Az írásból hiányolt NÍLUSI LEGENDA Takács Jenő baletzenéje (1940), A HOLDBELI CSOLNAKOS pedig Weöres Sándor színművének megzenésítése.

1979. SZEPT. 24-ÉRE

70 és egynehány éves Jenő...
Kivánom, hogy 100 évig éljen ő!
Zsenijéből fakadjon annyi oeuvre,
Hogy visszhangozza Jungfrau és a Lóver,
Szülessen asztalán tucatnyi sextett,

Nyoszolyáján pedig megannyi sex-tett –
Nosza! Igyunk egészségére exet!

J. Z.
(in contumaciam)

Zöld filctollal kartonpapírra írt autográf alkalmi vers. A JZÖV-ben nem szerepel.

30

Budán, 1980. máj. 23.

Kedves Jenő!

Vagy két héttel ezelőtt, Visegrádon, egy szombat délután volt szerencsém meghallgatni Allerlei für kleine Finger című (op. 56.?) művedet.¹ Két unokámat a letelején beparancsoltam a kertből; végighallgatták ők is, s mint gyakorlott koncertlátogatók, megtapsolták... Hosszúra nyúlt életünknek akadnak ilyen csodálatos pillanatai.

Leveledet is köszönöm – de még a Theobaldy cikkét nem olvashattam el; kedves olasz barátnőnk 6 napot töltött itt, tele voltunk programokkal (vagyis egyik hegyről a másikra, egyik baráttól a másikig, jövés-menés, együtt táplálkozás, muzsikahallgatás stb. – ami alatt nem kell semminemű huncutságot érteni) – nem jutott időm olvasgatásra. Attól tartok, hogy az idén ősszel sem kelek útra a vándormadarakkal. Bár Gyula invitál. Sokféle kockázattal jár mindenféle utazás, a világ minden táján – még egészséges ifjaknak is. Én meg nem sokkal vagyok egészségesebb, mint voltam tavaly – sem fiatalabb.

Csodállak és irigyellek, hogy 4-kezeseket írsz – amikor én már négysorosokat (quatrainus) sem vagyok képes kiadni? Finita la poesia. De kisebb tanulmányok, essay-k – elfelejtett, méltatlanul elfelejtett alakokról, mint például Alexander von Württemberg gróf, aki a Balatonról gyönyörű, megrázó verseket írt az 1830-as években – írónak még, s ez többet ér, gondolom, mintha tudatosan öregkori verseket motyognék, s „szórakoztatnám” velük az elidegenedő nemzedékeket...² (Már képtelen vagyok minden bajuszfestő, önfiatalító erőfeszítésre.)

Isten legyen Veletek! Ha Sopronba jönnétek az ősszel, írjátok meg: hátha felszedelőzködöm, s találkozhatunk!

Csókol és ölel mindkettőtöket: J. Zsoli

¹ Takács Jenő: ALLERLEI... [EGYVELEG KISUJJAKRA] op. 63.

² Jékely Zoltán: „SÁNDOR VON SERACH”. In: Jékely: SORSVÁLLALÁS, 184–193.

31

Kedves Éva és Jenő!

Hogyan vészeltétek át a korai kánikulát? Engem szokatlanul megviselt ez a pesti kora nyár – talán azért, mert májusban soha nem volt még ilyen fülledtség a városban – s még én sem 68 éves...

A napokban 1939-beli velencei és firenzei noteszem feljegyzéseit böngészgettem. Megtaláltam Franco de Marco kézírását, a címével: Catania, via Maria Betlem 37.¹ (De ez Jenőnek nem mond semmit) – s azután Éva „portréját”, amint sírva álldogál Czartoriszka szarkofágja előtt...² (A Santa Croce-ban) – És még sok mindent – ami már

teljesen, nyomtalanul eltűnt volna meszesedő fejből, ha akkor futtában, kusza, firkált betűkkel fel nem jegyzem...

Nagyon nyugtalan, zavaros, gondterhes nyarunk ígérkezik. A világ gondjaitól és veszedelmétől eltekintve: majdnem megoldhatatlan családi problémák az elfoglalt, agyondolgozott szülők, erőtlenedő nagyszülők – és a 7 gyermek gondviselése, vigyázása, ellátása miatt. [Aggodalmairól. – LP]

Legfőbb veszedelem: Zsolci³ küszöbönálló kiküldetése, és aztán, július közepétől 2 hónapig: Nigéria, valami építkezéshez!!

Ezen a héten, sok más elintéznivalóm közt, az útlevélkérvényt is beadom. Később majd egyeztetjük, ha lehet, a szempontokat Gyulával is, tartózkodásom (8-10 nap) legalkalmasabb idejét illetően. (Gondolom, szept. 15. – és okt. 1. – okt. 20. közt...) Kb. 4 nap Nálatok, 4 Bécsben.

Addig még jelentkezem – talán egy új könyvem elküldésével is.

Sok csók mindkettőtöknek J. Zsolitól

Budán, 1981. jún. 8.

Ui. Remélem, Jenő jobban van!! Írjatok egy-két sort legalább. Telefonálni is megpróbáltam – de állandóan foglalt mostanában a vonal. (Nem nálatok, hanem az interurbán, Ausztria és ált. külföld felé.)

¹ Franco de Marco cataniai tanárral 1939-ben, velencei nászútjukon barátkozott össze Jékely és Pasteiner Éva.

² Jékely EGY FLÓRENCI SÍREMLÉKNÉL címmel már 1937-ben verset írt róla.

³ Jékely Zsolt (1945): Jékely Zoltán fia, építésmérnök.

32

Kedves Éva!!

Kedves Jenő!!

Ha minden bajomat, bosszúságomat s a családom körüli gondokat (3 nemzedék!) felsorolnám, „siralmas krónika” kerekednék belőle. Rossz csillagok járnak felettem-feletünk, külön-külön is, és mindközönségesen, beleértve az egyre világtalanabb Világot... A részletektől s a felsorolástól mindkettőtöket megkíméllek. Majd, ha ígért látogatástok elkövetkezik, s talán már túl a mostani mélypontokon, élőszóval „ecsetelhetek” egyet-mást.

Valami Abbázia – a szónak Abtei-értelmében is – rám is rám férne; olyan idilli tengerpart vagy barátcella, ahol a közvetlen környezet s a külvilág inzultusai nem trafálhatnak duodenumon... Legnehezebb januári napjaimban, influenza utáni általános testi-lelki elsatnyulásban, fő-fő szellemi táplálékom és erőforrásom Bartók életének krónikája volt. A címlapjára, azzal a céllal, hogy így küldöm Nektek el, szó szerint ezt firkáltam: „Génius, aki elhivatottságának tudatában önmaga lelkiismeretes hivatalnok. Ebben is utánozhatatlan és utolérhetetlen, felülmúlhatatlan!! Emléklül...” 1981 stb. – Aztán több szempontból is mérlegelve, jobbnak láttam egy sima példányt útra bocsátani... (Remélem, megkaptátok. Siegendba címeztem.)

A könyv számtalan megrázó, könnyekig ható sora közt jólesett vagy hatszor találkozni a neveddel s szerepeddel az életében.

Amit a Bartók-művek inspirálta versekről írsz (s talán a rajzokra – festményekre is vonatkozik), bizonyos mértékben helytálló; de condition atténnante-ként vedd számításba, hogy az ún. ihlet kórlátot nem ismer, forrásai semmiféle ó vagy új ars poeticában nincsenek limitálva, vagyis spiritus flat ubi vult, a szellem oda száll, ahová akar. S még valami, s talán a legfontosabb, a Hozzá vagy a műveiről írt versek méltánylása szempontjából: az öröklött, beidegzett magyar történelmi – irodalmi – művészeti értékrend mesterséges lebontása (ún. „deheroizálása”) korszakát éltük vagy 3 évtizeden át – amely idő alatt Bartók a legmagasabb oszlopon maradt, amilyen hajdan Szent László bronzszobra (melyből a XVI. században a törökök ágyút öntöttek) Nagyváradon, a Templom előtt!!! Szintén akkoriban kezdett sok költő és művész – akik addig Adyt félvállról vették – mint valami magyar védőszenthez őhozzá is menekülni, imádkozni, Óóriássága előtt le-leborulni...

Ne haragudj – nem kioktatásnak szántam, csak mentségemül! De ugyanakkor megígérem, hogy soha többé zeneműről (beleértve a Tiedet is) verset nem fabrikálok, ígéretem azért is komolyan vehető – mert már semmiről sem írok, idestova 2 eszten-deje verset, s már nem is fogok.¹ Irigyellek és csodállak rendíthetetlen és töretlen alkotókedvéért, s szívből kívánom, hogy így érd meg – miután ezen az őszön a 8-ik X-et is angolból átugrottad – a kilencvenedik születésnapodat is!

Jó munkát, tengerpartot, alkonyt, nagy hotelszobát² stb. odalent a Monárhia csodatévő fürdőhelyén! – Ha hazajöttetek, jelezetek, kérlek, egy lapon!

Sok szeretettel üdvözl, csókol mindkettőtöket Zsoli

Ui. Azt a kottát nem én küldtem. Tamás vegye sorra ismerőseit, majd kiderül, ki volt az. – Polyxéna könyve már Magyarországon sehol sem kapható!³ De a régi Felvidéken, magyar falvakból, sőt Pozsonyból is hoztak mostanában (nem nekem). Megpróbálok keríteni Péternek.

Dátum nélküli autográf levél, besorolása a tartalom alapján.

¹ Jékely Zoltán több zeneszerzőről és zeneműről írt verset. (A teljesség igénye nélkül: CONCERTO DI MUSICA; CARUSO EMLÉKÉNEK; A FÜR ELIZÉT HALLGATOM...; ÖRÖKIFJÚ MUZSIKA (MOZART: G-MOLL SZIMFÓNIA); BARTÓK MÁSODIK HEGEDŰVERSENYÉNEK HALLGATÁSA KÖZBEN; EGY SZÖRNYŰ VÖLGYBEN... C. M. WEBER-INSPIRÁCIÓ.) Takács Jenő talán ezek egyikére utalt levelében.

² Ady Endre verssorának átírása: „*Tengerpart, alkony, kis hotel-szoba*” (EGYEDŰL A TENGERRREL).

³ Wesselényi Polixéna: OLASZORSZÁGI ÉS SCHWEIZI UTAZÁS, 1842. (Magvető, 1981.) A kötetet Győri János és Jékely Zoltán állította össze. A jegyzeteket és az utószót is a költő írta. Barátainak ekképp dedikálta: „*Évának és Jenőnek, hajdani olaszthoni expedícióinkra emlékező, sajjó szívvel: J. Zsoli Buda. 1981 júniusában*”.

33

1982. márc. 10.

Kedves Éva és Jenő!

11-én kórházba kerülök, kedden műtétre kerül a sor, olyanra, amilyen Jenőnek is volt, vagy 8 évvel ezelőtt. Ebben is sorstársak vagyunk! Milyen lehet az alkonyat a tengerparton! Csodálatos lehetőségek – és már mind elszalasztva: ez a lelkiállapotom! Majd írok, ha túl leszek a legnehezebben! Isten Veletek! Zsoli

Autográfképeslap (rajta Szalatnyay József Kodály-portréja): Herrn Prof Jenő Takács Eisenstadter str. 3. 7012 Siegendorf Austria.

34

Drága Éva és Jenő!

Idestova 10 napja megszűnt a csatazaj a lakásban, amit a különféle mesterek brigádjai okoztak, s „csak” a gyerekek nyivákolása, bömbölése, ajtócsapkodása jelzi, hogy ez marad a remélt és ígért „Paradicsomból” (Paradiso) – valamiféle Purgatórium. (Csupa nagy P!) – De hát még mindig jobb, mint a Pokol, melyben 6 hétig bűnhődtem, vezekeltem különféle bűneimért és könnyelműségeimért.

Tamással jól elkvaterkáztunk a Budapest Szálló espressójában; ő vadászkalandokat mesélt, én inkább a lakásépítés gyönyörűségeit ecsetelgettem. Remek kondícióban találtam az öregfiút; influenzáját mecseki itókéval gyógyította. (Ha netán aggodalmi volnának, nyugtassátok meg, hogy nem ragadt rám az importvírus: a Mecseki immunizált...) Sajnáltam, hogy a Muzsika néhány számát hiába hurcolta Hozzátok, mert nem szereztem e küldeménnyel örömet – és hálásan köszönöm fáradozását. (Hátha az a felsőlövői magyar pap megbecsülné a Muzsikákat, aki zenei eseményeket szokott rendezni??)

Végre ismét le-leülök íróasztalom elé, és berozsdásodott lélekkel, aggya, tollal stb. aggysztálgatom abbamaradt, elfuserált vagy töredékes novelláimat, verseimet. De az efféle írások olyanszerűek, mint a kutyaelásta csontok: összetételük, consistentiájuk ijesztően megváltozik, „elidegenedik” – a föld alatti tárolás ideje alatt. (Ehetetlennek válnak nem is egyszer!)

Én is reméltem, hogy idén már május–június folyamán meglátogathatlak benneteket. Addig is találkozhatunk – itt vagy Sopronban, de csak áprilistól, mert akkor már hosszabbak a nappalok, és lehet világot látni!

Tárkony még van az üvegben, és a csirkeleves is „megtrágyázzuk” vele. (Báránylevesbe volna az igazi, de az ritka csemege; talán Húsvétra kerítünk egy felet...)

Hogy bírjátok véredényekkel stb. ezt a teletlen telet? A barométer Nizsinszkynek is becsületére váló ingadozását 761 és 730 grádus közt, egyik napról a másikra –? (A zuhanás egyre többször okoz egész napos fejfájást, s az Antineuralgica már alig használ ilyenkor...)

Mindazonáltal: remélem, jó egészségben talál e levél mindkettőtöket – és nemsokára találkozhatunk. Ölelés, csók Zsolitól

Ui. A vízi csizmát előre is köszönöm!!! A távolból belekapaszkodva, várom az első horgászások fűzfa-méz illatú gyönyörűségeit!

Uui. Talán említette Tamás, hogy Katinak¹ kislánya született – hétfőn lett 3 hetes. Ő a Kicsi Kata a családban; a két fiú s a leánya: imádják, s állandóan babakocsiban akarják (Pikó és Bertuka) tologatni, mint az alvóbabát.

Dátum nélküli autográf levél.

¹ Kati Jékely Zsolt felesége, Bodor Katalin.

[Cím nélküli pályakép]

J. Z. sz. 1913 (Nagyenyed, Siebenbürgen, akkor Ungarn) Humán gimn. érettségi; 1931-ben. Bölcsészhallgató a budapesti egyetemen, 1935-ben irodalomtörténetből, művészettörténetből, esztétikából doktorál. Lírikusként már ekkor a nemzedék élvonalában emlegetik; munkatársa a legigényesebb folyóiratoknak. Tevékenysége a prózára is kiterjed; regényei és novellái 1937-től jelennek meg budapesti és erdélyi magyar kiadóknál.

Verskötetei (1936–1979 közt 9 kötet) közül itt csak az Idősárhány című gyűjteményes kötetet (1973) és az 1944–1978 közt írott verseiből összeállított Évtizedek hatalma címűt emlitem.

4 színdarabot írt – ezek közül a Fejedelmi Vendég című tört. darab és az Angelica und die Eremiten – több előadást ért Budapesten és vidéki városokban.

Műfordítói tevékenysége olyan gazdag, hogy csak a legfontosabbakat említjük:

Goethe: Faust, I. (1962–1980 közt 5 kiadás)

Schiller: Die Braut von Messina [A messinai menyasszony]

Th. Mann: Der Erwählte – 1957-től 6 kiadásban [A kiválasztott]

Dante: La Vita Nuova [Az új élet]

Goldoni: A farsang utolsó napja

Racine: Esthère; Les Frères ennemis (tragédiák) [Eszter; A testvér-ellenfelek. Ester; La Thébaïde ou Les Frères ennemis]

Corneille: Le Menteur [A hazug]

Cocteau: Orpheus

Shakespeare: The taming of the Shrew [A makrancos hölgy]

Th. Decker: The Shoemakers Holyday (XVII. század) [Vargák vigassága. The Shoemaker's Holiday]

Christopher Fry: A Phoenix too frequent [Nem ritka a főnix]

Calderón: La vida e sueno [Az élet álom. La vida es sueño]

Széchenyi: Naplójának I. része (650 oldal) németből 1978-ban

Tanulmányai, essay közül: a magyar Dante-fordítások vizsgálata és értékelése a XVIII.-tól napjainkig – melyet 1965-ben olvasott fel a bolognai egyetem aulájában, centenáris ünnepségen.

Eminescu-tanulmány (a múlt századvég legnagyobb román költőjéről)

Rilke 7 Gedichtének fordítása kapcsán e posthumus mű szerepéről Rilke oeuvrejében – essay, (A Pammer alapítvány meghívására 1 hónapot töltött Grácban [1978] – akkor foglalkozott ezzel a rendkívüli hagyatékkal) Továbbá: emlékezések, vallomások azokról a magyar és idegen költőkről, akik fejlődését alakították – [áthúzva: Csokonai, Krúdy Gy., Kosztolányi Dezső etc. vagy nemzedéktársakról, kritikák, vallomások stb. – LP] (Megjelentek a Bárány Vére c. essay-kötetben, 1981-ben Bpsten)

Ui. Az elejére, ha gondolod: apja az ismert költő, Á. Lajos (1887–1967), aki többek közt Gerhard Hauptmann Versunkene Glockéját, Shakespeare Julius Caesarját, Puskin Anyeginjét fordította.

Jékely Zoltán autográf kézírata két Takács Jenőnek küldött német nyelvű levél hátoldalán. Az egyik dátuma: „Siegendorf, 1981 01 13”; a másiké: „Wien, 1981 07 31”. A vázlatban számos betoldás és javítás fordul elő.

Ferdinandy György

A FIÚ LÁTOGATÁSA

Július elején – ez volt a szokás – a francia család kiköltözött a vidéki házba. A faluba, ahonnan származott. Egyedül maradtam, a vakáció, az iskolai szünet rám nem vonatkozott.

Nem mondhatnám, hogy vártam ezt a napot. Számomra csak most kezdődött az ideény. A külföldi diákok, a nyári kurzusok. Júliustól még ebédidőben is a menzán árultam a klasszikusokat.

Itt szólított meg Charly, egy magyar, akivel annak idején – még a táborban – együtt hajkurásztuk a lányokat. Őt nem fogadták örökbe, és munkát keresni eszébe sem jutott. Diák maradt, amolyan vén diák. Itt kosztolt az egyetemi menzán, és ilyenkor nyáron a skandináv lányok közül szedte az áldozatokat.

– Egyedül vagy? – kérdezte most.

Egyedül! Én csak a könyvekkel törődtem. Magyaráztam, mutogattam Verlaine-t, Rimbaud-t és Balzacot.

– Bugyiban! – állapította meg cimborám, aki nem sokra becsülte a klasszikusokat.

Valóban, kiadóm színes selyembe – resztlíkbe – köttette a sorozatot.

– Van valakid? – kérdeztem én is.

De Charly unta már az illatos északiakat. Bementünk egy patikába, ahol szó nélkül tették ki elé a Galliában *prezervatív*nak becézett kotont.

Itt csapódott hozzánk a két csaj. Megvártuk őket záróra után, úgy, mint annak idején, amikor még szótárral a kezünkben fogtuk magunknak a lányokat.

– Hozzád megyünk! – jelentette ki társam, aki valami diákokthonban lakott.

Kedves lányok voltak, semmi több. Egy ilyen meleg nyári este az ember nem válogat.

– Pia van? – kérdezte Charly.

Volt. Nemrég utaztak el a háziak, a frizsiderben valami mindig akadt. Azok ketten nevetgélve követtek. Nyilván tetszett nekik ez a váratlan kaland.

Mire felértünk – a kéglim fent volt a tető alatt –, Charly már kinézte magának az egyiket. A kis szőkét. Láttam, amint a liftben a tomporán matat. Nekem a másik, a kerek arcú, a fekete maradt.

Feltettem Juliette Grécót, megtáncoltattuk a lányokat. Mint Charly mondta, kiszéltetjük belőlük a patikaillatot. Mire megfordítottam a lemezt, ő már eldobta magát a sezlonon.

Ilyenkor tessék-lássék ellenkezni szoktak a lányok. Aztán ugye megadják magukat. Az én feketém azonban nem hagyta leteperni magát. Még azt sem engedte, hogy benyúljak a szoknyája alá.

– Én, én még nem... Érted? – súgta a fülembé.

Másnak meséld! – mérgelődtem.

– Ne félj! – súgtam vissza. – Nem lesz semmi bajod!

Kigomboltam a blúzát, és akkor megláttam a nyakán – hófehér nyaka volt – a hosszú, barna varratot.

– Torticollis – mondta.

Tudtam. Valamelyik előző életemben nekem is elvágták a nyakamat.

Hajnalban kísértem haza. Gyalog mentünk keresztül a városon, a kiadó kocsija valahol a menza környékén maradt. Megígértem, hogy keresni fogom.

Aztán mégsem kerestem. Nyári kaland volt, és az is maradt. Egy kerek arcú lány, akinek még csak a nevét sem tudom.

Ennyi. Múltak az évek, ledoktoráltam. Már nem terítettem a selyembugyiba bújtatott klasszikusokat. Véget ért a száműzetés is, visszamehettem az óhazába. Most már csak mesélgetem az ilyen réges-régi dolgokat. Ülök az íróasztalomnál, hallgatom az eső kopogását, a jajongó villamosokat.

A pálya itt kanyarog alattam. Kölyökkoromban az ütközőre kapaszkodva tujáztam. Eszembe jutnak az ilyen régi szavak. A vonal egyik végállomása a kórház. A másik – a temető. Én pontosan a kettő között lakom. Félúton.

Nem zárom kulcsra az ajtót. Csengetni csak a postás szokott. Azt, hogy mikor ér hozzám, a kuttyák csaholásából tudom.

A városba sem járok. Van a sarkon egy vegyesbolt, mellette a patika. A sorsjegyet is ott vásárolom. A reménykedésről leszokni nehéz. Várom én is valamit. Hogy mit, azt magam sem tudom.

Rémlík, hogy Charly is már valahol a túlvilágon bolondítja a lányokat.

Márpedig ennek a kalandnak folytatása van. Még hozzá nem is akármilyen. Mert egy ilyen őszi reggel egyszer csak megáll valaki a kapuban. Engem keres, állítja magabiztosan. De azután csak áll és néz. Azt mondja:

– Hát maga az! – És megbicsaklik a torkában a hang.

– Az könnyen lehet! – felelem. Ha így rám szólnak, elbizonytalanodom.

Méreteget, nem mosolyog. Magas fiatalember, nagy, kerek szeme van. Francia. Keresnem kell a szavakat.

Szóval, igen, ott. Galliában éltem, és egy diákmenzán árultam a klasszikusokat.

– Csak nyáron! – bólogatok. A nyári kurzusokon.

Azt mondja: stimmel. Egezteti a dátumokat. Később fényképet vesz elő.

– Ismerős? – kérdi.

Lupét keresek, vonogatom a vállamat.

– Még valami! – mondja.

Legyen neki. Kigombolom az ingem, megmutatom a forradásomat. – Torticollis! – magyarázom. – Régi dolog.

Vajon mit vár tőlem?

– Semmit – feleli. Kitalálja a gondolatomat. – Semmit. Csak látni akartam.

És már indul is.

– Ne siessen! – kiáltok utána. – Hová rohan!

Kérdeznék tőle én is. Hogy kicsoda, mi a foglalkozása, mit tudom én! – Gallia mesze van.

– Nagyon mesze! – szól vissza már a kapuban.

Megy, megy végig az utcán. A járdán diót törnek a varjak. Állok az ablak előtt. Hát igen. Volt egy ilyen nyár.

Meglátogatott a fiam.

Hanif Kureishi

MEGÉRINTVE

Greskovits Endre fordítása

Kiabált és ugrált.

– Remélem, találkozunk nemsokára, nemsokára, nemsokára!

Tovább integetett, amíg el nem tűntek a sarkon, a sok néni, bácsika meg unokatestvér, három taxiba beszáfolódva. Ali és a szülei a ház előtti járdán álltak. Családjuk bombayi ága eddig Dulwichban bérelt házat a nyárra. Ali és a szülei csaknem minden nap találkoztak velük; a rokonok holnap visszatérnek Indiába.

– Most már gyere be. – Apja megfogta Ali kezét. – Nem tetszik, hogy így fel vagy dülva.

Alit zavarba ejtették a tulajdon könnyei. Szomszédjuk, Mike az utca túloldalán állt, kevergette a focistakártyáit, vakarózott, figyelt, és úgy tett, mintha nem figyelne. Már korábban is járt itt. Miután a bácsikák meg a nénikék hozzákezdtek a búcsúzkodáshoz, megszólalt a csengő, és Ali ajtót nyitott, mert azt hitte, megjött a taxi. Unokatestvérei mögéje gyűltek.

– Kijössz? – kérdezte Mike, miközben a körmét rágta, és az Ali mögötti arcomat próbálta megnézni. Mike fejről hiányzott egy maréknyi haj; az apja tépte ki, amikor megverte. – Mi van itt? Az utca végéről is hallani, ahogy egész nap lármáztok.

A krikettbajnokság ötödik meccsének szombatja volt. India Angliával mérkőzött az Oval stadionban. Délelőtt Ali három hangoskodó bácsikája és apja elfoglalta helyét a kis nappaliban, behúzták a függönyöket, és becsukták az ajtót. Dohányoztak, söröztek, és szidták az indiai dobójátékosokat, miközben a két egykedvű angol, Barrington és Graveney egész nap ütött. A bácsikák az indiai kapitányt, Pataudi herceget okolták, akinek csak fél szeme volt. Az indiai nénikék arra tanították Ali anyját, hogy miképp készítsen el különféle ételeket, és ő megígérte, hogy főz majd ilyeneket a férjének meg a fiának. A nők bevitték a szobába a *dált*, a *kímát* meg a rizst, amelyeket reggel első dolguk volt nagy edényekben megfőzni. A férfiak az unjakkal ettek, a tányér remegett az ölükben, és le nem vették a szemüket a képernyőről. Urdu nyelvű szidalmakat kiabáltak.

Ali bármikor bemehetett a bácsikák szobájába, amikor csak akart. Már úgy beszéltek vele, mint férfival. Egyikük még „a következő családfőnek” is nevezte. A legidősebb bácsikának gyárai voltak Indiában, a másik híres politikai újságíróként dolgozott, a harmadik pedig mérnök volt, aki gátakat épített. Otthon mindhárman hírhedt „tívornyázóknak” és bulirendezőknak számítottak. A krikettmeccs szüneteiben azzal szórakoztatták Alit, hogy fogadtak, fej vagy írás lesz-e a feldobott érme, vagy melyik néni jön be legközelebb a szobába; kő, papír, ollót játszottak. Ali mértékletes apja egy ügyvédi irodában dolgozott kistisztviselőként.

Ali egyetlen gyerek volt. Képzeltbeli krikettcsapatok mellé írta az eredményeket egy jegyzetfüzetbe, amelyet az anyjától kapott. Órákat töltött egyedül a kertben, lefűrészelt seprűnyéllel ütögetett egy ágra lógatott krikettlabdát. A kert volt a királysága, és boldogan osztotta meg indiai családjával, mint ma is, amikor kinyitotta a kis, tanácsi ház ablakait és hátsó ajtaját. Szokatlan dolog volt ez: az időjárástól függetlenül mindkét szülője utálta a huzatot. Ma három unokatestvére krikettezett a kertben; a hét-tizennégy éves korú lányok fogócskáztak.

A nénikék, miután elmosogattak, pokrócokra ültek az árnyékban, úgy simogatták és igazgatták egymás haját, mint a francia festményeken látni. Alit csókolgatták és körülrajongták, ő pedig élvezte nénikéi finom szandálba bújtatott és festett lábujjainak látványát, de még a hájhurkákét is a hasukon, ahol a szárjuk meglazult.

Aznap délután Ali megmutatta a szobáját unokanővérének, Záhídának. A lány tizen-négy éves volt, egy évvel idősebb nála. Kinéztek a külvárosi kertekre (ahol Ali látott egyszer egy házaspárt csókolózni), és a fiú elővette *Az aranypisztolyos férfit*. Ugráltak az ágyon, aztán a lány a fiúéra nyomta az ajkát. Azt mondta, „titokban” akar lenni vele, mire a fiú fogta a zseblámpát, és fölvezette a lányt a létrán a padlásra, a kidobott játékok meg a poros ládák közé, amelyekben apja bombayi dolgait tartották. A lány karperecei zörögtek és csattogtak. Egyikük sem bírta abbahagyni a vihogást. Záhídá meg volt győződve róla, hogy odafenn patkányok meg denevérek vannak. Ki hallaná a lány fojtott kiáltásait ilyen magasban?

Megint csókolóztak, de a lány most Ali füle mellé nyomta a száját. A fiú testét olyan édes érzés járta át, hogy azt hitte, összeesik. A lány előrehajolt, kezét a mocskos víztartályra tette, és Ali önkívületben simogatta tovább, amíg a bonyolult ruhaövrényeken át elérte a lány testét, és ujját becsúsztatta a rés tetejébe. Ennyi volt az egész. A lány olyan hangokat adott, mintha szenvedne. Ali órákon át ott tudott volna maradni vele, de izgalmát legyűrte a rajtakapástól és büntetéstől való félelem. Azt mondta, le kell menniük. Ő ment előre, és noszogatta a lányt, hogy kövesse.

– Mi a baj? – kérdezte a lány. Visszatértek a fiú szobájába.

– Holnap elmész. Nem akarom, hogy elmenj.

– Amikor nagy leszek – mondta a lány –, pilóta leszek, mint a papám volt régen. – Ali még sosem ült repülőn. – Mindenhová elrepülök. Eljövök hozzád is.

– Az még sokára lesz.

Ali irigyelte az unokatestvéreit, amiért szinte mindennap találkozhatnak. Közel laknak egymáshoz, és a családi sofőrök elszállítják őket egymáshoz, amikor csak akarják.

– Folyton esküvőkre meg vacsorákra hívnak bennünket.

Aztán Záhídá így szólt:

– A papa azt mondta, meghívott benneteket hozzánk.

– De nem megyünk, ugye? Az én szüleim sehová sem szeretnek menni.

– Gyere egyedül. Bőven van hely. Mindenféle semmittevő meg rokon bukkan fel nálunk! Gyere a szünidőben, ahogy mi most. A karácsony jó lenne.

Ali szégyenkezve válaszolt:

– Én mennék, de a papának nincs pénze rá, hogy elküldjön.

– Miért?

A fiú vállat vont.

– Nem keres eleget.

A lány így szólt:

– Takarékoskodj. Nem dolgoztál a cirkusznál húsvétkor?

– De.

– Mind halálra neveltük magunkat ezen. Nem bohóc voltál, ugye?

– Az elefánt után takarítottam össze – felelte Ali. – Az megnevettette a közönséget.

Főleg kellékeket hoztam-vittem.

– De annyira kicsi vagy!

– Majd megnövök.

A lány így szólt:

– Már elég nagy vagy, hogy kocsit moss meg kertet áss.

– Ez igaz – felelte a fiú. – Azt meg tudom csinálni.

– Meg hát.

Ali megcsókolta a lányt.

– Mondd meg Indiának, hogy megyek!

Meglepődött, amikor látta, hogy apja a lépcső aljánál áll, és kettőjüket figyeli.

Ekkor megjöttek a taxik, és dudáltak.

Amikor mindenki elment, Ali anyja megkönnyebbülten felsóhajtott. Munkába indult. Ali anyja ápolónő volt, és éjszaka dolgozott; nappal aludt, amikor tudott. Most Ali apjával összeveszett azon, amit a legidősebb bácsika mondott a papának. Ali apja duzzogva a szobájába vonult, és háttal Alinak leült az íróasztalához. Levelező kurzuson tanult jogot, amit a leggazdagabb bátyja, a család feje fizetett. Haragudott Ali apjára, aki megbukott a vizsgáin, és úgy látszott, nem sokat tud kezdeni magával Angliában. Az ebédnél ezt ordította:

– Annyi itt a lehetőség, *jár*, és az egyetlen, amivel éltél, az, hogy elvetted Joant! Miért hozol szégyent az egész családra?

Igazság szerint az anyja már mérges volt rájuk. Néhány nappal azelőtt, miután elbüszkélkedett az új mosógépével, odaadták neki az egész bombayi család szennyesét.

– Nem vagyok a cselédjük – mondta az anyja, és ledobta a piszkos ruhákkal teli párnahuzatokat. Apjának Ali segítségével kellett kitalálnia, hogyan működik a gép, az egyik olvasta a használati utasítást, a másik a gombokkal babrált, miközben tócsa képződött a padlón. Aztán kivasalták és összehajtogatták a ruhákat, s úgy tettek, mintha mindez Joan műve lenne.

A papa most már órákig tanulhatott dühödt arckifejezéssel. Ali is leült. Apja szobájában, ahol az új iskolaévre kellett készülnie, ha szeretne lépést tartani a többiekkel, és nem akar olyan lenni, mint az apja, Ali mindössze az óra ketyegését hallotta. A háznak mintha elakadt volna a lélegzete. Anyja reggelig nem jön haza; akkor elkészíti a reggelijét, gondoskodik tiszta törülközőről, és amikor Mike bekopog, elküldi őket az uszodába.

Ali kiosont, és úgy látszott, apja ezt észre sem veszi; nem akart otthon lenni, ha senki sem nevet és beszél. Meglepődött, hogy még most is ott találja Mike-ot, aki egy teniszlabdát rugdal a falnak.

– Gyere ki, rohadék. Téged várlak – mondta. – Mit csináltál, kiabáltál meg minden?

Ali átvágott Mike-kal az alkonyi parkon; a kapufák bitófaként álltak a sárban.

– Jó sokára jöttél ki – mondta Mike. – Már majdnem sötét van.

– Voltak nálunk.

– Utálom az ilyen. Ezt csinálni a haverjaiddal. Mindenki a hintáknál van.

Ali és Mike mindig egyenesen a hintákhoz ment. Amikor esett, cigarettát adogattak körbe a nyirkos bódében, ahol a focisták átöltöztek a hétvégi meccsre.

Mike felordított:

– Ott vannak! Lejöttek a ribancok!

Nekiiramodtak. Nem volt messze. Ali ismerte az összes gyereket; nem voltak a barátai, de a közelben laktak, kisebbek és nagyobbak. Anyja „huligánoknak” nevezte őket.

– Hol voltál? – kérdezte az egyik Mike-tól.

– Alira vártam. Valami idióták voltak náluk. Több tucat, csak úgy búzlóttek. Nem lenne szabad ennyi bokszost beengedni egy tanácsi házba!

A lányok a hintán ültek, a fiúk dohányoztak, köpködtek és a fémállványon lógtak. A fiúk megpróbálták meghúzni a lányok ruhapántját, de főleg a táncról beszéltek. Petts Woodban lesz, és egy reggae-zenekar fog játszani. Mostanában mindannyian imádták Desmond Dekker zenéjét, és arról beszélgettek, vajon beengedik-e őket a táncterembe, vagy hátul kell besurranniuk és elvegyülniük a sötétben. A lányoknak az örök megengették, hogy beszlisszoljanak mellettük, de a fiúk szemlátomást túl kicsik voltak. Ali tudta, hogy esélye sincs.

– Semmi baj a családommal – mondta Mike-nak.

– Most már itt vagy – mondta Mike.

Mindketten értetlenül néztek a másikra. Ali köpött és elballagott, de rájött, hogy nem akar hazamenni. Addig járja majd az utcákat, amíg készen nem áll arra, hogy találkozzon az apjával.

Az utca végén észrevette, hogy Miss Blake függönye mögött ég a villany. Néha beugrott ide, amikor a színházcsoportból vagy a gitárórájáról tartott hazafelé. Miss Blake mindig adott neki süteményt meg két és fél shillinget. A fivérével élt, aki hordár volt a Victoria pályaudvaron, és híres arról, hogy a helyi kocsmákban verekszik.

Miss Blake vak volt, és mindig a kapunál állt, amikor a gyerekek az iskolából és az ingázók a munkából hazafelé mentek. Pár gyerek odakiabált neki – „ma mindenkit elvakít!” –, de ő csak állt ott tovább, ajkán tiszta, együgyű mosoly. Ali néha csukott szemmel és előrenyújtott kézzel körbesétált a szobájában, hogy megtudja, milyen lehet a nőnek. Mostanában sokat látogatta, mert szüksége volt pár pennyre. Cserébe Miss Blake megkérte, mesélje el, hogy mit csinált az iskolában, és mit gondol a barátairól. Ali kezdte élvezni a monológjait; mintha élőszóban vezetne naplót. Akármit mondott, Miss Blake meghallgatta. Fura volt, de többet beszélt a nővel, mint akárki mással.

Bezörgetett az ablakon.

– Jó estét, Miss Blake.

– Gyere be, Alan, drágám.

Azt hitte, Alan a neve. Ali egy darabig élvezte, hogy Alan lehet; megkönnyebbült tőle. Néha az egész napot Alanként csinálta végig.

Követte a nőt a konyhába, ahol foltokban kunkorodott a linóleum a csupaszd padlón. A konyhát vagy húsz éve nem festették ki, és gáztól szaglott. Miss Blake, hogy meleg legyen, mindig begyújtva tartotta a tűzhelyet. Tapintásra tudta, mi hol van a házban. A rádióból nagyzenekarral kísért katonadalok szóltak.

Adott neki egy pohár vizet, amit ő sosem akart meginni, mert annyira maszatos volt a pohár, és odatette a fémdoboz mellé, amelyben Miss Blake az aprót tartotta. A nőnek mintha mindig rengeteg aprópénze lett volna. Festményeket örökölt a családjától, és a környéken azt rebesgették, hogy mivel nem látja, eladogatja őket.

Ott ült, és várta, hogy Ali beszéljen.

A fiú először arra gondolt, hogy mesél neki a családja látogatásáról meg a vendéglőről, ahol valamennyien voltak; hogy látták az állatkertet, Madame Tussaud panoptikumát és a Hyde Parkot. De eddig még sosem említette az indiai származását. Miss Blake nem tudja, hogy ő félig indiai; az egyetlen ismerőse, aki nem tud erről.

Fogalma sem volt a nő valódi koráról. A negyvenes éveiben járhat; de ugyanúgy a harmincas évei elején is. Neki ez mindegy volt.

– Alan, gyűjtsd meg a cigimet – mondta Miss Blake.

A fiú kivett egy szálat a Players Number Six dobozából, a nő pedig fogta, és a szájába tette. Erős dohányos volt, és szerette, ha a fiú gyújtja meg neki a cigit, hogy a kezébe kapaszkodhasson.

– Hol voltál? – kérdezte.
 – Sok dolgom volt – felelte Ali.
 Miss Blake előrehajolt.

– Az jó, ha sok dolga van az embernek. Mit csináltál?

A fiú elmesélte a bácsikái, nénikéi és unokatestvérei látogatását. Elmondta az egész dolgot, és azt is elejtette, hogy Indiából jöttek. A nő figyelmesen hallgatta, mint mindig, s a szeme helyett a fülét fordította felé; a fiú azon kapta magát, hogy a nő fejének oldalához beszél, a ritkás, hosszú hajához meg a féloldalas mosolyához.

– Apánk húsz évet élt Indiában – mondta Miss Blake. – Teakereskedő volt. Azt mondtad, pompás hely. Jobb, mint itt ez a nagy hideg. És most már nincs itt a családod.

– Elmentek.

– Hiányoznak neked. – A fiú erre nem válaszolt. – Mi? – kérdezte a nő.

– Igen. Hiányoznak és hiányozni fognak. – Ali hozzátette: – Elmegyek hozzájuk, ha eleget spórolok.

– Elviszel?

– Magát?

– Jaj, kérlek, mondd, hogy igen, elviszel.

– Indiába?

– Jaj, vigyél, vigyél – mondta a nő. – Ernie bátyám nem visz sehová. Csak szid. Könyörgök neki, hogy csak egy napra, miért ne? Hogy halljam és szagoljam a tengert, miért ne? Van ott egy vakok iskolája.

– Hol?

– Bombayban. Mesélték! Lehet, hogy befogadnak, és segíthetek az éhező, szenvedő gyerekeken!

Micsoda rendkívüli látvány lenne Bombayban az angol–indiai fiú meg a vak nő.

Miss Blake fogott egy csokoládét.

– Na, gyere ide, te szegény fiú. Nyisd ki a szád.

Ali leült mellé a konyhaszékre. A nő köténye foltos volt. Szemhéja súlyos, mindig félig csukva. Nem kell azzal vesződni, feltételezte a fiú, hogy nyitva tartsa a szemét. A nő szemének sötét holdja mintha odatapadt volna a szemüreg tetejére.

– Meleg van ma.

– Hol?

– Mindenhol. – Ali húzgálta az ingét. – Ragadok.

– Ne – mondta a nő. – Tényleg? Be kéne hintőporoznod magad. Van valahol hintőporom. Szórd be magad előbb, mert tudom, miért jöttél.

– Tudja?

Ali mindenre készen kinyitotta a száját. Aztán, nem is tudta, miért, lehunyta a szemét, mintha csókra várna.

Miss Blake a másik kezével nyúlt a fiúhoz; azzal simogatta meg az arcát, a homlokát meg az orrát, és tapintotta ki az ajkát.

– Csak érezni akarom, milyen nagy vagy – mondta, és bedugta a csokoládét a fiú szájába. – Nemrég volt a születésnapod? Mintha nagyobb lennél. Erről beszélek, Alan.

– Nem – felelte Ali a fejét rázva, s ezzel végül a nő kezét is rázta. – Ezen a héten nem nőttem.

– Egy pillanat. – A nő most felemelt egy két és fél shillingest, amit a fiú elvett és beleszórt a zsebébe.

– Kösz. Az isten fizesse meg, Miss Blake.

– Most maradj nyugton.

A nő a fiú nyakához nyúlt. Remegett a keze. Babrált egy kicsit a nyakán, aztán lejjebb haladt. Úgy tapogatta a mellkasát az ingén át, mintha soha nem ért volna még emberi testhez, és azt szeretné tudni, milyen. Mintha rezegne a szemhéja. Ali még sosem volt ilyen közel hozzá. Hagyta a csokoládét a nyelvén rágás nélkül, míg el nem olvadt a szája melegében. Azon kapta magát, hogy arra gondol, írni fog Záhídának. Miután apja holnap munkába indul, ő bemegy a szobájába, és elvesz abból a vékony, kék, légipostai papírból, amelyen a papa a fivérelével levelezik. Ali mindig megőrizte a bélyegeket, és ír majd Záhídának egy szerelmes levelet, megírja sok szerelmes levele közül az elsőt, tele versekkel meg rajzokkal, és elmesél neki mindent. Tudta, hogy a levelek több mint egy hét alatt érnek oda. Holnap ír, és várja a lány válaszát, amelyet majd az iskolabuszon olvas.

Miss Blake kigombolta Ali ingét; az teljesen kinyílt. Az ápolónőknek, mint amilyen az anyja, folyton idegeneket kell megérinteniük. Anya azt mondta, hogy ez természetes; látott már néhány rohadt dolgot, de egyetlen emberi testtől sem undorodik.

Ali csendben számolta a pénzt, amit keresett; ilyen tempóval el tud utazni Záhídához. Lesz idejük, hogy „mindent” csináljanak, ahogy a lány fogalmazta. Ali a sofőr vezette kocsiban elmehet oda, ahová a lány megy: a klubba, a tengerpartra, a vacsorákra. A család úgy fogadja majd, mint közülük valót. Esténként a lármás férfiakkal üldögél, akik adomáznak, vicceket mesélnek, és politikáról beszélgetnek. Lehet, hogy odaát meg is nőszül, és a szülei hozzáköltöznek. A részleteket még ki kell dolgoznia.

Miss Blake tovább tapogatta. Mintha több keze is lett volna, amelyek körbejárták a fiú felsőtestét remegve, mint a haldokló madarak. Alinak fogalma sem volt, hol állnak meg legközelebb. A hasán? A hátán? Képtelen volt megmozdulni, szeme lehunyva, és csak a rádiót hallotta, benne semmi neki tetszőt. Indulni készült, mire Miss Blake meglepett kiáltást hallatott, és felé fordította az arcát. Szeme kásás anyagában nem látszott változás, de a száját elhúzta.

– Alan – nyögte.

A fiú rácsapott az asztalra, mire a nő újabb két és fél shillingest csúsztatott oda hozzá. Ali zsebre vágta, és az ajtóhoz ugrott.

– Alan, Alan! – A nő a levegőbe markolt.

– Nem hagyhatom ki a *Munsterst*.

Miss Blake ismerte a házat, és gyorsan tudott mozogni benne. De a fiú kint volt, mielőtt ő újra megérinthette volna.

Apja még mindig az íróasztalnál ült, és fejét a karján nyugtatta. Ali megsimogatta a haját, aztán megcsiklandozta az orrát. Apja hirtelen fölegyenesedett, és meglepetten nézett körül.

– Ilyenkor kell hazajönni?

– Nem tudom.

– Ne járj el túl sokat Mike-kal – mondta a papa, és kereste a tollát, de Ali látta, hogy az leesett a padlóra. Rámutatott. A papa lehajolt, hogy fölvegye, és beverte a fejét az asztal nyitott fiókjába. – Azok a fiúk hasznavehetetlenek. Mindből autószerelő lesz! – tette hozzá a fejét dörzsölve.

– Szeretnék jobb barátokat találni. És jobb állást is.

– Ebből elég, Ali! Munkához kell látnunk!

Ali lehevert a szoba másik felében álló kanapéra. Felhúzta az ingét; ujjait végigsiklatta a testén. Megérintette magát ott, ahol Miss Blake simogatta. Megszagolta az ujjait. Miss Blake ott volt rajta, ahol korábban Záhídá. Pénze a zsebében.

Felállt. Úgy tett, mintha a házi feladatát írná, de a Záhídának írt első levelét kezdte fogalmazni. Már lendületben volt, már el is indult a lányhoz.

Másnap reggel, amikor Mike-kal a nyitott uszodába menet elhaladtak a nő háza előtt, és Mike egy szurkolói dalt énekelt, miközben az úszósájkját rugdalta, Miss Blake a kapunál állt, és a reteszt zörgette.

– Mike, Mike – kiáltotta. – Hol van Alan?

– Itt van – felelte Mike. – Nem látja a hülye, barna fejét? Nem érzi a szagát?

– Reggelt, Miss Blake – mondta Ali.

– Alan, Alan! – A nő messze kihajolt a kapun. – Nem szeretnél... valamit enni? Csokoládét vagy valamit?

– De, Miss Blake. Tudja, hogy szeretnék. – Mike nevetett. – Várjon meg itt – mondta Ali. – Visszajövök, miután megmártóztam.

– De Alan, Alan! – kiáltott megint a nő, immár sürgetőbben. – Nem akarsz idejönni, hogy meggyújtsd a cigim?

Ali Mike-ra nézett, és vállat vont.

Visszament a nőhöz, kivette a Number Six dobozát a kezéből, bedugott egy szálat a szájába, fogta az öngyújtót, és meggyújtotta. Miss Blake erősen szorította a kezét úgy, ahogy Ali számított rá. Amikor a szél elfújta a lángot, a fiú visszaadta az öngyújtót. A nő kicsúszta a kezét a kapun, és adott Alinak egy hatpennyst, amit ő zsebre vágott. Nekiiramodott, hogy utolérje Mike-ot.

– Mike, menj csak – mondta. – Kicsit később utánad megyek.

Miss Blake már kinyitotta a kaput; Ali követte.

Papp Sándor Zsigmond

A HAZA SZERETETE

Kurpu József még aznap, hogy az állampolgársági esküt letette, s erről az akkurátusan kiállított bizonylatot is megkapta, lefejelte szomszédját, Szelényi Pétert. Nem is azért, mert Szelényi évek óta nyugodt következetességgel büdösöláhozta őt, hanem mert minden alkalommal úgy lakatolta le a biciklijét a poroló mögötti sarokban, hogy ne lehessen odaférni a pincelejáróhoz. Kurpu így csak akkor tudott lejutni a közösen használt pincerészbe, ha előbb felment a lakatkulcsért, amit Szelényi nagy kegyesen kiadott neki az ablakon. Ekkor még láncostul le kellett oldani az orosz lakatot, majd utána visszaállítani mindent az eredeti helyére, gondosan, előrelátóan, mert Szelényinek nagy szava volt a házban.

Komoly ember nem jár sűrűn a pincébe, mondogatta nemegyszer Szelényi cigaretázás közben a folyosón. Ősszel, amikor leviszi a mályvákat és tavasszal, amikor felhozza, meg esetleg karácsony előtt leugrik a kisbaltáért, mert meg kell faragni a fenyőt, hogy rámenjen a talpfa. Ennyi és nem több. Legalábbis itt nálunk, tette hozzá. Aztán a *nálunkon* mindenki érthetett, amit akart: harmadik emeletet, Kén utca negyvenet, a fővárost, de talán az egész országot is. A karcos hang viszont mindenki értésére adta,

hogy ha van egy csepp esze, akkor azonnal felsorakozik a *nálunk* mögé. Valahogy bepréseli magát a személyes névmásba. Mert a *nálunk* világos és követhető. Meleg és biztosságot, és úgy igazít el az élet tévelygéseiben, ahogy régen az atyai pofonok.

Kurpu viszont, ez a már ide-oda rebbenő tekintetével is száralmas, sunyi alak, aki folyton a fal mellett oson, mintha minden percben attól félne, hogy igazoltatni fogják a következő sarkon, és kiderül, nincsenek rendben a papírjai, mert hát az ilyeneknek sosincsnek rendes papírjaik, szóval ő hetente kétszer is lejárt a pincébe. Annyiszor jött fel kuncsorogni a lakatkulcsért, majd faarccal hallgatta végig, ahogy Szelényi a függöny takarásában odaszól az asszonynak, hogy „hallod, az oláh megint kajtatni fog a pincékben”. Aztán mosolyogva kiadta mégis, amit a maga részéről Kurpu minden egyes alkalommal tisztességgel megköszönt.

Amúgy nem volt vele különösebb baj. Nyolc éve már, hogy ideköltözött a havasokból, ahogy ő mondta, de ezen itt mindenki röhögött, mert havasok csak képeslapon vannak, vagy talán Svájcban. Kicsit élehetetlen, de csendes embernek ismerték meg. S ha a jóisten vagy a szülei nem kapkodják el a dolgot, talán még vonzó is lehetett volna. De csak egy vékonydongájú, hosszú lábú, hosszú kezű csontkollektív sikeredett, akit mintha gyerekek rajzoltak volna az aszfaltra girbegurba vonalakkal. Az arcát valószerűtlenül mélyen ülő szeme tette ijesztővé. Az volt az érzése mindenkinek, akit megállított, hogy Kurpu a test mély kútjából néz rá, vagy szemérmesen el szeretné rejteni a tekintetét, visszahúzni a csontok mélyébe, mintha másnak semmi köze nem lenne hozzá.

Azt pedig nem csak a házban lakó özvegyek mondták, hogy ráférne néhány kiló, hogy itt-ott kigömbölyödjön, mert attól lehetett tartani, hogy egy erősebb vállveregéstől a saját bordája szúrja át az atlétatrikót. De keveset evett, s inkább azt, amit a közeli boltokban kapni lehetett, konzervet vagy sült kolbászt, mikor mire szottyant kedve, mert főzni nem főzött magára. Kivéve a vasárnapot. Akkor elővette a nagy zöld lábost, megtöltötte vízzel, és sorra belehajigált mindent, amit szombat este, zárás előtt még fillérekért el tudott hozni a szomszédos piacról. Lett is abból olyan illat, hogy víz helyett nyelték a nyálukat még a manzárdban is. Addig úgy tudta a ház, hogy Szelényiné orjalevesénél nincs jobb a világon, hogy ez a non plus ultra, ebből a receptből főztek a megyei párttitkárnak is annak idején, még ha ez most kissé kényelmetlen adaléknak is számít. Csak ennek az illata járhatja át a sivár udvart, töltheti ki a parkoló autók közét, ülhet meg az egymáshoz hanyagul illesztett kövek réseiben. De a csorba, amely nem volt puccosan aranyszínű, és még vegetát sem tartalmazott, úgy tessékelt ki Szelényiné levesének felhőjét a házból, mintha csak potyautas lenne a körüti villamoson. Amikor már majdnem odáig fajult a dolog, hogy többen is át akartak menni Kurpuhoz, hogy megkóstolják azt a csodát, és így végleg eldőljön a ki sem írt főzőverseny, Szelényi kiült cigarettázni a gangra. Nagy füstkarikákat eregetett, amelyek úgy kapaszkodtak össze az erjedt, vasárnapi levegőben, mintha bilincset formáznának.

Márpedig én abból a guberált ízéből nem eszem, mondta ki jó hangosan, ki tudja, melyik kukából szedte össze a hozzávalókat.

Ezzel pillanatok alatt helyrepatant minden. Akkor már Platter Tibi anyjának is úgy rémlett, hogy bizony ő is látta egy szombat este, ahogy Kurpu gyanús papírban hozza a hóna alatt a húsos csontokat. Szaglottak, és furcsa formájuk volt. Ezt pedig máris össze lehetett kombinálni azzal a sokatmondó ténnyel, hogy a párhuzamos Pannónia utcában rendszeresen gázolják halálra a kóbor kandúrokat, de tetemet sosem találnak, csak a fékcikorgás marad a levegőben, meg valami véres köpet az aszfalton. Így történhetett, hogy a házban ezután többé már senkinek sem volt gusztusa Kurpu parasztcSORBÁJÁHOZ.

Szerdáig evett belőle egyedül, már-már hősies makacssággal, aztán a maradékot az udvari kanálisba öntötte. Ami fennakadt a rácson, azon a kutyák marakodtak össze, de hát azok olyanok, hogy még a saját csontjaikat is megrágnák.

Kurpu értett a jelekből. Ezek után már a legnagyobb hőségben is csak résnyire hagyta nyitva az ablakot, bent tartva a bűnös gőzöket, hogy senkinek se jusson eszébe kételkedni. Senki se érezze úgy, hogy választania kell az árulásra oly hajlamos orr és a szív között, amely többnyire csak későn ébred rá az igaz értékekre.

Meg akar felelni, bólogattak többen is. És ezt csak helyeselni lehetett, mert ha már idetolta a képét, akkor az a minimum, hogy tanuljon rendet.

Kurpu nem élt különösebb társasági életet. Nők közelében rendszerint még bátortalanabb lett, bár arra is akadt példa, hogy ez a tétovaság néhányukat igencsak felbátorított, s akkor édes szuszogásokkal meg panaszos hörrenésekkel telt meg a garzon, mintha valaki folyton a párnájába köhögött volna, hogy ne ébressze fel az érzékeny fülű szomszédokat.

Egy-egy fogása után néhány napig büntudatos képpel mászkált, mintha egyből fel is csinálta volna azokat a fehérnepeket, s máris a nyakán lenne a tartásdíj. A legtöbbjének viszont tényleg fizetni kellett: mozit, vacsorát, hajókirándulást a Dunán. A szőkék kerültek a legtöbbe, de Kurpu nem bánta, mert egy-egy bögyösebb mellett őt is észre lehetett venni. Talán ők voltak az egyetlenek, akik mesélhetek volna Kurpu gondosságáról, a nagy szívéről, mert aktus után mindig odakészítette a pohár gyöngyözően hideg vizet az éjjeliszekrénynek szolgáló székre, betakarta a megfázásra mindig érzékeny derekukat, és sosem nyársalta fel őket, sosem szorította a falnak, hanem óvatosan, szinte bocsánatkérően ügyködött rajtuk, mint aki pontosan tudja, hogy a gyönyörhöz vezető út mennyi kellemetlenséggel, izzadt és bűzös nyüstöléssel van kirakva. Ráadásul szívből örvideni kell annak, ha valaki a körülmények ellenére is végigmegy vele ezen az úton, és utána sem vág olyan képet, mintha giliszták mászkálnának a lepedőn. Ráadásul a nők elhitték, hogy egyszer majd nyit egy kis autós mozit a kültelken, már ki is nézte a helyet, ahol ő lesz a mozigépész és a jegykezelő, és csak olyan filmeket vetít majd, amelyeket századjára is meg lehet nézni. Fellinit és Bertoluccit, főként olaszokat, mert azokban van élet, egy svédnek ha három élete lenne, akkor se jutna eszébe, hogy a szőkőkútban pancsolni is lehet, ehhez Róma kell, életigenlés, nagy mellű anyák, magyarázta, de a nők inkább valami összebújósat néztek volna, ahol Hugh Grant pislogva vall szerelmet, és Julia Robertsról is el lehet hinni, hogy egy kurva.

Kurpu egyedül élt abban a semmi garzonban, ami valamikor még a házmester szolgálati odúja volt. A tanács annak idején kiveretett ott egy falat, hogy elférjen a véce meg a zuhanyrózsa, a komfort, de abban a fürdőszobában vagy miben két rendes lépést sem lehetett tenni. Szart az ember, és már jött is kifelé. Ha ivott, akkor sem balhézott soha, nem ordibálta szét az NB I. friss eredményeit, jól megnyomva bennük az Újpestet, mint Platter Tibi a másodikról, hanem csak állt ártatlanul, kissé puffadt képpel, mintha tele lenne a szája hányadékkal, s azt sem kiköpni, sem lenyelni nem merné a többiek előtt. Zsidózni is csak bátorításra zsidózott. Ha Platter Tibi és a mázsás barátja, Bénye Elemér elkapta a kapualjban, és mondjadmá, mondjadmá felszólítással bökdödni nem kezdték az oldalát. De olyan is volt, hogy a mázsás Korhán sarokkal ráállt a lábujjaira. Na, akkor végre dúdolni kezdett azon a hallhatóan képzett, basszus hangján, hogy megy a vonat, megy a vonat Auschwitzba.

Azon sokáig lehetne vitatkozni, hogy mi volt előbb: Kurpu beteges vonzódása a pincéhez vagy Szelényi mániája, hogy annál biztonságosabb helyen nem is tarthatná a fiától kapott, többváltós biciklit. Mondjuk, az igaz, hogy a poroló mögött volt egyedül rács az udvaron, amire nyugodt szívvel rátekerhette a láncot, miután az első kerek és a vázat is befűzte, mert akkor már csak hidegvágóval lehetett volna elvinni, vagy biztosítótűvel, hiszen az orosz lakathoz nem kellett túlzott szakértelem, viszont rúgásnak sosem engedtek. Ilyen volt a környék: csak azt vitték el, ami szimpla ütessel vagy rángatással megadta magát, ennél több energiát nem fektettek semmibe, s főleg nem bíbelődtek reszelővel vagy álkulccsal. Nem buzi itt senki, védték csillogó szemmel a férjüket az asszonyok a kapitányság folyosóin. Itt sosem szidtak meg senkit, ha véres arccal, eleven foghíjjal állított haza, inkább csöndes elégtétellel próbálták elképzelni a másikat, azt a balfaszt, aki az esti órákon az emberük útjába tévedt, hogy annak vajon mije hiányzik, a füle, a karja vagy tán az egész fejét letépte a Józsi, mert ha felkúszik benne az ideg, a rendőrnek se gyelmanez.

Úgy tapadtak egymáshoz a házak, mintha folytonos leselkedésre lenne ítélve mindenki, mintha a másik kifigyelt nyomorúságából kellene erőt meríteni, mert a kíváncsiság mégis erősebb, mint a sírás ingere. Ez a kíméletlen összetartozás pedig érdekesebb és elevenebb volt, mint amit a tévék sugározhattak sorozat gyanánt, fájdalmasabb volt, mint amit az újságok írhattak az első oldalakon, csak épp megélni volt olyan, mintha a víz alatt próbálna levegőt venni az ember, tele szájjal, tüdőre. Hiszen kit ne érdekelt volna, hogy Bodnárné mit csinál az osztálypénzből lecsipett részével, vajon csülköt vesz a bablevesbe, vagy azt a semmirekellő szeretőjét viszi el belőle moziba, mert a Gézának kell a felhajtás. És az is érdekes volt, hogy Lenderéknél tényleg az újdonsült férjtől van-e a gyerek, vagy oda is segítséget kellett hívni, mert a Lender Döme tudvalevően még a cipőfűzőjét sem tudja egyedül megkötni, még a gyerekkorából maradt vissza valami, talán az egyik oltást adták rossz helyre, holott mindegyiket egyenesen a fejébe kellett volna, ezt megmondta volna bárki az utcából.

Leginkább a pállott, édeskés szagok miatt volt olyan ez a hely, ez a gyárakkal és magára hagyott telkekkel határolt kerület, mintha a teremtés kapott volna még itt néhány utcányi teret, hogy tombolja ki magát kedvére. Csakhogy a selyemkórónál, taracknál, vadcsalánál és tyúkhúrnál nem nagyon futotta többre a képzeletből, azok emelgették egy idő után már a köveket is, és nőttek be a talpfákat, de úgy, hogy még a vasgyűjtők is máshova jártak, mert senki sem akart még kerteszkedni is azért a pár száz forintért. Az isten bogáncsos pináját, hát ebből még koporsószegre sem futja, fakadt ki rendszeresen Tóni bácsi, a szemételep őre, aki orgazda is volt egyben, amikor elétették a heti rozsdás, földszínű termést. Mindenki tudta, hogy Tóni bácsi húszéves korától a temetésére gyűjt, mert annak igazának kell lennie, torral, rezesbandával, kórossal, és egy püspök sem ártana, azok pedig nem jönnek bagóért. Talán ő volt az egyetlen, akinek elnézték a számítógató fősvénykedést, mert a kuporgatásnak, fillérezésnek egyébként nem volt nagy becsülete. Jobban hittek a kaparós sorsjegyen, mint a megváltó szentekben, mert az legalább egyszerre ad és nem részletekben, könyörgésre.

Az szinte biztosra vehető, hogy Kurpu odalent döntötte el, hogy ide akar tartozni. Nem halogatja tovább: öt év után végre összeszedi és beadja a papírjait a Bevándorlási Hivatalba. Igazából nem a sorban állástól tartott leginkább, az igazolások beszerzésétől és lefordításától, a szigorú hiánypótlástól, hanem hogy valaki, talán egy ügyintéző, megkéri majd, hogy indokolja meg a döntését. Ép mondatokban. Vagy hogy arra kell

felelnie, hogy neki, Kurpu Gheorghénak, akiből talán Kurpu György lehet egy napon, mégis hol van a hazája. Hol volt eddig, és hol lesz ezután? Mutassa meg a térképen. Vagy legalább rajzolja le, mint egy fantomképet. És akkor ő toporogna tehetetlenül az üvegablak előtt, mint aki nem talál valami nagyon fontosat, pedig az előbb még a zsebében volt, többször is kitapogatta a nadrágon keresztül.

Talán túl sokszor mondta ki a nevét. Például a román hazafias versekbe csomagolva az iskolai ünnepek csúcspontján. De hiába szavalt a torkaszakadtából, kipirultan, ahogy a többi pionír, a pátriába rejtett haza egyre idegenebbnek tűnt. Egyre kevésbé maradtak látható körvonalai, miközben a bemagolt versszakok megpróbálták egyre nagyobbra dagasztani, akár a kelt tészta. Pedig ha tudták volna... Ha tudták volna, hogy minden kiejtett, idegen mondattal egyre kisebb és kisebb lesz, akkor idejében lefújták volna a tanárok az összes ünnepséget. Mert már rég eltűnt a tenger, eltűnt a Baragan és a Kárpátok vonala, csak a város maradt hazának, a slampos negyedek, a töltés melletti beton mutatóujj, amely árván a belvárosi park fölé magasodott. Majd végül arra a néhány ismerős utcára zsugorodott, házra és kerítésre, melynek kimozdult lécei között már egy ideje nem fért át. Ki lehet hízni a hazát? Aztán beköltözött a tévébe, már nem volt a folyosón, és nem volt a temető kertben, az elvadult bokrok közé vágott ösvényen. Megbújt a bemondónők mögött a híradókban, a szombat esti amerikai filmekben, amelyekben mindig meghalt valaki, vagy a monoszóp magányában, mert esténként gyakran elaludt az apja a készülék előtt, akár egy rongybábu, székről lelógó karral.

Vagy leginkább abban a szakállas viccben bújt el, amit annyiszor hallott ugyanúgy, ugyanazokkal a szavakkal. Fáztok?, kérdezte az anyja aggódva, hazaérkezése után. Kurpu takarókba csavarva feküdt a kanapén, mintha beteg lenne, Margit néni pedig felgyúrt ujjal sikálta a padlót, nem törődve januárral, hideg kaloriferekkel. Én nem, vihogott fel a takarítónő, engem fűt a hazaszeretet. És akkor ott volt a haza Margit néni fémkoronáktól villogó szájában, anyja megengedő grimaszában, mert ezen még ötvenedjére is lehetett mosolyogni. És senki sem köthetett bele, hiszen nem ezt akarták elérni? Az újságok, az órák utáni felkészítők, a felvonulások? Hogy olyan legyen a pátria, mint egy túlsminkelt, fekete hajú nő, aki mindenkit kézen fog, magával cibál, és taslikat oszt, ha kell? Aki, ha egyedül maradsz rideg és tiltott gondolataiddal a takaró alatt, kifliként hozzád simul és fölmelegít? Majdnem olyan, akiket Kurpu apja is kedvelt, s ha átjöttek délelőtt, akkor az anyja a kinti spájzban, a zakuszkák és baracklevárok között sírta ki magát. A vérekes szemeket és az elkékült, remegő ajkakat persze a múnuszokra fogta, mert a kinti kamrába már nem jutott a pátriából, az megmaradt senki földjének, ahová Kurpu gyakran elbújt még a válás után is, hallgatta a hullámlemezek résein bekéredzkedő szelet. Szeretett ott beszélni magában, mintha ott és akkor fedezné fel az addig kimondhatatlan szavakat.

Kurpu legnagyobb megdöbbenésére a haza itt sem lett nagyobb. A Kén utcától gyalog járt be a munkahelyére. Átvágott a keskeny Béke téren, felnézett a Fészek utca fiatal nyárfáira, nekitámaszkodott a kissé már horpadt kerítésnek a kólagyárral szemközt. Nézte a még beépítetlen, földszínű telkeket, ahová kijártak füvet tépni és csalánt gyűjteni a gyerekek, hogy pár forintért eladják a temető előtt. Végül a vízgyűjtő árok mellett kanyargó Bolgár utca vezette el a szeméttelepig, ahol Tóni bácsinál mindig lehetett kapni valami használt műszaki cikket, kávédarálót vagy mikrohullámú sütőt, s ha nem is tartott ki egy vagy két nyárnál többet a szerkezet, mégis megérte, mert Tóni úgy mutatta be őket, olyan részletesen és meggyőzően, mintha rokonok lettek volna, régi

cimborák. Azt az aprítót, amit végül megvett tőle, az öreg úgy vezette elő, mint budai házból származó, teljesen megbízható családtagot, aki hűségesebben szolgál egy komornyiknál.

Ahová csak tehetette, gyalog járt Kurpu. Nőkért a Béke téri Gyöngyvirágba, filmet nézni meg a mögötte lévő Celluloidba, ami félig-meddig feketén működött már. Nem is adtak jegyet, arcra engedték be a törzsgárdát, a decik mellé firkantva a tartozást. Egyszer azért a metrót is kipróbálta, de megfogadta, hogy soha többé. Úgy érezte, az a sűrű, erjedt levegő odalent egyszerűen megfojtja, rátapad és lehúzza. Mintha egy állat gyomrában várná, hogy megemésszék.

A haza, amit még kóbor kutyaként körbe lehet pisilni. Talán ezt válaszolta volna a hivatalnok kérdésére.

Vagy Tóni bácsi temetése.

Egy kimerevített kép az autószozi vásznán.

Vagy amikor Platter és Bénye ránehezedik a kapualjban, és dúdolni kezdenek a fülébe.

Volt, aki azt mondta, sampiont termeszt a pincében, azért jár le oda olyan sűrűn. Mások szerint a szemetét tartja lent, veszélyes hulladékot, de a legtöbben arra tippeltek, hogy azon a száraz helyen tárolja a Romániából csempészett pálinkát, a cujkát, ahogy ő mondta, s abból él, hogy literenként helyezi ki az árut a Moszkva téri lebujokba. Biztosat nem tudott senki, pedig Szelényi egy időben még ki is állt a gangra, úgy várta meg, amíg Kurpu odalent gondosan leveszi a láncot, s arrébb nem tolja a bringát, de sosem hozott fel magával semmit, se gombát, se üveget, nem zörgött zacskóval, s még csak részegebbnek sem látszott.

Az óvatosság mindazonáltal mégsem volt hiábavaló. Így sikerült lefülelni Kurput, amikor egy délután kislisszolt volna a kulcsmásolóhoz. A büdös oláh ki akart bújni a rendszer alól, jelentette ki határozottan Szelényi, hogy aztán nyakló nélkül járhasson le. Szelényi két tanú jelenlétében egyenesen azt követelte, hogy azonnal nyissa ki Kurpu a pincerészt. Egyszer s mindenkorra derüljön fény az üzelmekre, lássa végre mindenki, hogy kit vagy mit bújtat ott. Kurpu csöndben állt a lakókkal szemközt, alig mozdult. Leszegett fejjel nézte a cipője orrát. Nyitott, izzadt tenyerében ott voltak a bűnjelek: az eredeti meg a másolat. Szelényi diadalittasan nézett körül. Ezzel még nincs vége, kiáltott utána, amikor Kurpu elszompolygott mellettük. A jelentést, ahogy azt a féloldalas összefoglalót nevezte, már másnap reggel kifüggesztette a kapualjban.

Már egy ideje megint neki állt a zászló. Alig volt egy hete, hogy Marikával szerepeltek a kerületi tévében. Egy hónapig járt utána, de megérte, mert a felesége a Gasztromúltban főzhetette meg az orjalevest. A frissen borotvált Szelényi ott serénykedett mögötte, adogatta a kést, a megpucolt zöldségeket. Legalább három adagot kellett főzni, hogy sikerüljön a felvétel, de így legalább jutott a házban szinte mindenkinek. Szép műsor volt. Fehéren villogó abrosz, porcelán, fényes evőeszközök. Egy hétig mindennap ismételték. Szelényi mesélt a családjáról, az ükapjáról, aki huszárként harcolt az első nagy háborúban, a nagyapjáról, aki az első puskalövés után már csak azt fontolgatta, hogyan szökhetne meg az orosz frontról, és az apjáról, aki meg nem csinált semmit Kádárnak, de ma már ez is érdem. Annyira behergelte magát az elbeszélésbe, hogy a végén még a könnye is kicsordult. Csak az utolsó mondatot nem nagyon értette senki. Ebben, mutatott Szelényi a feltálatl levesre, amelyet a végén Marika sáfránnyal színezett arany-

sárgára, és amelyből szinte kiugrott a zsíros, tömött csont, és már a stáb is csak arra várt, hogy gyorsan kikanalazza, és menjenek végre a dolgukra, hát ebben mindenki benne van. Aztán beúsztak az orjaleves receptjének cirkalmas és kirtartott betűi.

Aznap halszürke, savanyú köd ereszkedett a házra. Kurpu korán kelt. Néhány hosszú percig, maga sem tudta, miért, csak ült az ágya szélén. Megreggelizett, és kivasalta az egyetlen fehér ingét. A nyakkendőt, bár előző este odakészítette a székre, végül nem vette fel.

Ő volt az első a polgármesteri hivatal előtt. Egy fiatal nő nagyobb terembe kísérte őket. Hosszú asztal zárta le a terem végét, vele szemben szinte az ajtóig székeket rendeztek viszonylag egyenes sorokba. Az asztalt zöld drapériával terítették le, a földig lógott a nehéz anyag. Mindenki elhelyezkedett a székeken. Kilencen voltak. Összevissza ültek le. Ettől úgy nézett ki a foghíjas terem, mintha valamilyen kötelező előadásra fogdosták volna össze az embereket. Egy házaspár Kurpu elé ült, a kínai vagy vietnami nő az ügyvédjével meg mögé. Mindenkin ünnepi ruha volt, csak egy fiatal férfi jött farmerben.

Nem kellett sokat várni, hogy megjelenjen egy kövérkés nő. A polgármestert Kurpu eddig csak a plakátokon látta. Élőben kicsit öregebb volt és alacsonyabb. A telt csipőjét még jobban kihangsúlyozta a kosztümön átvett, széles nemzetiszín szalag. Mondott pár szót, majd a hangszórókból megszólalt a Himnusz. Bizonytalanul és torzítva énekeltek a felvételen, mintha a melegtől vagy a sok használatból megnyúlt volna a magánoszalag. Valaki feljebb húzta a hangot. A kórus, mintha csak erre a biztatásra várt volna, lassan magára talált. A Kurpu előtti házaspár megfogta egymás kezét. Enyhe naftalinszag szivárgott belőlük. Mellette hangosan énekelt valaki, a többiek inkább csak motyogtak. Hátrafordult. A kínai vagy vietnami nő arca meg sem rezdült. Kurpu is így képzelte el a sajátját. Reggel, még ott, az ágy szélén úgy tűnt, hogy más lehet az egész. Talán az iskolai ünnepségek ellentéte. Valami közömbös tágasság. Oda nem illő zöreje a mellkasban. De még a következő percet sem várta kíváncsian. Mintha mindent jó előre leírtak volna, és ők ezt követnék, mintaszerűen.

Pár percre rá átvette a magyar anyakönyvi kivonatot. Aláírt néhány papírt. Kész vagyunk, mondta a fiatal nő, aki még a kezét is megszorította búcsúzásul. Talán meghívhatta volna egy kávéra, fordult meg Kurpu fejében, de aztán gyorsan elhessegette. Nem illett volna ehhez a naphoz.

Minden lépés közelebb vitte valamihez, amit nem nagyon tudott megfogalmazni. Gyorsan haladt, mégis úgy érezte, mintha elgémberednének a tagjai.

Otthon volt. A reggeli köd maradéka szürke lepedékként tapadt az udvar köveire. A bicikli a helyén állt, a pince előtt. A bejárat rácsán viszont egy új, tekintélyes méretű, rézszínű lakat fityegett. Ahogy megemelte, a súly ott maradt a tenyerében.

Szelényi épp a lakóközösség határozatát szögezte ki a faliújságra.

Mondtam, hogy még nincs... kezdte el, amikor meglátta Kurput.

Nem fejezhette be a mondatot. A mozdulat valahogy puha volt és gyors. Kíméletes. Szelényi orrnyerge panaszosan reccsent egyet, majd előbb tétován, végül virgonc patakokban ömleni kezdett belőle a vér. Az óbégatást Kurpu már nem várta meg, csöndben behúzta maga után a kapuajtót, majd nekivágott az utcáknak.

Előbb csak ide-oda téblábolt a poros tereken, végül felszállt a villamosra. A Kossuth térig vitte magát. Körbejárta az Országházat, átsétált a Lánchídon, tátott szájjal bá-

multa az alagutat, és szinte kettesével vette a lépcsőket a Sándor-palotáig. Nézte a lassú, homályos fényekbe burkolózó várost, s valami olyasmi érzés keringett benne, mintha képeslapot nézne alig kibetűzhető jókívánságokkal a hátán. Vajon erre várt? Ezt akarta? Ami eszébe jutott, nem volt jó semmire. Talán annyira vágyott már a válaszokra, hogy lassan értelmetlenné váltak a kérdések.

A Kén utcában honfitársaként üdvözölte a rá váró rendőröket. Szelényi bepólyált arccal állt mögöttük. Néhányan az emeletről a feleségét vigasztalták.

Mindenki összevissza kiabált. Alig lehetett felvenni a jegyzőkönyvet.

Kurput végül a rangidős rendőr kísérte le a pincébe. Zörgött egy kicsit a zárral, majd sarokig kitérte az ajtót. Hiába kapcsolta fel viszont szinte azonnal a villanyt, a szemük lassan szokott hozzá a félhomályhoz.

Ami ezután történt, azt szinte mindenki letagadta később.

Csak néhány tárgy töltötte be azt a lyukat: ütött-kopott fotel, fölé csíptetett tenyérszíni olvasólámpa, pár vászonkötésű könyv az egyetlen polcon, gyűrt folyóiratok és egy Grundig kazettás magnó fejmagasságban. Meg az a mézsűrű, tapadós csönd, amit csak szívna, szívna magába az ember, amíg a tüdeje engedi.

A rendőr nézte a falakra ragasztott posztereket. Porlepte tengerek hullámozgottak, megsárgult öbölben ringott egy vitorlás, és emberek siklottak az egérrágtá hegyek lejtőin. Néhány amerikai színész sztárfotója volt még, akik egy ismerős kíváncsiságával néztek le a falakról. Nagyobb cellák vannak a váci frígóban, futott át a fején.

Hát, tolt fel a homlokára az ellenzős sapkát a rendőr, maga sem egészen százas.

Nem, ismerte be Kurpu. De ha akar, leülhet, tette hozzá csöndesen.

Odafent az ereszkedő éjszaka préselte egymáshoz a többieket. A rendőrök és a fontosabb tanúk egymás után gyújtottak rá a cigarettára. Kusza csillagképek ragyogtak fel a poroló mellett. Toporogtak, mintha fagyna. A nyitott ablakokból lassan csorogtak le az esti tévéműsor hangjai. De még így is várniuk kellett éjfélig.

Bognár Péter

A-1713/20060713

A hurkot acélból,
Egy nap nyolc-tíz kutyát,
Abból a célből,
Végigjárjuk Budát,
Elég nehéz munka.

Ha te fogod a zsákot,
Akkor neked gyorsan,
A szeméből látod,
Pillanatra ott van,
Mindezt szarér-hugyér.

Amelyik nem éhes,
Lönchússal is lehet,
Az igazán veszélyes,
Ha szemben áll veled,
Persze milyen fajta.

Itt jön a Géza,
Egy kilenccentis horgot,
Ott figyel a vézna,
Amit magánál hordott,
Hogy egyszer kipróbáljuk.

Tiltja a szabályzat,
De annál jobban kutat,
Az emberben lázad
A logikus tudat,
Mért nem ismeri föl.

Ha látja a damilt,
De megérti, késve,
Pedig, amit kakilt,
Nem hülye mégse,
Elássa okosan.

Kikötjük a halat
Egy közeli fához,
Vicces, ahogy szalad,
Visszarántja, lábhoz,
Elég hülyén néz ki.

Különben egy hétig
Durván, vagy tíz napig,
Kaja, minden, végig,
Legalább jóllakik,
Hátha érte jönnek.

Amelyik itt marad,
Nincsen kapacitás,
Túllendül az agyad,
Meg a család, mi más,
Ez is csak egy munka.

A hurkot acélból,
Egy nap nyolc-tíz kutyát,
Abból a célból,
Kihúzzuk a kukát,
Mindezt szarér-hugyér.

KF-0176/20031109

Kezdjük el csinálni, rágyújtok,
Innentől odáig, rágyújtok –
Mít vétettem, Uram Isten,
Még egy ilyen hülye sincsen, kávé.

Hozd ide az ollót, leállunk,
Pumpáljál még benzint, leállunk –
Mít vétettem, Uram Isten,
Még egy ilyen hülye sincsen, kávé.

Ez az olló az az olló, rágyújtok,
Az az olló, ez a sövény, rágyújtok –
Az igaz, hogy tavaly télen...
Mégiscsak a feleségem... kávé.

Ha megvan, felszeded, leállunk,
A dróttal kihúzod, leállunk –
Az igaz, hogy tavaly télen...
Mégiscsak a feleségem... kávé.

Azt mondtam, felszeded, rágyújtok,
De előbb a dróttal, rágyújtok,
Mít vétettem, Uram Isten,
Még egy ilyen hülye sincsen, kávé.

Nem a dróttal, hanem azzal, leállunk,
Anyád biztos zongorázott, leállunk,
Mít vétettem, Uram Isten,
Még egy ilyen hülye sincsen, kávé.

Az ember, jellemző, rágyújtok,
Persze, nem mindenki, rágyújtok –
Példa: én is tavaly télen...
Holott az a feleségem... kávé.

Lelki lény, testi lény, leállunk,
Azért, mert gondolat, leállunk –
Példa: én is tavaly télen...
Holott az a feleségem... kávé.

Szerszámokat letisztítjuk, rágyújtok,
Bepakoljuk az autóba, rágyújtok –
Hálás szívvel, Uram Isten,
Ez is megvan, este sincsen, négy sör.

Nyilas Atilla

LÉPCSÓHÁZI GONDOLAT

Bella Máténak

Vagy nincsen semmi, vagy valami van.
Úgy látszik, hogy valami van.

De miért létezik bármi is?
Miért nincsen inkább egyáltalán semmi?

Ha most van valami, vagy korábban is volt,
vagy korábban még semmi sem volt.

Ha már volt valami, azelőtt mi volt?
Kezdetben lehet, hogy semmi sem volt.

De semmi sem tarthat örökké.
A semmi sem tarthat örökké.

Ha volt, az a semmi nem maradt fenn,
amint lett valami, a semmi megszűnt.

A körülmények valaha annak kedvezhettek,
hogy valami jöjjön létre a semmi helyébe.

Maga a semmi lehetett az a körülmény,
ami valami létrejöttét előidézte.

Amikor a semminek vége lett,
akkor egyszer csak valami lett.

Amikor ez legutóbb végbement,
azóta folyton van valami.

De ha semmi se tart örökké,
egyszer újra nem lesz majd semmi.

Nem is lenne talán jó,
ha bármi is örökké tartana.

Legyen kezdete és vége,
legyen szép íve a létezésnek.

Szülessen és haljon meg az ember,
virágozzék fel és bukjon a család,

fordítsák meg sorra címereinket,
legyen méltóságos az a nemzethalál,

jöjjön létre és pusztuljon el
az emberiség is a földi étellel,

jöjjön létre és semmisüljön meg
a Tejút a Földdel és a Naprendszerrel,

addig táguljon a Világegyetem,
míg el nem enyészik benne minden,

mire ha jönne hóhalál,
ne találja sehol se már,

mint üres halmazzal definiált számok,
omoljanak el a részecske-álmok,

ahogy az anyag energiába vált,
nyelje el a semmi a sötét energiát,

mint vízgyűrűk a part kövein,
üljenek el a semmi hullámai,

vagy zuhanjon a mindenség vissza magába,
szűnjön meg fordított ősrobbanással.

A Világsokaság, lehetőségeivel,
keletkezzék, és múljon el.

Ha volt isten, ha semmiből teremthetett,
akkor talán ő is a semmiből vétetett.

Egy mindenható teremthet a semmiből,
és mindent semmivé tehet, még önmagát is.

Nem hiszem, hogy jó lenne örökké élni.
Mért akarna isten örökké élni?

Legyen teremtő, aki teremt,
teremjen, teremtsen, és szűnjön meg.

Vagy legyen a világ öngyújtó láng,
mely „fellobban mértékre és kialszik mértékre”.

Tölgyesi Géza

KÖTŐJELEK

Nem zavar már, hogy az illem-görcs-oldó nagyjelenetek est-undora mit fröcsköl felszínre a „sokat-tudok-rólad!” facebook-katalizátorokból, hogy a győztesnek kijáró hódolat-szekér csak a szokványos ál-oltalom repülőjegy-fekélye, és az sem izgat már, kibe, mikor mar a döglöttnek hitt gyerekkor-föld viperatorkú 3 D-je, ó nem, nem ez a kártya vet harcba, mostanában már valami más csúfít, Istenem, más valami: valami új idegenség...

Az a zaj, az a befelé tömítő sodrás a mindig ugyanazt álmodott sír-sötét piros-szürke férgéből, azok a szép-reggelt-mosolyok a kábaság kikanalizott tejpor-illata fölött, a visszanyögdécselt cukros-briós sületlen apátiájától a „Na-most-egy-kortyot-rá!” rémületéig, ahogyan az öreg-otthon-szagú függöny-csönd arany-pudvás hang-alak-árnya szembenéz velem, és úgy rebegne valamit Betsabé ujjairól a hárfa-csöpögés bizsergő grafit-hegyén...

Mért csak én hallom az észveszejtő Dávid-izzás surranó kéjhörgését, ágyékomban vasalt-fehér, telt csípők égnek, én nem ilyen tüzet kértem, bolyongtam okító éjjelek után, fullasztott, más helyett, a mocsok-vagyok érzés kapzsiság-karmazsinja, most se Dávid Betsabéját siratom a nevető szájú maszk alatt, már tudom, eltévedtem, itt a kötőjelek nem ölelések, nem vészfékek: süvítő dárda-hegyek, és hiába vár az október-kerti málna-fagy...

én már régen eltiportam: magammal magamat.

Miskolczy Ambrus

CIORAN – ROUSSEAU ÉS DOSZTOJEVSZKIJ KÖZÖTT

A Cioranról szóló irodalomban Rousseau-t csak érintőlegesen, mint olvasmányt szokták emlegetni. Cioran a francia gondolkodók közül Pascalra hivatkozott a leggyakrabban. És miután sokat olvasott, sok mindenkivel lehet társítani, Kierkegaard, Bergson, Schopenhauer, Nietzsche, Max Stirner meghatározó hatását ki lehet mutatni. Ugyanakkor jogos az ítélet: a ciorani filozófia „*valahol Shakespeare és Dosztojevszkij között található fel*”.¹ Amikor az 1980-as évek elején újraolvasta A BOMLÁS KÉZIKÖNYVÉ-t, megvallotta, hogy abban nem is az emberekkel, hanem a léttel perelt, azt akarta semmivé tenni – még-hozzá olyan frenetikus okfejtésekkel és hangsúlyokkal, melyek Macbethet és Kirillovot idézik.² Egyébként szépet mondott az angol íróról, de legmélyebben az orosz író hőseivel azonosult. Dosztojevszkijnél a gonosz problémája úgy volt jelen, hogy az könnyen beépült a ciorani szemléletbe. Rousseau az ellenpólus.

Rousseau vonzása és taszítása

Cioran nem szerette Rousseau-t, került, mintha nem tudott volna vele mit kezdeni. Saját nevének misztifikálásában is szerepet játszott, amikor egy ideig E. M. Cioranként jegyezte magát francia írásaiban. Csakhogy senki sem tudja, honnan került oda az a bizonyos M., amit Michelnek szoktak feloldani. Ezt az M-et ő találta ki, akkor, amikor az egyik könyvesboltban megpillantotta E. M. Forster egyik könyvét.³ Az EMIL-t egyszerűen nevelésnek tartotta.⁴ Talán azért is, mert apja a két fiának olyan nevet akart adni, amelyet nem lehet magyarosítani.⁵ Csakhogy ezeket a neveket, Emil és Aurel, bár latin eredetűek – Aemilianus, Aurelianus –, nem is kell magyarosítani, magyarok is élnek velük. De amit nevelésnek nevezett, inkább bosszantónak nevezhetett volna. A lélek-búvárok kimutatták apaellenességét, ami már közhely. Bosszanthatta, hogy más ad neki nevet, és még inkább az, hogy éppen Rousseau mintagyereke nevét kapta, márpedig Rousseau-val élete folyamán hadban állt, miközben erősek a rokon vonások is. Román írásaiban alig fordul elő. Fasiszta kommunizmust vizionáló könyvében, a ROMÁNIA SZÍNEVÁLTÓZÁSÁ-ban azt írta – a '30-as évek derekán –: „*ha Platón és Rousseau csupán utópiákat készítettek volna, már rég kimentek volna a forgalomból*”.⁶ Tíz év múlva Párizsban, utolsó román esszéjében, a BOLYONGÁSOK-ban (RAZNE): „*Rousseau olvashatatlan, mert gondolatban a jövőben élt*.”⁷ De A BOMLÁS KÉZIKÖNYVÉ-ben már „*ösztonéivel sincs tisztában, csak annak a gondolatnak él, hogy ő őszinte*”. Ez már komoly elismerés, mert „*egy nagy elme jelentőségét az adja, mennyire tévesen méri fel, hogy mit akar, mit szeret és mit gyűlöl*”.⁸ Sőt, őszinte is az elismerés, mert szerinte A MAGÁNYOS SÉTÁLÓ ÁLMODOZÁSAI-ban olyan a lírai töltés és a cinizmus, ami már az ideális moralista fegyvertárába tartozik. (Persze még máshonnan is kell sok minden, nem csak Rousseau-ból...) De Cioran számára érdem, hogy Rousseau nem élt összhangban azzal, amit hirdetett. És ennek kapcsán önarcképet is kapunk: „*Alapjában véve csak azokat a gondolkodókat szeretjük, akik nem találtak megoldást problémáikra és bajaikra, és akik azért, mert nem tudtak másokkal és magukkal kijönni, csalnak*

– szeszélyből vagy fatalitásból.”⁹ Csakhogy „a pátosz a rossz ízlés mélyére utal, akárcsak a csábítás öröme, amiben egy Luther, egy Rousseau, egy Beethoven, egy Nietzsche tetszelgett. Nagy hangűtések – a magányosok plebejizmusa”.¹⁰ Ez már önkritika is lehet, a hajdani szélsőjobboldali agitátor elmarasztalása. De nem csak ezé. „Rousseau olyan csapás volt Franciaországra, amilyen Hegel Németországra.” Mert „kik provokálják ki a katasztrófákat? A viselkedés megállítottjai, az impotensek, az álmatlanok, a félrecsúszott művészek, akik koronát, kardot vagy egyenruhát viseltek, és mindene fölött az optimisták, akik más kontójára reménykednek”.¹¹ Csakhogy aztán komolyabban is olvasta Rousseau-t, igaz, olvasmányként jobban kedvelte a másodrangú írókat, hogy ne hassanak rá a klasszikusok, akikbe olykor szívesen bele-bele-rúgott, Rousseau-ba a legkisebbit: „Azok az írók, költők – jegyezte fel magának –, akik nagyon nagy hatást gyakorolnak, olvashatatlaná válnak. Byron a legjobb példa. Rousseau mégiscsak kevésbé.”¹² Miután az '50-es évek derekán arról elmélkedett, hogy sem az amerikaiak, sem az oroszok nem elég érettek és szellemileg sem elég romlottak ahhoz, hogy megmentsek Európát, mégis Rousseau-t idézte: „A tatárok lesznek uraink, az a forradalom nekem csalhatatlannak tűnik.”¹³ Fejből idézhetett vagy szándékosan rosszul. „Az orosz birodalom arra fog törekedni, hogy leigázza Európát, de őt fogják leigázni. A tatárok, akik ma alattvalóik vagy szomszédai, egykor az ő uraik és a mi uraink lesznek; ezt a forradalmat elkerülhetetlennek látom. Európa valamennyi királya együttesen siettetni ennek bekövetkezését.”¹⁴ Viszont önmagához híven jellemezte Rousseau-t, anélkül, hogy megnevezte volna: „Nem mond-e sokat az a tény, hogy a modernek közül az első, aki – a természet bálványimádásától vezetettve – keményen szóvá tette a civilizált ember gaztetteit, éppen ellentéte volt a bölcsnek? Bajaink diagnózisáért egy örültnek tartozunk, egy megveszekedett mániákusnak, aki delíriumaink előfutára és modellje.”¹⁵

Valóban, Cioran nem hivalkodott Rousseau-olvasmányaival, de otthonosan érezhette magát azok világában – egy bizonyos fokig. Igaz, Cioran és Rousseau antropológiája kizárja egymást. Rousseau azt hirdette, hogy az ember a természettől fogva jó, a társadalom rontja meg, mert „ha a természet arra rendelt minket, hogy egészségesek legyünk, szinte biztosan merem állítani, hogy az elmélkedés állapota természetellenes állapot, s a bölcselkedő ember megromlott állat”.¹⁶ Ciorannál is, és azt, ami ebből következik, állandóan pontosította: „Az ember azért született, hogy úgy éljen, mint az állatok... és olyan kalandba vetette magát, amely nem természetes, idegen tőle.” „Az ember olyan állat, aki árulást követett el, büntetése a történelem.” És nem az ember alakítja a történelmet, hanem a történelem alakítja az embert. Az ember „a természet eretnksége”, kalandor, „degenerált állat”. Számára már nincs fel-emelkedés, apokalipszis vár rá, „mert minden, amit tesz, ellene fordul: ez a végzete és a történelem tragikus törvénye. Fizet mindenért, a jóért és a rosszért. Ez a történelem ironiája”.¹⁷

Rousseau-nál azonban van remény. Meg is vallotta, hogy a természeti állapot nem létezik többé, talán nem is létezett, valószínűleg nem is fog, de hozzá mérve jobban meg lehet ítélni a jelent. A természeti állapot persze nemcsak kritikai szempontot kínált, hanem axiómát: az ember természetes jogokkal születik. Sőt: „Az ember szabadnak születik, és mindenütt láncokba van verve” – szól a TÁRSADALMI SZERZŐDÉS első mondata, és forradalomra hívó kiáltványként hangzik. A forradalmi indulat Rousseau-ban és Cioranban közös. Az már nem, hogy Rousseau a szabadságot másokra is kiterjesztendő jónak tekintette, Cioran csak magára. Viszont bármelyik szélsőjobboldali szemezgethetett neki tetsző töredékeket. Akár már a természet kultusza is rokon vonás lehetne. Hitler is a természet törvényére hivatkozva rekesztette ki a zsidókat az emberiségből, amelyet fajokra bontott, és ezeket hierarchizálta. Rousseau az emberi nem egységét vallotta,

még a majmot is már embernek kijáró tisztelettel illette. A természetes ember megfeleltethető a fasiszta harcos valamely – északi ember vagy dák harcos – prototípusának. Rousseau természetes embere is normatív ember, és benne él a civilizált emberben. Az ember lelkében, szívében ott dolgozik az erény, ha lelkiismeretének szavára hallgat. Szív és ész összhangja viszont önkéntes társadalmi fegyelem alapja, olyan társadalomé, amely kollektív ént alkot, általános akaratának mindenki alárendeli magát. Ezt már a modern totális állam hívei csak együttérzéssel olvashatták, de azt már nem, hogy a mindenkire egyaránt kötelező társadalmi szerződés az új társadalom és állam alapja, és így a szabad emberek közösségének megadatott az ellenállás joga, ha megsértik ezt a szerződést. Ez már a totális állam tagadása. Rokon vonás lehet a társadalom- és a kultúrkritika. Rousseau tagadta a haladás mechanikus képzetét. Szerinte a civilizáció fejlődése nem hozza magával az erkölcsök, az emberi minőség javulását, a tudományok művelése megrontja egy nemzet erkölcsét. Modernitásunk kritikáját is megelőlegezte Rousseau: „Minden jó, amidőn kilép a dolgok alkotójának kezéből, de minden elfajul az ember keze közt. A földet emitt arra kényszeríti, hogy egy másik föld termését táplálja, egy fát arra, hogy egy másiknak a gyümölcseit hordja; vegyíti és összezavarja az éghajlatokat, az elemeket, az évszakokat; megcsonkítja a kutyáját, a lovát, a rabszolgáját; felforgat mindent, eltorzít mindent; szereti az idomtalant, a szörnyiszülötteket. Semmit sem akar olyannak, amilyennek a természet alkotta, még az embert sem. Kedvére idomítja őt, akár a cirkuszi lovat, kitekeri a tagjait a maga ízlése szerint, mint egy fát a kertjében.”¹⁸

Csakhowy ember és közösség tökéletesíthető. Igaz, a nemzetek egymásnak ellenségei. Rousseau ideális állama a zárt állam. Esménye Spárta. A ROMÁNIA SZÍNEVÁLTOZÁSA szerzőjének is csak megdobbanhatott a szíve, ha olyasmit olvasott Rousseau-nál, hogy ha Négerország valamelyik népének feje lenne, azonnal felakasztatná az első európaiat, aki be akarna jönni, és az első állampolgárt, aki ki akarna menni országából. Nevelési kézikönyvében, az EMIL-ben pedig a hazafiaknak az idegenekkel szembeni keménységét hirdette. A francia forradalom terrorjának hívei meg is fogadták a tanácsot, mert az egyik 1793-i röpirat, amely a sans-culotte-ok erényeit ecsetelte, azt is jelezte, hogy az a férfi, aki idegen nőt vesz feleségül, „a franciák ellensége, és szívében emigráns”.¹⁹ Cioran pedig a ROMÁNIA SZÍNEVÁLTOZÁSÁ-ból áthozta 1972-es francia művébe: „Amíg egy nemzet megőrzi felsőbbségének tudatát, addig vad, és tisztelik – mihelyt elveszti, humanizálódik, és nem számít többé.”²⁰

Rousseau a nemzeti vallásokat az államra nézve ugyan hasznosnak látta, az emberi nemre nézve azonban ártalmasnak tartotta. Utópia és nyomasztó empíria keveredik Rousseau eszmefuttatásaiban. De nem csak nyomasztó, a rosszban is olykor felvillantja a jót. „Ha a test túlságosan jól van, megromlik az erkölcs. Az az ember, aki nem ismerné a fájdalmat, nem ismerné sem az élérzékenyülő emberiséget, sem a gyengéd részvétet. Szíve nem indulna meg semmitől sem, szörnyeteg volna társai között.”²¹ Vajon az álmatlanságával és abból eredő betegségeivel viaskodó Cioran mit érzett, ha ilyesmit olvasott? A betegség számára meghatározó létélményként hatott, akár Rousseau-ra. „Tizenhat éves korában – írja Rousseau éppen az EMIL-ben – az ifjú tudja, mit tesz az, szenvedni, mert ő maga is szenvedett. De alig tudja, hogy más lények is szenvednek, mert látni valamit anélkül, hogy éreznénk, nem jelenti azt, hogy tudjuk is, s amint már százszor elmondtam, a gyermek nem képzelel el azt, amit a többiek éreznek, azaz nem ismer más bajt, csak a sajátját. De amikor aztán az érzékek kezdenek kifejlődni benne, s lángra lobbantják képzeletét, embertársaiban is kezdi önmagát érezni, panaszai őt is megindítják, ő is szenved fájdalmaiktól. A szenvedő emberiség szomorú látványa ekkor

szükségszerűen szívébe csempészi az első érzékenyülést, amelyet soha nem érzett annak előtte.”²² Ha ebből a gondolatból kivonjuk a humanitarizmust, Cioran szellemi társát ismerhette fel Rousseau-ban. Ennek sok részigazsága az ő igazsága lehetett volna, de Rousseau igazsága már nem. Voltaire-t is irritálta, na meg az, ha valaki a maga szabadságát nem abban keresi, amiben a felvilágosodás sznob mozgalmárai – a szalonban és valamely uralkodó udvarában, ahol úgy érzi, tanácsokat adhat. Az ilyenek csak sértés lehet az ilyesmi: „*A természetes ember boldogsága éppolyan egyszerű, mint az élete. Abból áll, hogy nincs hiánya egészségben, szabadságban, a szükséges dolgokban.*”²³ Voltaire a maga csúfondáros módján úgy szerkesztette ki a „*vissza a természethez*” Rousseau-féle jelszavát, hogy eszerint négy lábon kellene járnunk. Mire Rousseau nem tagadta, fájlalja a természeti világból való kiszakadással járó veszteséget, de tudja, nincs visszaút. Válasza személyre szabott, de általános érvényű: „*Ami Önt illeti, Uram, ez a visszatérés egyszerre oly nagy és káros dolog lenne, hogy csak Isten tehetné meg, és az ördög akarná.*”²⁴

Ez választotta el alapvetően Rousseau-t és Ciorant. Cioran az emberi természetben az immanens rosszat látta, az emberi természet nála még csak nem is rossz, hanem átkozott. „*Az emberi természet kezdettől fogva rejtett bűnt foglal magában.*”²⁵ A rossz immanenciájának gondolata már régóta kísértett. Már diákként egyik szemináriumi dolgozatában jelezte, hogy Schopenhauer a rossz jelenlétét a világban érvként hozta fel a jó és tökéletes alkotó képzelet ellen. „*A rossz immanens a világban, és nem tudunk elképzelni olyan abszolút jó lényt, aki eltávolította a rosszat a világból.*”²⁶ Ez a gondolat hol elhalványult, hol felerősödött Cioran képzeletében. A KÉTSÉGBEESÉS CSÚCSAIN-ban a halál immanenciája kísértett lépten-nyomon. A ROMÁNIA SZÍNEVÁLTOZÁSÁ-ban csak arról szól, hogy ha a történelem megmaradt volna a jó és a rossz keretében, középszerűség felé vette volna irányát, a tragikum helyett pedig családi konfliktusok fordulnának csak elő.²⁷ A GONDOLATOK ALKONYÁ-ban már a rossz jelenléte metafizikai lelkiismeret-furdaláshoz vezet: „*Az ember nem követett el semmi rosszat, de felelősnek érzi magát az univerzum rosszasága miatt.*”²⁸ A Rossz maga az Idő, az Idő a Rossz álneve.²⁹ A SZENVEDÉLYES KALAUZ-ban a lélek rosszasága maga a kereszténység.³⁰ Aztán egyik első francia cikkében a Rossz mindenütt való jelenlétéről értekezett szemben azzal a nézettel, amely a rosszat a halálra korlátozza. „*A rossz egyikterjedésű az emberrel és kétségkívül az étellel.*”³¹

Rousseau a természetes emberben látta a mércét és az eszményt. Csak „*az kell lennem, aki voltam, hogy az legyenek, amivé lenni akarok*” – mondatta regényének egyik hőisével.³² Cioran természetes embere nem mérce, hanem a kezdet embere, az örökké elvesztett paradicsomé. Viszont – Bergsontól is ihletett – vitalizmusának fellelhető a megfelelője Rousseau panteisztikus világképében: „*Én tehát azt hiszem – tanította a szavojai vikárius Emilnek –, hogy akarát mozgatja a világegyetemet, és élteti a természetet.*”³³ Nem tudni, hogy Cioran milyen mélyen olvasta Rousseau EMIL-jét. Valószínű, hogy volt a kezében, de sohasem említette. Mint ahogy sohasem említette Rousseau VALLOMÁSAI-t, márpedig ebbe csak bele kellett tekintenie, amikor A PORTRÉ ANTOLÓGIÁJA SAINT-SIMONTÓL TOCQUEVILLE-IG című szöveggyűjteményt állította össze.

A negyvenes éveit taposó Rousseau életében is volt olyan pillanat, amikor „*bolondos pásztornak*” (*berger extravagant*) érezte magát,³⁴ Cioran is olykor kikíváncozott a szalonból, és kárpáti pásztor szeretett volna lenni. „*Hatvan év steril órlődés és izgalom. Nyoma sincs bennem a gyökértelenedés román komplexusának, de olykor arra gondolok, hogy közelebb lennék az igazsághoz, ha falusi csobán maradtam volna, mintsem hogy itt bolyongjak a komédiások eme városában*” – vigasztalta egykori legionárius barátját, Aršavir Acteriant, aki

éveket húzott le a börtönben.³⁵ Jó egy évtized múlva is ilyeneket mondott egyik német beszélgetőtársának: „*Azt gondolom ma, hogy jobb lett volna kis falumban maradni és ott nyáját őrizni. Jobban megértettem volna a lényeges dolgokat, mint most értem. Közelebb lennék az igazsághoz.*”³⁶ Az ilyesmit nem kell komolyan venni, azt már inkább, hogy „*a legutolsó pásztor többre tartom bármelyik párizsi intellektuelnél.*”³⁷ Az a bizonyos kis falu sem volt olyan kicsi, pásztorai jómódú transzhumáló juhsgazdák voltak, az ő ősei is, nem is beszélve a papokról, akik tekintélyes könyvtárakat gyűjtöttek össze. A nosztalgia tudós pszeudonosztalgia, életfilozófiai alapja van, és ilyesmit csak hatalmas műveltségű ember engedhet meg magának, olyan, aki sok filozófust olvasott: „*Mert a kiindulási pont az, amit az ember megél, és nem az elmélet. Egy állat mélyebb lehet, mint egy filozófus, azt mondhatnám, hogy mélyebb az életérzékelése.*”³⁸ És ezt megint komolyan kell venni, amennyire lehet. És azt is, hogy „*a nyugati burzsoá egy vadállat, aki nem gondol csak a pénzre. Bármelyik otthoni pásztor inkább filozófus, mint bármelyik itteni intellektuel.*”³⁹ Rousseau sem érezte jól magát a szalonban, Párizsban emeletes házban lakott a nép között, ami népszerűségét csak fokozta. És ahogy Rousseau el-elvonult egy-egy főúri pártfogójának szép parkkal megáldott birtokára, Cioran is örült, ha egy-egy gazdag barát nyaranként vidéki rezidenciáján vendégül látta. Életformában és bölcsességben is közeledett ahhoz a Rousseau-hoz, aki A MAGÁNYOS SÉTÁLÓ ÁLMODOZÁSAI-ban a létfelejtés örömét oly megejtően tudta leírni. A hétköznapi Cioran az éjszakai életfilozófiája fölémelkedett. Tanácsokat adott, egészségügyieket és politikaiakat. Közben éppen úgy elítélte az élet gyógyszerekkel való meghosszabbítását, mint Rousseau, miközben mindketten állandóan orvosolták magukat. „*Tézisem: az emberiség eltűnik, mihelyst felfedezik valamennyi betegség gyógyszerét.*” Embertelennek tartotta, mint Rousseau, az élet mesterséges meghosszabbítását. Olykor úgy beszélt, mintha Rousseau-t hallanánk: „*...a részvét az alapérzésem, nagyon fogékony vagyok mások szerencsétlensége iránt.*”⁴⁰ Valamiféle lélekgyógyásznak tartotta magát. Büszke volt arra, hogy sokan lemondtak az öngyilkosságról, amikor az ő öngyilkosságról szóló elmélkedéseit olvasták. „*Te vagy a legjobb pszichoterapeuta, akit ismerek*” – írta neki egyik barátja.⁴¹ A recept egyszerű, önmagára alkalmazta: „*amikor nem megy, főbe lövöm magam*”, és így nem félt a jövőtől – fejtegette még hajdan Jeni Acteriannak.⁴² Igaz, több náci vezér is így gondolta. És nekik is bejött, igaz, sokféle pilulát szedtek ők is, és ezért még nem tiltották be a gyógyszereket. Hogy Cioran ezt az öngyilkosság-gondolat-gyógyszert komolyan gondolta-e valaha, nem tudni. Amikor egyszer meg akarta szerelni a vízcsapot, és a lakást elárasztó csőtörés lett a vége, akkor – ő, aki annyit írt az öngyilkosságról, és első könyvét végrendeletként írta meg, mert azt hitte, ha kész van, öngyilkosságot követ el,⁴³ és az öngyilkosság gondolata útítársként kísérte⁴⁴ – megjegyezte: „*Életemben most először gondoltam arra, hogy öngyilkos leszek.*”⁴⁵ Viszont ahogy ő kírta saját létszorongását, mások az ő olvasásával enyhítették a sajátjukat. „*A legkomorabb oldalak, amelyeket papírra vettem, utána megnevettek. Ha újraolvasom, ismételten nyomasztók, de amit javítok, az a stílus, nem a gondolat. Ha valóban pesszimista lennék, az emberek többsége nem olvasna. De »megnyugtatónak« találják. Kis jötevő vagyok. De gyógyírom nem univerzális.*”⁴⁶ A szarkasztikus öngúny annál inkább: „*A halálvágy volt egyetlen és egyedüli gondom, mindent feláldoztam érte, még a halált is.*”⁴⁷ Cioran a tagadás örömét nyújtja azoknak, akiknek elégük van a világból és annak minden hazugságából, de mindezt szidalmazva jobban elviselhető minden; a jó stílusban szapult lét enyhíti a lét elviselésének fájdalmait; ráolvasás az optimista demagógiára. Cioran gyógyszere homeopátiás, hatása „*a stílus csodája*” – írja egyik csodálója.⁴⁸ Kétségtelen, ha a világ és az ember olyan borzalmas, mint olvashatjuk, akkor ahhoz képest jól vagyunk... – gondolhatja sok olvasó.

A felvilágosodás mozgalmán belül Rousseau támadta legélesebben a haladás mítoszát, amit nem is bocsátottak meg neki. A társadalmi szerződés utópiájának vonzásában és kora valóságának szorításában a reformok híve volt. Tisztában volt maga és mások korlátaival. A társadalmi szerződést ideális formában csak egészen kis államokban tartotta kivitelezhetőnek. Az embert is mérsékletre intette: „*A lázadó angyal, aki félreismerte természetét, gyengébb volt, mint az a boldog halandó, aki békében él a maga természete szerint. Az ember nagyon erős, ha megelégszik, hogy az legyen, ami, de igen gyenge, amikor fölébe akar emelkedni az emberiségnek. A világért se képzeljétek, hogy ha fokozátok képességeiteket, fokozátok erőtöket is. Sőt, csökkentitek, ha gőgötök még náluk is jobban fokozódik. Mérjük le égboltunk sugarát, és maradjunk a középpontban, mint a pók hálója közepén. Mindig elegendők leszünk akkor önmagunknak, és semmi okunk sem lesz panaszkodni gyengeségünk miatt, hiszen nem fogjuk sohasem érezni.*”⁴⁹ Vajon az öreg Cioran nem ezt tette? De minél jobban közeledett Rousseau-hoz, az emberhez, annál inkább szidta a teoretikust. „*Gyűlölöm az olyan írókat, mint Rousseau, akiknek az eszméi nemzedékekre nyomták rá bélyegüket, és akiknek az eszméi értékükhöz képest aránytalanul jobban hatnak. Hamis napok.*”⁵⁰ Elvakítanak. És az egykor elvakult Cioran már egyre világosabban látott: „*Montaigne bölcs, nincs utókor, Rousseau hisztérikus, felkavarja még a nemzeteket. | Csak azokat a gondolkodókat szeretem, akik nem ihlettek meg egyetlen néptribunt sem.*”⁵¹ Ennek előzetes formája naplójában: „*Montaigne bölcs, nincs utókor, Rousseau utálatos hisztérikus, felkavarja még a tanítványait is.*”⁵² És hogy mennyire, arról akkor adott számot, amikor azon tűnődött el, hogy a literátor mennyire nem érti az állam működését; csak a forradalmak alatt árul el némi kompetenciát a hatalmi vákuumban. „*Nem a szabad intézmények érdeklik, hanem a szabadság meghamisítása és komédiája. Nincs semmi meglepő abban, hogy 89 emberei inkább a holdkóros Rousseau-tól merítették ihletet, és nem Montesquieu-tól, aki komoly szellem, nem fecseg összevissza, és nem lehet modell az idillikus és véres kezű rétorok számára.*”⁵³ Rousseau viszont – vallja Cioran – „*emfázisával és zsargonjával egyaránt ártott Saint Martin és Robespierre stílusának.*”⁵⁴ Ez a legkeményebb sértés, hiszen Saint Martin lírizmusát túrhetetlennek minősítette, a Megvesztegethetetlen stílusa pedig – tudjuk – lapos, mozgalmi erényretorika volt. Ezzel Cioran leeresztette a nyaktilót Rousseau-ra. De egyben saját nacionalista vitalizmusa fölött is ítéletet mondott. Azt viszont elfelejtette, hogy az amerikai alkotmány bőven vett át a TÁRSADALMI SZERZŐDÉS-ből, és végül is az a világ győzte le a náciizmust, majd a szovjet kommunizmust, amely a Rousseau által hirdetett értékeket is vallotta. Azt is elfelejtette, amivel – ő, aki a romlott demokráciák világában nőtt fel – egyetértett Rousseauval: a párharcok megölik a köztársaságot. Erre emlékeztette még Simone Weil,⁵⁵ akit szeretett és tisztelt.

Dosztojevszkij ígázatában

Cioran Dosztojevszkij regényvilágában érezte magát otthon, valóságos szereplőnek – de másként Romániában és másképpen Párizsban. Itt ösztönösen lakott manzárdszobákban, és ezzel mintegy ellenpólusán helyezkedett el annak „az egérlyuknak”, amelynek lakójával Dosztojevszkij megíratta azokat a feljegyzéseket, amelyek a modern irodalom kezdetét jelentik. Ez az odúlakó sokban hasonlít a fiatal Cioranra. Az 1936-ban írt KÖNNYEK ÉS SZENTEK-ben idézte is, és variált az idézetre: „*Szenvedés? – hiszen ez a tudat egyetlen oka.*”⁵⁶ Az embereket két kategóriába kellene osztani: akik ezt megértik, és akik nem.”⁵⁷ Ezt aztán Párizsban sem tagadta meg. De az odúlakó bölcsességeire emlékeztető saját bölcsességeit eltávolította könyvének francia változatából. És inkább másod- és harmad-

rangú könyvekre utalt. Késői interjúban többször is említett egy olyan német munkát, amelyet ugyan unalmasnak tartott, de címét remeknek: BEWUSSTSEIN ALS VERHÄNGNIS (A TUDAT MINT VÉGZET) – ez fejezi ki, hogy az öntudat fatalitás, az élet ellensége.⁵⁸ Jobban megfelelt volna, amit Dosztojevszkij odúlakója mondott: „*bármilyen tudat is betegség*”. A manzárdlakó került a párhuzamot az odúlakóval. Valójában sok a párhuzamos és hasonló megnyilvánulás. Például, amikor az odúlakó ilyeneket nyilatkozott magáról: „*az ember néha rettenetesen szereti a szenvedést*”, ez, mármint „*a szenvedés: kétség, tagadás*”, „*egy árva szót sem hiszek el abból, amit eddig összefirkáltam*”, vagy: „*szellemileg fejlett és rendes ember nem lehet hiú, ha nem támaszt rendkívüli igényeket önmagával szemben, és ha bizonyos percekben nem veti meg magát szinte gyűlölettel*”, „*a mi romantikusunk [...] mindent lát, mégpedig gyakran összehasonlíthatatlanul világosabban lát, mint a legpozitívabb koponyáim*”, „*indulataim hisztérikus rohamokban, sírógörcsökben törtek ki*”, emellett „*az olvasáson kívül nem volt műhez folyamodnom*”, „*rádásul gyűlt bennem a keserűség; hisztérikus mohóság támadt bennem az ellentmondások és az ellentétek iránt*”.⁵⁹ Cioranra is áll az odúlakó ön- és a „*mi romantikusunk*” jellemzése. Talán Párizsban a KÖNYVEK ÉS SZENTEK öncenzúrázása közepette ezek a párhuzamok is felvillantak. Említett könyve román eredetijében és francia változatában közös (ami a franciából kimaradt, szögletes zárójelbe teszem): „*Amíg az ember az utcán jár, mintha még léteznének a dolgok. De amikor kinéz az ablakon – bármilyen ablakon –, minden irreálissá válik. [Emberek, fák, állatok a nemlétben konspirálnak.] Miként választhat el az ablak transzparenciája ilyen mértékben az élettől? Valójában a világra nyíló ablak jobban eltávolít tőle, mint a börtön fala. Ha az ember az életet nézi, elkezdi felejteni.*” Kimaradt a francia kiadásból a folytatás: „*Ezért minden kávéházban a történelem neveléses.*”⁶⁰ Ki tudja, miért, túl frivolnak vagy netán odúlakó jellegűnek találta? Cioran, a manzárdlakó immár a rezignált gnózis tragikus szemléletét képviselte, mert ha sokat nézi nevelésesnek a világot, úgy jár, mint az odúlakó, aki a maga nevelésességével is tisztában volt. Cioran román műve akár egerlyukfeljegyzések sora is lehetne, fasiszta vízióival együtt, míg francia műve már azt a címet is viselhetné: Feljegyzések a manzárdból. Cioran, a romániai odúlakó nagyon magasról nézte a világot, a manzárdlakó viszont már alulról is látta a világot, egyre több megértéssel azok iránt, akiket megtaposott az élet. Most már inkább az ő – ahogy mondogatta olykor: „*a metafizikai hontalan*” – életében is az érvényesült, ahogy Gaston Bachelard éppen Supervielle „házát” jellemezte: „*A költő ablakán keresztül a ház szoros kölcsönhatásba kerül a világgal. A ház, ahogy a metafizikus előszeretettel nevezte, az emberek háza kinyílik a világra.*”⁶¹ Ahogy nyitott volt Rousseau háza is, amikor Párizsban az emeleten lakott a közönséges emberekkel, és ez is hozzájárult a népszerűségéhez, akár a manzárd a Cioranéhoz. Magát is külső szemlélőként figyelte.

Az ÁMÍTÁSOK KÖNVE-ben (1936) már-már Raszkolnyikovnak nevezte magát,⁶² 1952-ben A KESERŰSÉG SZILLOGIZMUSAI-ban viszont már külső szemlélő: „*Raszkolnyikovnak lenni – a bűn mentsége nélkül.*”⁶³ Az uzsorásnó Raszkolnyikov és Cioran számára is szimbolikus alak, az embert megalázó pénz világát jelképezte. Ezért: „*Raszkolnyikov benyomását keltem, aki elindul gaztettének elkövetésére, de útközben megáll, hogy fellapozza a Prédikátor Könyvét és Epiktetoszt.*”⁶⁴ Ezzel elhatárolta magát Cioran környezetétől. Hiszen „*minden önmagát gyöttrő nyugati olyan dosztojevszkiji hősré emlékeztet, akinek bankszámlája van*”.⁶⁵ Sőt, gyengeségeikben még közelebb állnak a nyugatiak Dosztojevszkij alakjaihoz, mint maguk az oroszok.⁶⁶ Úgy látszik, az a dominikánus szerzetes, Marie-Dominique Molinié, akivel éveken keresztül levelezett, Dosztojevszkijről is, nem tudta meggyőzni a szeretet erejéről.⁶⁷ Dosztojevszkij Aljosája közel áll Rousseau természettől fogva jó emberéhez. Cioran szóra sem méltatja – a gonoszt magukban hordozó figurák vonzásában. Ha meg igen, akkor

abban nincs köszönet: „közelebb áll az angyalhoz, mint egy szenthez, tisztasága miatt nem lehet sorsa, és nehéz elképzelni, hogy Dosztojevszkij miként tette volna meg a folytatásban főhőssé”.⁶⁸ Még élcelt is azon, hogy egyik ismerőse Aljosa és Szmergyakov keveréke,⁶⁹ az apagyilkos Szmergyakové. Ő maga újra- és újraolvasta a három nagy regényt. Az 1917-es forradalomról is úgy szellemeskedett, hogy „*semmi érdeme sincs a kitörésben, mert már létezett, és a legkisebb részletéig le lehetett írni (gondoljunk az Ördögökre), mielőtt színre lépett*”.⁷⁰ A nagy inkvizítor legendáját elképesztően mélynek tartotta.⁷¹ Hiszen a hatalomról szólt, arról, hogy az inkvizítor éppen azt tette, amit Jézus elutasított, amikor a pusztában megkísértette a Sátán. Őt viszont Jézus kísértette meg egy pillanatra, mert hiába szólította távozásra Jézust, hiába tartott kis előadást a hatalomról, a Megváltó csókkal illette őt, aki máglyára akarta vettetni, és aztán meg is tette. A tömegek pedig a biztonságért az önkéntes szolgáltságot vállalják, sőt megkövetelik, ahogy azt Cioran a náci Németországban tapasztalta, és ahogy ő maga is a tömegekről vélekedett.

Cioran szívesen beszélt az unalom reveláló jelentőségéről, arról, hogy az unalom olyan nyugodt, monoton szédület, amely felfedi a világ jelentéktelenségét, a legmagasabb fokú tisztánlátás, olyan tapasztalat is lehet, amely az így támadó úrt kívánatos pokollá teszi. Így: „*az unalom nagy szellemi veszély, valamiféle ördögi kísértés*”. És ezzel olykor megérkezett Dosztojevszkijhez. Hatvannolc éves korában is alapvető érzelmének „*a romantikus unalmat*” tartotta, a Weltschmerz, a világfájdalmat. És büszkén hangsúlyozta, hogy Dosztojevszkij alakjai közül Sztavrogint csodálja és érti meg a leginkább. Romantikus személyiség, aki az unalomtól szenved.⁷² Kirillov epileptikus rohamára is emlékezett.⁷³ De mintha nem izgatta volna, hogy Kirillov az Übermensch karikatúrája. Cioran sohasem említette Satovot, aki azt akarta, hogy Sztavrogin az istenhordozó orosz nép élére álljon, és elkeseredésében sokak szeme láttára ököllel csapott az arcába, majd visszafogadta feleségét, aki éppen Sztavrogintól szült gyermeket. Satov ezután maga is újjászületett az élet misztériumában, és ez hasonlít ahhoz az esethez, amely Ciorant lenyűgözte. Éspedig az, hogy egy idősebb ismerőse – aki haláláig olvasója volt – szerelmes lett, majd boldog apa, holott a gyermekellenes Cioran figyelmeztette, hogy mindez ellentmond mindennek, amit az életéről tud, de hát – ismerte el – „*ez az élet titokzatos dimenziója, amely bizonyos értelemben megváltja az életet*”.⁷⁴ És ezzel közelebb került azokhoz a dosztojevszkiji alakokhoz, akik a szeretet megváltó erejét vallották és képviselték.

De közben volt olyan pillanat, amikor elment a kedve Dosztojevszkijtól. Amikor 1978-ban arról kérdezték, hogy mi a véleménye a strukturalizmusról, közölte, elhánynya magát tőle, az irodalom ilyen anatómiája tűrhetetlen, és attól is beteg lett, hogy egy doktori értekezés Dosztojevszkijt darabokra szedte, ráadásul még a pszichoanalízist is bevetette. Ez rombolás, mert „*amikor az ember szeretkezik, akkor nem gondol a nő beleire. [...] Amikor valakit szeretünk, akkor mélyen szeretjük. [...] Számomra az irodalomban nincs módszer. Szeretünk valamit vagy nem. Valamiből lehet profitálni, el lehet fogadni egy művet, de nem sebészkedünk*”.⁷⁵ Egy ideig nem olvasott Dosztojevszkijt, de aztán magához tért. Hiszen – mondta Cioran – az ember nem ismerheti csak a felületet, ezért a másokról és magunkról kialakított ítéletek részben hamisak. Az emberből nem minden tárul elő, „*az aljas rejtve marad. Márpedig ez az aljas mozzanat mély, sőt, mondhatom, az emberben ez a legmélyebb, és ez az, ami a legnehezebben megközelíthető*”. A nagy írók ezt tárják fel. Mindenekelőtt Dosztojevszkij. Cioran számára „*ő az egyetlen, aki a tettek eredetéhez eljutott, nagyon jól látható, hogy hősei miért cselekszenek, de ez nem tárul fel rögtön. Hozzáállásomnak semmi köze a pszichoanalízishez, ez ugyanis gyógyítani akar, de ez érdektelen. A fontos az emberekben lakozó démon – ám ezt hogyan ragadjuk meg?*”⁷⁶

A gnóziától a Teremtés Könyve felé

Rousseau, Cioran, Dosztojevszkij antropológiájának alapja betegségük. Rousseau-nál a baj részvtére ösztönzőt, szolidaritásra, a szabadság mindenki számára való biztosítását célzó megoldások keresésére. Hiszen az ember saját szenvedései révén mások szenvedései iránt is csak fogékonyabb lehet. Dosztojevszkijnél saját betegsége olyan emberi tapasztalat, amely fogékonyabbá tette az emberi ösztönvilág rejtelmei iránt, ihletőerővel is hathatott, amikor a bűnt és megtisztulást minden addiginál komplexebb módon tudta megjeleníteni. Tanúságot tett erről Freud, aki a KARAMAZOV TESTVÉREK-ről szóló elemzését annak megvallásával kezdte, hogy a mű a világirodalom legnagyobb regénye, a nagy inkvizítor epizódja a világirodalom egyik legnagyobb teljesítménye, de „*sajnos a pszichológus a költő problémája előtt leteszi a fegyvert*”. Ugyanakkor Freud szerint az író, ahelyett, hogy „*az emberek tanítója és felszabadítója*” lett volna, alávetette magát a világi és szellemi tekintélynek, a cár és Krisztus iránti tisztelet, valamint szűkkeblű orosz nacionalizmus vezérelte, és mindebben éppen neurózisa játszott döntő szerepet, ami viszont Cioran szerint ösztönzőerővel hatott.⁷⁷ A fiatal Cioran azonban mintha bosszút akart volna állni a világon saját betegségeért. Álmatlansága nem magyarázza eszméit, de habitusát igen. Fokozta szélsőségre való hajlandóságát, szenvedélyességét.

A harmincas években „*fáradhatatlan örült voltam. Most, fáradt örült vagyok*”.⁷⁸ Amikor a diktatúra mellett kardoskodott, magát egyedinek képzelte, míg másokat tömegnek, amely csak parancsra vár, nem tud parancs nélkül élni, azt akarja, hogy parancsoljanak neki.⁷⁹ És a fasiszta agitátornak természetesen sohasem fordult meg a fejében, hogy ne a vezetők táborához tartozna.⁸⁰ Az öreg Cioran a politikában is pragmatikusabb lett, a köpönyegforgató, a helyzethez alkalmazkodó politikust többre tartotta, mint az ideológust. Például ezért becsülte Mitterand-t,⁸¹ bár lehet, csak azért mondott ilyeneket, hogy az elnök már ne hívja meg a fogadásra, mert amikor meghívták, nem ment el, csak annyit üzent, zárják le Franciaország határait.⁸² Félt a bevándorlástól, aki maga is bevándorló volt. (Amikor 1977-ben megtudta, hogy otthon az elköltözött szászok helyére cigányok települtek, keserűen jegyezte meg öccsének: „*lehet, Gobineau a múlt század legnagyobb prófétája*”.⁸³ Ez irónia, hiszen a rasszizmus teoretikusa az árjakat tartotta felsőbbrendű népnak. Ugyanakkor ebben a megnyilvánulásában van némi rasszista mellékzöngé.) Miután a nyolcvanas évek derekán egyszer sokáig kellett különböző bevándorlókkal sorban állni a rendőrségen a tartózkodási engedélyért, kifakadt, felemlegette Franciaország vitalitásának hiányát, majd azt, hogy „*Európa szerencsétlensége Németország veresége, de ma nem lehet megmondani az igazat, ezek a kretén amerikaiak néhány év múlva megegyeznek az oroszokkal, elhagyják Európát, és ez lesz az oroszok győzelme*”.⁸⁴ De aztán lehiggadt. Aztán megint jósolt: a Notre-Dame katedrálisából nemsokára mecset lesz.⁸⁵ Az 1970-es évek román besúgójelentései szerint fájlalta, hogy a két világháború közötti értelmiség jobboldali volt és nem baloldali, mert így 1944 augusztusa után inkompetens emberek kerültek hatalomra.⁸⁶ Majd húsz év múlva – ugyancsak baráti körben – Románia szerencsétlenségének tartotta azt, hogy az ország jobboldali volt akkor, amikor baloldalinak kellett volna lennie, nem volt kommunista pártja, képzett marxistái sem.⁸⁷ Hiszen – a fenti megfontolásokon túl – neki és jó néhány emigránsnak tapasztalnia kellett, hogy nem tiltakozhatnak Ceaușescu rendszere ellen, mert abban a pillanatban előveszik legionárius múltjukat. És ha netán előveszik 1936-os könyvét, láthatják, hogy Ceaușescu nacionalkommunizmusa közelebb áll a ROMÁNIA SZÍNEVÁLTÓZÁSÁHOZ,⁸⁸ közelebb, mint akár Sztálinhoz, aki azért az orosz nacionalizmust valamiféle in-

ternacionalizmussá stilizálta. Ceaușescu szimbolizálhatta, hogy az egység kényszerképzete hová vezet. Okkal vallotta meg hetvenegy évesen: „*Saját eszméimnek vagyok az áldozata.*” Tudta, hogy minden eszme szenvedélyé válhat, és ez veszélyes, mert a kettő összekapcsolódva már ideológiát alkot. Viszont következetesen „felelőtlennek” tekintette magát, és ezzel felmentést adott gondolatainak saját belső ellentmondásaira. De nemcsak arra, hanem fasiszta múltját próbálta közvetve bagatellizálni, és egyben néhány erősebb kijelentését.

Cioran ugyanis némileg spengleriánus maradt, hiszen Spengler erősítette meg abban, hogy a megszemélyesített nemzetben gondolkodjék: „*Az egyéneknek – de a nemzeteknek is – szüksége van megalomániára. Amikor az ember nem hiszi magát kivételesnek, fontosnak, pótolhatatlannak, akkor el van veszve.*”⁸⁹ Az 1970-es években úgy vélte, hogy Spengler művéből „*nem marad csak a címe, de annak fontossága napról napra nő*”, ő pedig boldogan figyeli a hanyatlást.⁹⁰ Később, amikor rákérdeztek, milyen hatással volt rá Spengler, nem tagadta, hajdan tetszett neki, és hangsúlyozta, hogy a történelemfilozófia csak akkor lehetséges, ha az ember érzékeny a civilizációk összeomlásának látványára. Rómát hozta fel példának: a római intelligencia megfáradtsága a felelős a kereszténység győzelméért, a kereszténységet a dekadens rómaiak és az életerős bevándorlók terjesztették el, és a helyzet hasonló ahhoz, ami most – az 1980-as években – Nyugaton zajlik. És el is keserítette az, hogy a Nyugat nem hisz saját értékeiben és saját küldetésében. És még hetvenegy éves korában is ebben a vonatkozásban úgy gondolkodott, mint huszonöt évesen: „*minden népnek van öt jellemző esszenciája.*”⁹¹ Ez az esszencia a spengleri morfológia származéka. De a partikuláris hanyatlást univerzális hanyatlás megnyilvánulásaként szemlélte. „*Valamiféleképpen a hanyatlás teoretikusa vagyok, az eredendő bűn parazitája és epigonja.*”⁹²

Az eredendő bűn román írásaiban nem szerepel. Pontosabban a ROMÁNIA SZÍNEVÁLTOZÁSÁBAN szó esik Románia eredendő bűnéről, amely meghatározhatatlan, de a múlt példázata.⁹³ Párizsban már a keserűség mondatta vele: „*Minden lény, amely megnyilvánul, a maga módján felfrissíti az eredeti bűnt.*”⁹⁴ Először gnosztikus mesét írt a világot teremtő „rossz demiurgosz” ellen. És annak hangsúlyozásával, hogy „*a jóság nem alkot*”,⁹⁵ eleve elhatárolta magát a BIBLIA-tól. De aztán gnózisát a zsidó világmagyarázathoz közelítette: „*Eredendő bűn, Ördög, kiűzetés a Paradicsomból – ha ezeket tudományos nyelvre fordítjuk, elég ahhoz, hogy a történelmet a maga egészében megértsük. A részletekről a történészeket kell olvasni...*”⁹⁶ Ennek felismeréséhez az vezette, hogy a történelemről nem lehet úgy elmélkedni, hogy az embert ne fogná el valami borzalom. „*Az én borzalmam teológiává alakult, egész odáig vezetett, hogy azt higgyem, az emberi történelmet nem lehet az eredendő bűn nélkül felfogni.*” Gnózisa, a rossz demiurgosz képzete, „*az eszme, hogy a rossz princípiuma benne lakozik a Teremtőben és a teremtményben*”, olyan, amely „*lehetővé teszi, hogy jobban megértsük a történelem minősíthetetlen alakulását és főleg, hogy ezzel szembenézzünk*”, persze „*ez a hiedelem nem csodaszer, de valamiféle refugium azoknak, akik nem győznek rágódni a Rossz győzelmi menetén*”. Aztán gnózisát megint mérsékelte, amikor az emberi felelősségre helyezte a hangsúlyt: „*Az emberi kaland a szerénységre való képtelenséggel kezdődött. Isten azt kérte, legyen alázatos, húzza meg magát, ne avatkozzon semmibe. De az ember mindenbe beleszóló indiszkrét alak, ebben rejlik démonikus princípiuma, és ha ezt nem fogadjuk el, nem értjük meg a történelmet. Nem hiszek keresztény módon az eredendő bűnben, de nélküle nem lehet megmagyarázni az egyetemes történetet.*” Mint mondta, „*ateista teológus*”-ként nyilatkozik, és az már a kereszténység és némileg a gnózis tagadása is, hogy „*az emberi természet csírájában romlott*”. De „*ha kiiktat-*

nánk az eredendő bűn eszméjét, az ember nem lenne többé rejtély”. Ez az állítás tagadja a szabad akaratot és azt is, hogy a szellem isteni természetű. Nincs üdvözülés, és nincs önüdvözítés. A szabadság problémája filozófiailag megoldhatatlan, ha volna megoldás, lenne filozófia. Nincs megtisztulás, csak végső pusztulás lehet. Ugyanakkor a gnóvizist sem temette el végleg. Az ember – mondta – a katasztrófával kezdte, de a katasztrófa „szellemi siker” kiindulása is lehet. Kérdés, hogy „az ember ki tudja-e aknázni ezt a pozitívumot vagy sem. Ha nem, akkor a kezdeti konfliktus fatális”. Kiderül, hogy kik azok, akiknek belső szubsztanciájuk van, és ha ez van, akkor sorsuk is lesz. „A sors nem más, mint előbbre jutás vagy sem.” Ha van belső elhivatottság, le lehet küzdeni az eredendő bűnt – hangoztatta Cioran. És beszélgetésében a kudarc és az eredendő bűn közé egyenlőségjel került. És aztán mintha már-már egy győztes Kirillov szólta volna Cioranból, amikor arra a kérdésre, hogy honnan is ered az eredendő bűn, ki találta ki: „Mély értelme van, az ember belülről érzi, nem lehet elmagyarázni. Ez – alapjában véve – az ember konfliktusa Istennel. Viszont Isten a maximum, ameddig az ember eljuthat. Ez ad tartalmat, értelmet. Az élet már nem kaland, annál sokkal jobb. Az életben minden a tapasztalatoktól függ, attól, hogy van-e tartalmuk vagy sem.” Az ő életének a kudarc pedig abban rejlik, hogy nem ment el a végsőhöz. De vajon, ha elmegy, akkor leállt volna riporterekkel csevegni? Dosztojevszkij viszont elment a végső határig, élete pokol volt, Kirillov pedig öngyilkos lett. Csakhogy azt is tudta, hogy „az élet egyedül csak azért viselhető el, mert az ember nem megy el a végső határig”. Mert „a teljes tisztánlátás maga a semmi”, és „az élet negatív víziója nem szükségszerűen hamis megismerés, csak az élettel összeférhetetlen forma”. „Az ember legyen tisztánlátó, de tudja, hogy a túlságos tisztánlátás az életet elviselhetetlenné teszi. Az élet csak akkor viselhető el, ha nem vonjuk le a végső következtetéseket.” Az életben, ami borzalmas, az a kudarc, és végül is az élettapasztalat maga a kudarc. Nem kell mindent megmondani. Igaz, „mindig hittem abban, amit leírtam, és ez az én naivitásom, ez nem jó, és ellentétben áll azzal, ahogy a dolgokat látom, de annál jobb. Nem szabad csalni, de az abszolútumban mit jelenthet az, hogy csalunk? Az emberben meglehet a semmi tudata, de ebből nem kell a végső következtetést levonni. Magától értetődik, ha az ember a semmi tudatával él, akkor abszurditás könyvet írni, sőt nevetséges. Minek írni és kinek? De vannak olyan belső szükségletek, amelyek nem hagyják magukat alávetni ennek a látásmódnak, ezek más természetűek, intimebbek és titokzatosabbak, irracionálisak. A semminek végsőhöz vitt tudata semmivel sem egyeztethető, semmilyen tettel; hűség, autenticitás stb. minden eltűnik. Mégis megvan az a titokzatos vitalitás, amely az embert cselekvésre ösztönzi. És talán ez az élet, anélkül, hogy nagy szavakat vetnénk be, ezért csatlakozunk olyasműhöz, amiben nem hiszünk, igen, nagyjából ez az”.⁹⁷

A vitalitás másik arca a megalkuvás. Még 1937 nyarán megvallotta egyik barátjának: „Az én fő hibám az, hogy még álomban is tudom azt, hogy mi a lényegesebb. Innen ered a kompromisszum a cselekvés általi megváltás és a cselekvés lényegteleniségének tudata között, mely kompromisszum jegyében kompromittálódik jövő életem, itteni második életem. Miután hét évig nem csináltam mást, mint szenvedéseimet fokoztam a legledélebb írók és filozófusok olvasásával, most magam ellen kell rendszabályokat hoznom. Jaj a fejemnek.”⁹⁸ Jóláttnak is beillik, bár csak évekkel később kezdődött ez a második élet, és úgy zajlott, ahogy írta, megtalálta a megfelelő kompromisszumot. Az emberi természet minősítésében nem ismert kompromisszumot: az ember javíthatatlanul rossz állat, időnként megnyugszik. A történelem: „az ember embertelenségének kimutatása”. Az ember hazugságban él, a féltékenység egyik legalapvetőbb tulajdonsága. Ez már-már René Girard miméziselmélete felé mutat, némileg mintha átfednék egymást. Girard szerint az embert a mimetikus vágy hajtja,

az, hogy azt birtokolja, amit felebarátja akar, mert a felebarát vágya kelti fel az övét. Csakhogy Girard szakít a romantikus emberképpel, mely szerint minden ember önálló univerzum. Nem, az ember mimetikus lény. Ciorannal az ember nem ismerheti meg önmagát, nem ismerheti saját titkát, és ebben van valami titokzatos.⁹⁹ Mégis három szenvedély vezeti az embert: „*A kíváncsiság, a vágy és a féltékenység drámája (Ádám, Éva, Káin) – így kezdődött a történelem, így folytatódik és így ér véget.*”¹⁰⁰

„*A történelem az élethez hasonlítható, megjelenik és degenerálódik.*” A világ ura pedig a Sátán, Krisztus csak a végén lesz mindenható. „*Ha Isten lenne a világ ura, nem lenne történelem. Történelem nélkül minden jobban menne.*” Azt, hogy Resinárról a szülei Nagyszebenbe vitték, olyan parabolaként láttatta később, amely azt példázza, hogy jobb lett volna, ha nincs civilizáció, ha az ember a TEREMTÉS KÖNYVÉ-nek állapotában marad. Mert ebben a könyvben van az igazság. „*Olykor úgy képzelem el a világ történetét, mint az eredendő bűn hatalmas folyamát. Olvasom és újraolvasom a Teremtés Könyvét, és az az érzésem, hogy az a néhány oldal mindent elmond. Megrázó. Ezek a pusztai nomádok az ember és a világ teljes víziójával rendelkeztek.*”¹⁰¹ És ha ezt olvassuk, akkor azt a Raszkolnyikovot láthatjuk magunk előtt, aki immár elindulva a megigazulás felé, a folyó túlsó partján meglátta az ősi, elvesztett világot, ott, ahol „*szabadság honol, egészen másféle emberek élnek, nem is hasonlóak az itteniekhez, ott mintha megállt volna az idő, még nem tűnt volna le Ábrahám kora, és az ő nyájait legeltetnék.*”¹⁰² Ugyanakkor Cioran – az általa sokat olvasott – Sesztovtól is tudhatta, bár a regényből még inkább, hogy Raszkolnyikov nem érezte magát bűnösnek.¹⁰³ Ő sem, írásaiban nincs bűnbánat, csak sajnálkozás. A gnózis alapjai elég szilárdak. A gnózis fatalizmus, az önüdvözítés bizonyossága hatja át.

Cioran tagja annak a gnosztikus internacionálénak, amelynek jelesei Ernst Jünger, Heidegger, Lukács György, Mircea Eliade. Mindegyik más-más szint képvisel. De valamennyien olyan korba kerültek, amelyben – mint Valéry emlékeztet – a diktatúra olyan ragályos lett, mint korábban a szabadság.¹⁰⁴ És valamennyien Umberto Eco diagnózisát is példázzák, azt, hogy „*a gnózis nem a rabszolgáknak való vallás, mint a kereszténység, hanem az urak vallása*”. A gnosztikus ember mítoszai vagy utópiái vonzásában Isten helyére ülteti magát. A test börtönében nem fogadhatja el, hogy Isten az embert saját képére teremtette. Inkább „*úgy tekint magára, mint egy szikrányi istenségre, amely átmenetileg, egy kozmikus összeesküvés folytán, számkivetésbe került.*”¹⁰⁵ És paradox módon maga is demiurgoszként, a politikában való kalandorkodással próbál kitörni. Jünger a II. világháború után levonta a tanulságokat: „*Valamely komor állomáson vonatra kell szállni – mint nacionalista vagy bolsevik, mint forradalmár vagy katona, obskúrus szellemek vagy teóriák szolgálatában – a kérdés csak az, hogy meddig akarunk utazni.*”¹⁰⁶ Lukács marxizmusa miatt lóg ki a sorból, de a lélek és a forma összhangjának keresése oda vezette, hogy a munkásosztályban lássa a lelket és a Kommunista Pártban a formát, hogy aztán a maga revizionizmusával próbáljon több levegőhöz jutni. Jünger az új ipari társadalom vízióját vázolta fel, majd Hitler-ellenes regényt írt. Heidegger az autentikus létre az esélyt a nemzetiszocializmusban kereste, hogy aztán annak létező formájából kiábránduljon. Eliade a Vasgárdában buzgólkodott, majd nyilvánosan megtagadta, de Codreanu, a Kapitány emlékét mindvégig tisztelte és tisztította – kódolt és kevésbé kódolt megnyilatkozásaiban. A csalódottak és kiábrándultak közül Cioran volt az, aki a legkritikusabban nézett szembe legionárius múltjával, legalábbis azzal, amit nem titkolt el belőle. Ha nem titkol el valamit, akkor életében kinyírják, és halála után szentté avatják. Talán ezt is tudta, de mire az ilyen dicsőség annak, aki nem hisz a lélek halhatatlanságában. A fanatizáló fasiszta aktivista, aki – igaz, útitársként – némi szkepszissel hirdette eszmé-

it, most egyre szkeptikusabb antiaktivista lett, és – immár remeteként – egyre kevesebb fanatizmussal. És most már mélyen igaz: „Az irodalomban éltem, és amit irtam, lényegében magam körül forog.”¹⁰⁷ Viszont valósággal politikai bölcs lett. Apja halála után átvette az apaszerepet, állandóan tanácsokat adott az otthoni családtagoknak, egyre joviálisabb kispolgári külsőt öltött, gnóziha háttérbe szorult, pedig egy joviális gnosztikus merénylet a lélek ellen és önmaga karikatúrája, de hát gnózisát is mérsékelte buddhizmussal, a nagy lázadóból nagy családi fegyelmű lett, kispolgárosodott. És nemcsak egyszerűen a nyolcvanas évek Ceaușescu okozta országos nyomora, hanem családtagjainak a nélkülözései is arra indították, hogy a *Libération* számára OLÁH SEMMI címmel lázadásra bujtogató cikke törje a fejét, de közbejött a forradalom vagy az, amit annak nevezünk.¹⁰⁸ Őt is magával ragadta a lelkesedés, visszatért anyanyelvéhez, románul adott hosszú interjút. De aztán a forradalomban csalódott, és hamar visszatért a román történelmet néhány szóba sűrítő kedvenc szólásához: „Nem adatott meg.” 1992-ben pedig már keserűen jósolt a románoknak: „félrecsúszott nép lesz”.¹⁰⁹ Neki pedig meg ott állt a kérdés, amelyet Ernst Jünger – naplójában – így tett fel: „Olykor az ember élete ismeretlen szerző regényének tűnik, fejezetei terjedelme különbözik, de milyen lesz a folytatás?”¹¹⁰

Cioran öregkorában életrajzokat olvasott, levelezéseket, naplókat. „Nagyon érdekes követni – hangsúlyozta – egy-egy emberi sors alakulását, azt, ahogy valaki önmagát elpusztítja. De nemcsak egy megtört élet érdekes, hanem mindaz, amit az élet jelent!”¹¹¹ Ifjúsága „hősenek”, Nietzschének leveleit is azért olvasta, mert abban feltárul, ami volt: „egy szerencsétlen ember”. Leveleiben „pont az ellenkezője annak, ami a könyveiben”. Könyveiben megjárt szót grandomániája elhibázott, zseniális, de valamiképpen hamis, saját „eszméinek rabszolgája lett”. (És miután német újságírónak nyilatkozott, nem mulasztotta el fejtegetni, hogy a Nietzschét fűtő győzelmi vágy „nagyon német”, a németek zsenik, de nem bölcsök, építkeznek, a filozófiában is rendszereket alkotnak, a német történelem mély, de kívül maradt az életen, nincs német ironia).¹¹² És amit csak magának vallott meg: „Németországban az egyetlen jó fickók a zsidók voltak, miután eltűntek, ami maradt: szörnyű Belgium.”¹¹³ Viszont hetvenévesen fiatal német lányba lett szerelmes, mint egy kamasz. Talán ez gyógyította a kamaszkori sebet, amikor a szeretett lány mással szólt kapcsolatot, Németországban pedig a lányok nem álltak szóba vele mint – vélte – románnal. Most pedig a német lány hódolt neki – elsősorban szellemileg, mert a testi kapcsolatot kevésbé élvezte. Aztán amikor az elaggott Ciorant valaki megkérdezte az utcán, hogy Cioran? – a válasz: „Az voltam!”¹¹⁴ A sors ironiája őt sem kímélte. Aztán amikor súlyos betegség sújtotta, állítólag nemetül beszélt, pedig ilyenkor az ember az anyanyelvéhez tér meg, és mintha neki a német lett volna a filozófiai anyanyelve, hiszen először a német filozófiában mélyült el, aztán a náci Németországban érezte jól magát, utolsó nagy szerelme is német volt. Mikor Alzheimer-kórral kórházba került, már románul káromkodott, és Lear királyként őrjöngött – mint élettársa emlékezik. Olykor üvöltött, mint egy farkas.¹¹⁵ Önbeteljesítő jóslatot vetett volna 1957-ben papírra? „Üvöltő filozófus vagyok. Eszmém, ha eszmék, üvöltenek; nem magyarul semmit, robbannak.”¹¹⁶ De időnként, amikor már meg sem szólalt, úgy nézett élettársára, Simone Bouéra, hogy ez „olyan dolgokat olvasott ki a tekintetéből, melyeket nagyon rég nem” tehetett.¹¹⁷

Mérlegen a ciorani antropológia

Cioranban mindig maradt valami örök kamasz. De ezt nem kell eltúlozni. Minél bölcsőbb lett, annál gyilkosabban nyilatkozott saját magáról. „Hiszem, hogy van bennem valami tisztátalan, amitől nem tudtam megszabadulni. Nyíltan megmondom, én is félrecsúszott vagyok,

bukott szellem. Nem mutatkoztam méltónak a magam ideális képéhez.” Mert „*idővel felületesebb és frivolabb lettem*”.¹¹⁸ Annyira persze nem, mint a lélekbúvárok, akik nem igazán értik, hogy az embernek sok arca is lehet, és változhat. Megtalálják a magot. Így akad, aki Cioran cinizmusát mániákus depresszió által meghatározott infantilizmusával magyarázza, és megállapította a diagnózist: félskizofrén módjára élt, nem lépett a damaszku-szi útra, morális színeváltozásról szó sem lehet, csak szavakban árulta el ifjúkori ideológiai krédóját.¹¹⁹ Féligazság ez, akkor is az, ha udvariasabban mondják ugyanezt: a francia Cioran „*gondolkodásmódja és értékrendje ugyanaz maradt*”.¹²⁰ Még udvariasabban és pontosabban: „*Bár kulturális és metafizikai szempontból továbbra is pesszimista maradt, és ragaszkodott elsősorban Nietzsche és más német filozófusok műveiből levezetett értékrendjéhez, a továbbiakban Ciorannak nem volt sok köze a legionarizmus ideológiájához, s próbálta megtagadni a Románia színeváltozásában kifejtett antiszemita nézeteit, s ezeket határozottan visszautasította, noha csupán implicit módon*”.¹²¹ Kétségtelen, a vitalista mag megmaradt Cioran élet- és világszemléletében, de történelmi bölcsességgel párosult. Kárhoztatta a vitalizmus elszabadulásának emberi árát. Igaz, Európa is bölcsőbb lett. A folytonosságot persze nem lehet tagadni, ő sem tette. Az öreg Cioran, a francia író hajdani önmagát, a román író, saját ifjúságával együtt saját előtörténetének minősítette. Csakhogy a francia nyelvvel nem egyszerűen kényszerzubbonyba bújít, hanem gondolkodása formája is változott, mert a nyelv egyben gondolkodás is. „A stílus az ember” – közhely, de igaz. Viszont az is igaz, hogy mindegyik francia szövege mögött ott van a román is. De a forma más, és vele a tartalom is más lett. Műve palimpszeszt – állítja egyik elemzője, aki viszont kérdésként állítja: „*Kamuflázs vagy vezeklés, állandóan ismételt mea culpa vagy állandóan kísértő rosszhiszeműség? Ki tudja?*” Úgy tűnik, számára mindkettő, és végül alapjában olyan-nak látja a régi moralisták utódját, aki lényegében „*az utánzás és a mindenki ellen, az ön-maga ellen is irányuló agresszivitás keveréke*”.¹²² És bár Cioran azt vallotta, hogy az írónak nem kell figyelni az olvasójára, mégis könyvei megfelelnek annak a kritériumnak, amelyet Ortega y Gasset állított a jó könyv elébe: „*egy könyv oly mértékben jó, amilyenben latens dialógust feltételez, amelynek során érezzük, hogy a szerző valóban maga elé tudja képzelni olvasóját, ez pedig érzé a sorok közül kinyúló ektoplazmatikus kezét, amely simogatja, vagy nagyon udvariasan felpofozza*”.¹²³ Cioran önmagának is kimért néhány pofont. Az önkínzás frivol formáját választotta, a gyónást tagadó gyónást. Veretes mondatokban vetette el, hogy a pszichoanalitikus vagy a pap könnyíteni akarja a lelkiismeretet. „*Védekeznünk kell gyógyítónk ellen, ha bele is pusztulunk, őrizzük bajainkat és bűneinket. A gyóntatószék: a tudat megerőszkolása az ég nevében*.” Az ő terápiája egy-egy hajdani gonosz megnyilvánulás szelídebb vagy még abszurdabb formában való megidézése, és ezzel könnyített lelkiismeretén, trivializálta a hajdani vétket. A Szent Bertalan-éj emlegetése a harmincas években nem volt olyan ártatlan szóvicc, de az ötvenes években már az lett. Például amikor az irodalmárok jellemzése után arról írt, hogy egy irodalmi zsúr után úgy érezte, Szent Bertalan-éjt kellene rendezni az irodalmárok körében.¹²⁴ Az abszurditásig vitt változatot Noicához írt levelében adta elő: „*Vajon az én projektem elítélhető? Egyszerűen csak azt fejezte ki, amit minden olyan ember, aki szereti a hazáját, szíve mélyén kíván: honfitársai felének kiirtását*”.¹²⁵

Cioran a kvázi gyónás mellett a tagadást fejlesztette tökélyre, pontosabban a tagadás tagadását. Tagadta Istent, de vele dialogizált, mert „*Isten nélkül minden semmi; és Isten? Legfelsőbb Semmi*”.¹²⁶ Írta az ilyesmit éjszaka, feszes, elegáns stílusban; nappal oldott közvetlenséggel értelmezte látomásait. Stílusa a trivialitás átpoetizálása, ami elviselhetőbbé

teszi világunk trivialitását és vulgaritását. Rejtőzködésével valamiféle cinkosságot teremtett olvasójával, aki nem is sejtett semmit a rejtőzködés okáról. Vonzottak az anti-nómiák feszültségétől áthatott kijelentések, hiszen a nagyvilág ellentmondásait is kifejezésre juttatták. A fragmentális filozófia megfelel a világ töredezettségének, és ebben olykor a Cioran által jószolt és jól stilizált apokalipszis megnyugvást kínálhat, nagyobb, mint egy rossz katasztrófafilm. Vonzott az, ahogy a reflexivitás és a kinyilatkoztatás ötvözésével aforizmákká stilizálta a világundort, hiszen így elviselhetőbbé tette. Vonzott az önmegvetés és az önimádat dialektikája. És mindenekeelőtt gyilkos iróniája. Az iróniának nincs szüksége legitimációra, az irónia a történelem immanenciája. Az ironizáláshoz már kell némi legitimáció, és ez a stílus. Ezt nem vonták kétségbe, őszinteséget már igen, sőt „*állandó őszinteséghiány*” jellemzi – mondja az egyik elemző,¹²⁷ amikor talán már valahogy bosszút akart állni a világon is azért, mert túl sokat foglalkozott Ciorannal, és mintha többet várt volna tőle, talán időn túli, örök igazságokat. De hát éppen arról szól Cioran, hogy ilyenek nincsenek. Sőt, az egyéni őszinteség is olykor csak pillanatnyi állapot. Lehet viszont általános emberi őszinteségről beszélni, és pedig akkor, ha őszintén nyilatkozunk az emberi természetről. Ez Ciorannál teljes és vigasztaló. A KESERŰSÉG SZILLOGIZMUSAI a megkeserítetteknek szereznek néhány kellemes percet. Jellemző, hogy az 1952-ben megjelent mű sokáig alig fogyott, aztán, miután a keserűség érzése elkezdett teret hódítani, a legnépszerűbb műve lett. Alighanem a moralisták azok az írófélék, akiknek a legkevésbé kell hinni, de annál inkább figyelni kell rájuk. És tragédiájuk, ha van ilyen, vagy inkább balsorsuk az, hogy a moralizálással a moralizálás áldozatai is lesznek, bár megadatik nekik a rejtőzködéssel járó erény: a szubtilitás. Szubtilisek a teológusok, a tétlen fecsegők, a nők mellett az üldözöttek, akiket kettős és hamis életre kényszerítenek, mert az „*őszintetlenség – szükségből – izgatja az intelligenciát*”.¹²⁸

Vajon Alain Finkielkraut nem valamiféle átmenetet képvisel a naivság és a szubtilitás között, amikor a ROMÁNIA SZÍNEVÁLTOZÁSA francia fordításának elolvasása után így látta: „*Cioran szakított a totalitárius kísértéssel, amikor francia író lett, és a XX. század teljében a klaszszikus moralisták családjába iratkozott be. A moralisták nem morált hirdetnek, hanem fájdalmas igazságot terjesztenek. Cioran 1941-től már csatlakozott a táborukhoz, és pedig a »Franciaországról« szóló, fordulatot jelentő írásával. Románul írta, de stílusa francia [...]. A moralisták válasza alapján azok válasza, akik nem hagyták, hogy Rousseau rászédje őket. Egyrészt a rossztól mentes rendszer eszméjéről van szó, arról, hogy miként lehet politikai megoldást találni az emberi problémára. Másrészt nyugtalan tisztánlátás tesz minket immúnissá e kísértés ellen. Ciorant kétségbeesése nem vezeti el szükségszerűen az emberi természet sötét víziójához. Naplójában csodálatos a következő passzus: »A gyűlölet és az esemény szinonimák. Ahol jelentkezik a gyűlölet, valami történik. A jó viszont statikus. Megőrizz, megállít, híjával van a történelmi erénynek, minden dinamizmust visszafog. A jóság nem cinkosa az időnek, míg ennek a lényege a gyűlölet.« Nem gondoltuk volna, hogy Cioran így dicséri a jóságot. És mégis.*”¹²⁹

Kétségtelen azonban, hogy van ok a gyanakvásra is. Amikor Cioran az 1970-es évek végén újraolvasta első francia művének német fordítását, meg is jegyezte az előszóban: „*Világszemléletem nem változott meg lényegesen, ami biztosan megváltozott, az a tónus. A gondolkodás alapja nagyon ritkán változik, metamorfózison megy keresztül a szerkezet, a forma, a ritmus.*” Jellemző, ahogy „*a szakaszok felégetése*” kifejezést használta saját metamorfóziisa előtt és után. A ROMÁNIA SZÍNEVÁLTOZÁSÁ-ban az országnak kell felégetnie a szakaszokat a modernizáció érdekében. A BOMLÁS KÉZIKÖNYVÉ-ben az ember „*túláságosan sietett... hogy mielőbb a végéhez érjen*”, de „*megfeneklett saját eszményében, ráfizetett saját játékára*”.¹³⁰ Cioran

megnyerte? Amit titkolni akart, ma már köztudott – igaz, mindenkinek szóló tanulságokkal. Múltját elítélte, de nem tagadta meg, előtörténete maradt, és olykor fel-felvillant egy-egy avatiztikus gesztusa. Sanda Stolojan, a KÖNNYEK ÉS SZENTEK franciára fordítója megérezte: Cioran, „a barát kedves, beszédes, dinamikus, szellemes, őszintén elragadó. De kemény páncél védő, amely mögött olykor-olykor kártékony bacilusok tűnnek fel, amelyek az embert félelemmel töltik el”.¹³¹ Nem is tagadta Cioran, hogy sok emberen segített, „de absztrakt módon démon lehetnék. Ha lehetőségem volna lerombolni a világot, megtenném”. Igaz, csak „mint démon, és nem mint egén”. És – fejtegette – nemcsak ő; az emberek ugyanis potenciális bűnözők.¹³² Osztrák barátja, aki el volt ragadtatva Ciorantól, az embertől, keserűen jegyezte meg, hogy Nietzsche is kedves volt, de felelős téziseinek sok káros következményéért, és „Cioran műve ugyan kevésbé elterjedt, de még sok rosszat tehet tanácstalan korunkban”.¹³³ Hogyan? Miként? – kérdezhetjük. Cinizmusra, felelőtlenségre, nihilizmusra nevel? De ezek kritikáját is adta. És nem akart szabadulni az immanens gonosztól? A maga módján igen, amire képes lehetett: az írással. Kiírta magából saját magát és a világot. „Ha könyveim komorak – mondta élettársának –, annak oka az, hogy csak akkor írok, amikor legszívesebben golyót eresztenék a fejembe.”¹³⁴ Az írás terápia – hangsúlyozta lépten-nyomon. A francia Cioran terápiája a román Cioran terápiájának a terápiája. Káros lehet másokra? A járvány elleni oltásban is van vírus. Cioran sohasem mondta, hogy kövessék. Sőt, barátját, Noicát, aki iskolát alapított, úgy jellemezte, mint saját majmainak a rabszolgáját.¹³⁵ Igaz, a tanítványok szembefordultak mesterük nyugatellenességével, de csodálták rendszeralkotó képességét. Cioran viszont lenézte a rendszeralkotó filozófusokat. A nagy rendszereket „briliáns tautológiák”-nak tartotta.¹³⁶ A rendszer totalitarizmus, szerinte már egy hosszabb esszé is gúzsba köti az értelmet, mert koherenciára tör; a rendszer rendszert szül, a szabadság ellensége, míg a fragmentumok különböző, egymásnak ellentmondó tapasztalatokból fakadnak, ezért egymásnak ellentmondhatnak.¹³⁷ Ezt tették Cioran kijelentései is, hiszen az ellentmondás öröme nem ismerhet határokat. Különben is „egy ember eredetisége ellentmondásaiban rejlik” – mondta nevetve. „Minél esztelenebbek, annál jobb. Mert kifejezik az embert.”¹³⁸ Aztán jó tíz év múlva, az 1980-as évek végén közölte a nyilvánossággal: „eleget szidalmaztam az univerzumot”.¹³⁹ 1987 után több könyvet nem írt.

Alighanem tisztánlátására volt valóban büszke Cioran, de hogy valóban tisztánlátó volt-e, ki tudja? Viszont ki tagadná: tisztánlátásra tanít, ha ilyesmire lehet tanítani. És úgy tanít, ahogy Raszkolnyikov vagy Ivan Karamazov, őket sem értjük szó szerint. Cioran élete és műve hatalmas fejlődésregény, amelynek hőse ő maga a maga esendőségében; éntörténet. „Elvesztett órámnak vagyok a terméke”, de „az az ember, aki félrevonul, és nem úgy tesz, mint a többiek, az képes igazában valamit is megérteni”.¹⁴⁰ Vajon mit is értett meg igazán? És mit érthetünk meg mi az ő életéből és művéből? Tudta, miért intette az utókort: „Majdnem mindig alávalóság jele másról erkölcsi ítéletet alkotni. Egyedül az isteneknek van joga tetteinket mérlegelni.”¹⁴¹ Mi is sejtjük, miért írta ezt, bár hogy valójában is így gondolta, nem tudhatjuk, hiszen ő maga is alkotott erkölcsi ítéletet. Sőt, ítélezésre is tanított. De milyen istenekre gondolt? Hiszen az élete és műve is példázza, hogy mennyi bajjal jár, ha emberek isteneknek képzelik magukat... Sőt, egyik utolsó aforizmájában éppen ő hívott fel: „Amíg egy isten is áll még, az ember feladata nem ért véget.”¹⁴² Az istent kisbetűvel írta! De hol vannak ma az istenek? Legfeljebb posztmodern egók játszanak istent. Ezért is aktuális, amit még 1964-ben Ernst Jünger mondott, az a Jünger, akiben századik születésnapján François Mitterand a szabad embert köszöntötte.¹⁴³ „Ahol Istenek

voltak, oda Szellemnek kell lépnie.”¹⁴⁴ Addig is sokan átérezhetik Cioran utolsó könyvében olvasható aforizmájának igazát: „Végül is nem vesztegettem el az időmet, én is, mint mindenki, megmártóztam ebben az aberrált univerzumban.”¹⁴⁵ Hogy miként, ezt önmagát sem kímélő szakzsmussal már 1952-ben elmondta: „Az élethez való alkalmazkodásom titka? – Úgy vállottam kétségbeesést, mint inget.”¹⁴⁶ Ne vegyük ezt se szó szerint, nem igazán érvényes rá, hiszen elfojtotta magában a fasisztát, de Nessus-ingként hordta magában a múltat.¹⁴⁷ Még akkor is, ha azt hitte, „mind komédiások vagyunk; túléljük a problémáinkat”. De hát „a filozófiai divat olyan, mint a gasztronómiai, egy eszmét éppen úgy nem lehet megcáfolni, mint egy szósz”.¹⁴⁸

Cioran hosszú kamaszkora akkor ért véget, amikor szakított a politikával, és a nagy moralisták nyomdokaiba lépett, hogy máig is az élükön álljon. Kilépett a történelemből, vagy fölé emelkedett, miután egyszer alásüllyedt? Mindegy, a tapasztalatok eredménye számít: „A történelem védhetetlen. A cinikus hajthatatlan abuliájával kell reagálnunk, vagy odaállni a többiekhez, menetelni a lázadókkal, a gyilkosokkal és a hívők bandájával.”¹⁴⁹ Nem véletlen, vonzotta a káosz, vagy legalábbis úgy tett, amikor kárhóztatta „az érthetőség babonáját”. A közérthetőség leegyszerűsítés: „Ahányszor csak ellenállok a homályosság kísértésének, tudom, önmagam egy részét vetem el magamtól. A szavak az ellenségeim. Nem viselik el a káoszt.”¹⁵⁰ Utolsó aforizmája: „Önmagam legmélyén, ha kicsit is oda merülök, érzem a káosz kísértéseit és incselkedéseit, mielőtt még nonszenszre degenerálnék.”¹⁵¹

Cioran műveinek olvasása szórakozás – ahogy Pascal értette, és műve és élete is csak a pascali kérdést és választ nyomatékossítja: „Miféle szörnylenség hát az ember? Micsoda eddig nem volt teremtmény, szörnyeteg, zűrzavar, micsoda ellentmondás, a természet milyen csodája?”¹⁵² Mindenek bírāja és ostoba földi féreg; az igazság letéteményese és a bizonytalanság, a tévedés kloákája; a mindenség dicsősége és ugyanakkor hulladéka. Ki bogozza ki ezt az összevisszaságot?”¹⁵³ Ha megpróbáljuk, Cioran élete és műve is óvatosságra int...

Jegyzetek

1. William Kluback, Michael Finkenthal: SPITILE LUI EMIL CIORAN. București, 1999. 39.
2. Cioran: OEUVRÉS. Paris, 1995. 1628.
3. Benjamin IVY: CIORAN INTIME. <http://bibliobs.nouvelobs.com/documents/20120423.OBS6884//cioran-intime.html> (2013-11-22).
4. Louis Nucéra: PÂNĂ LA URMĂ L-AM ÎNTĂLNIT PE CIORAN. *Luceafărul*, 1994. júl. 6. 5. sz.
5. Aurel Cioran: „CINE ȘTIE CÎND NE MAI VEDEM?” *Euphorion*, 1996. 61–63. sz. 23.
6. Emil Cioran: SCHIMBAREA LA FAȚĂ A ROMÂNIEI. Buc., 1936. 93.
7. Emil Cioran: OPERE, II. Szerk. Marin Diaconu. Buc., 2012. 757.
8. Emile M. Cioran: A BOMLÁS KÉZIKÖNYVE. Ford. Csiszter Kálmán. Bp., 1999. 225.
9. Cioran: CAHIERS 1957–72. Paris, 1997. 110.
10. Cioran: OEUVRÉS, 759.
11. Uo. 772.
12. Cioran: CAHIERS, 128.
13. Cioran: OEUVRÉS, 838., 841.
14. Jean-Jacques Rousseau: A TÁRSADALMI SZERZŐDÉS. Ford. Mikó Imre. Bukarest, Kolozsvár, 2001. 76. k.
15. Cioran: OEUVRÉS, 1088.
16. Jean-Jacques Rousseau: ÉRTEKEZÉSEK ÉS FILOZÓFIAI LEVELEK. Vál. Ludassy Mária, ford. Kis János. Bp., 1978. 92.
17. Cioran: ENTRETIENS. Paris, 1995. 58., 161., 224., 248., 252.
18. J.-J. Rousseau: EMIL VAGY A NEVELÉSRŐL. Ford. Győry János. Bp., 1978. 11.

19. François Furet–Denis Richet: LA RÉVOLUTION FRANÇAISE. Paris, 1973. 210.
20. Cioran: OEUURES, 1350.
21. Rousseau: i. m. 59.
22. Uo. 191.
23. Uo. 148.
24. Jean-Jacques Rousseau: LETTRES (1728–1778). 31. sz. levél. http://www.uqac.quebec.ca/zone30/Classiques_des_sciences_sociales/index.html.
25. Cioran: ENTRETIENS, 171., 250.
26. Cioran: OPERE, II., 954.
27. Cioran: SCHIMBAREA LA FAȚĂ, 35.
28. Emil Cioran: AMURGUL GÂNDURILOR. Buc., 1991. 8.
29. Uo. 17.
30. Emil Cioran: ÎNDREPTAR PĂTIMAȘ. Buc., 1991. 30.
31. E. M. Cioran: LE CROYANT ET L'HOMME DU REFUS. *Caiete de dor*, 1951. 1–4. sz. 197. k.
32. Rousseau: JULIE, 474.
33. Rousseau: EMIL, 242.
34. Jean-Jacques Rousseau: VALLOMÁSOK, II. Ford. Benedek István, Benedek Marcell. Bp., 2001. 165.
35. Cioran: SCRISORI CĂTRE CEI DE-ACASĂ. Buc., 1995. 206.
36. Cioran: ENTRETIENS, 169.
37. Cioran: SCRISORI CĂTRE CEI DE-ACASĂ, 55.
38. Cioran: ENTRETIENS, 170.
39. Cioran: SCRISORI CĂTRE CEI DE-ACASĂ, 98.
40. Cioran: ENTRETIENS, 168., 185., 199.
41. François George: L'ÉPOQUE DE CIORAN. *Critique*, 1987. 479. sz. 267.
42. Cioran: SCRISORI CĂTRE CEI DE-ACASĂ, 238.
43. http://mp3leaf.com/mp3-cioran-download.html#:~:cioran=centenaire_1.mp3 (2013-11-21).
44. http://www.youtube.com/watch?v=_IWIdAHQ_g (2013-11-22).
45. http://mp3leaf.com/mp3-cioran-download.html#:~:cioran=le+pessimisme+jubilatoire_1.mp3 (2013-11-21).
46. Cioran: ENTRETIENS, 159.
47. Cioran: OEUURES, 1995. 777.
48. Jean d'Ormesson: POUR UNE AUTRE HISTOIRE DE LA LITTÉRATURE FRANÇAISE, II. Paris, 1997. 325.
49. Rousseau: EMIL, 53.
50. Cioran: CAHIERS, 473.
51. Cioran: OEUURES, 1358.
52. Cioran: CAHIERS, 188.
53. Cioran: OEUURES, 1424.
54. Uo. 1540.
55. Simone Weil: L'ENRACINEMENT. Paris, 1973. 42.
56. Helyesen: Szenvedés – hiszen ez a tudat egyetlen oka. Страдание – да ведь это единственная причина сознания. <http://www.library.ru/text/9/p.9/index.html> (2013-12-31). Fjodor Dosztojevszkij: EGY NEVETSÉGES EMBER ÁLMA. Ford. Makai Imre. Bp., 1980. 38.
57. Emil Cioran: LACRIMI ȘI SFINȚI. Buc., 1991. 152.; Cioran: DES LARMES ET DES SAINTS. Ford. Sanda Stolojan. Paris, 1986. 116.
58. Cioran: ENTRETIENS, 37., 65., 91.
59. Dosztojevszkij: EGY NEVETSÉGES EMBER, 11., 37., 38., 40., 46., 48., 51.
60. Cioran: LACRIMI, 154.; Cioran: LES LARMES, 116.
61. Gaston Bachelard: LA POÉTIQUE DE L'ESPACE. 1957 [1961]. 91.: <http://classiques.uqac.ca/> (2014-01-01).
62. Cioran: CARTEA AMĂGIRILOR, 86.: „Mottó az önéletrajzhoz: egy Raszkolnyikov vagyok, a bűn mentése nélkül.”
63. Cioran: OEUURES, 747.
64. Uo. 920.
65. Uo. 748.
66. Uo. 999.
67. http://pere-molinie.com/index_fr.php?nid=17 (2014-02-04).
68. Cioran: OEUURES, 906.
69. Uo. 892., 1512.
70. Uo. 1553.
71. Cioran: SCRISORI CĂTRE WOLFGANG KRAUS 1971–1990. Buc., 2009. 198.
72. Cioran: ENTRETIENS, 29. k., 52., 122.
73. Cioran: CAHIERS, 136.
74. Cioran: ENTRETIENS, 93.
75. Vincent Piednoir: CIORAN AVANT CIORAN. Paris, 2013. 215–216.
76. Michael Jakob: LEÇONS DE SAGESSE. *Magazine littéraire*, 1994. dec. 327. sz. 22. k.
77. Sigmund Freud: GESAMMELTE WERKE, XIV. London, 1955. 399–400.
78. Cioran: CAHIERS, 447.
79. Marta Petreu: CIORAN SAU UN TRECUT DEOCHIAT. Iași, 2011. 106–107.
80. Uo. 41.
81. Cioran: ENTRETIENS, 214.
82. Sanda Stolojan: NORI PESTE BALCOANE, Buc., 1996. 241., 311.
83. Cioran: SCRISORI CĂTRE CEI DE-ACASĂ, 157.
84. Stolojan: NORI, 236.

85. Fernando Savater: ESEU DESPRE CIORAN. Buc., 1998. 165.
86. Stelian Tănase: CIORAN ȘI SECURITATEA. Iași, 2010. 279.
87. Stolojan: NORI, 268.
88. Petreu: CIORAN, 251.
89. Cioran: ENTRETIENS, 63. k., 77., 200.
90. Cioran: SCRISORI CĂTRE CEI DE-ACASĂ, 256.
91. Cioran: ENTRETIENS, 200., 225., 263.
92. Cioran: CAHIERS, 556.
93. Cioran: SCHIMBAREA LA FĂTĂ, 60.
94. Cioran: OEUUVRES, 812.
95. Uo. 1169.
96. Cioran: CAHIERS, 981.
97. Cioran: ENTRETIENS, 125., 157., 164., 249., 250., 265. k., 269., 297., 311., 315., 319.
98. Cioran: OPERE, II., 1070. (Ebben a kötetben 1935-re datálják a keltezetlen levelet, de valószínűbb datálás Petreu: CIORAN, 272.)
99. Cioran: ENTRETIENS, 273., 302.
100. Cioran: CAHIERS, 647.
101. Cioran: ENTRETIENS, 112., 127., 204.
102. Dosztojevszkij: BŰN ÉS BŰNHŐDÉS, II. Bp., 1967. 269.
103. Lev Sesztov: DOSZTOJEVSZKIJ ÉS NIETZSCHE. Bp., 1991. 147., 169.
104. Valéry: OEUUVRES, II. 516.
105. Umberto Eco: IRRACIONALIZMUS TEGNAP ÉS MA. *Holmi*, 1990. 12. sz. 1385.
106. Ernst Jünger: MAXIMA – MINIMA. Ernst Jünger: WERKE, VI. Stuttgart, 1964. 334.
107. Cioran: ENTRETIENS, 83.
108. Mara Magda Maftei: CIORAN ȘI UTOPIA TINEREI GENERAȚII. Buc., 2009. 277.
109. Cioran: ENTRETIENS, 262.
110. Martin Meyer: ERNST JÜNGER. München, Wien, 1990. 609.
111. Cioran–Heinz-Norbert Jocks: „AM CONVIEȚUIT CU MOARTEA”. *Adevărul literar și artistic*, 1995. júl. 2. 275. sz.
112. Emil Cioran–Hans-Jürgen Heinrichs: „SCRISUL O TERAPIE REALĂ”. *Lettre internationale*, 1998. 27. sz. 6.
113. Cioran: CAHIERS, 681.
114. Simone Boué: „C’EST CIORAN QUI M’INTÉRESSE, PAS MOI”. *L’Herne*, 2009. 453.
115. http://mp3leaf.com/mp3-cioran-download.html#%3Acioran+le+pessimisme+jubilatoire_4.mp3 (2013-11-21).
116. Cioran: CAHIERS, 14.
117. Boué: „C’EST CIORAN...”, 456.
118. Hans-Jürgen Heinrichs: „SCRISUL O TERAPIE REALĂ”, 4.
119. Valentin Protopopescu: CIORAN ÎN OGLINDĂ. Buc., 2003. 149., 211. k.
120. Matei Călinescu: HOGYAN LEHET AZ EMBER AZ, AMI? 2000., 1995. 8. sz. 45.
121. Matei Călinescu: A ’27-ES NEMZEDÉK. *Korunk*, 2001. 10. sz. <http://epa.oszk.hu/00400/00458/00046/nemzedek.htm> (2014-02-17).
122. Pierre-Yves Boissau: ÉCRIRE POUR EFFACER. CIORAN: *TARA MEA. MON PAYS*. Buc., 1996. 209.
123. José Ortega y Gasset: REVOLTA MASELOR. Buc., 1994. 7. (Ez a román kiadás az eredeti műnek a francia kiadáshoz készült előszavát is magában foglalja.)
124. Cioran: OEUUVRES, 880. k.
125. E. M. Cioran–Constantin Noica: L’AMI LOINTAIN. Paris–Bucarest. Paris, 1991. 11.
126. Cioran: OEUUVRES, 777.
127. Pierre-Yves Boissau 1995-ös rádióbeszélgetésben. Cioran: *MON PAYS*, 173.
128. Cioran: OEUUVRES, 5., 760.
129. <http://www.lefigaro.fr/livres/2009/04/02/03005-20090402ARTFIG00435-finkielkraut-pour-cioran-ce-livre-etait-une-honte-.php> (2014-02-26).
130. Cioran: A BOMLÁS KÉZIKÖNYVE, 229. Cioran: OEUUVRES, 736.: *Il a brûlé les étapes...* „A szakaszok felégetése” a román Cioran egyik kedvenc kifejezése, amelyet átvitt a franciába.
131. Stolojan: NORI, 169.
132. Cioran: ENTRETIENS, 182.
133. Cioran: SCRISORI CĂTRE WOLFGANG KRAUS 1971–1990., 287.
134. Simone Boué: VIAȚA MEA CU CIORAN. <http://www.formula-as.ro/2013/1057/societate-37/simone-bou-viata-mea-cu-cioran-16109> (2014-02-17).
135. E. M. Cioran: FŪZETEK 1957–1972. Ford. Réz Pál. Bp., 1999. 135.
136. Cioran: OEUUVRES, 623.
137. Cioran: ENTRETIENS, 22. k.
138. Piednoir: CIORAN, 204.
139. Savater: ESEU, 172.
140. Cioran: ENTRETIENS, 260.
141. Cioran: CAHIERS, 92.
142. Cioran: OEUUVRES, 1724.
143. http://www.juenger.org/essays_mitterand.php (2014-02-13).
144. Ernst Jünger: MAXIMA – MINIMA, 344.
145. Cioran: OEUUVRES, 1724.
146. Uo. 807.

147. Neszosz, a kentaur elrabolta Héraklész feleségét, mire a félisten megölte, de inge véres lett, és haláláig égette a testét.

148. Cioran: OEUUVRES, 755.

149. Uo. 805.

150. Cioran: LA SUPERSTITIION DE LA CLARTÉ. *L'Herne*, 2009. 165. k.

151. Cioran: L'ÉLAN VERS LE PIRE. Paris, 1988.

152. Pascal: PENSÉES. Paris, 1925. 187. Itt, a fordítás alapjául szolgáló kiadásban a kérdőjel helyett felkiáltójel áll.

153. Blaise Pascal: GONDOLATOK, 102. http://www.ppek.hu/konyvek/Blaise_Pascal_Gondolatok_1.pdf (2014-03-31).

Győri László

DICSŐSÉG

Egy német juhászkutya élt még a szobában,
egy jámbor cerberus, a nő egyedüli
társa, megbántott lelkek, egymás ikrei
a kívülre jutottak árva táborában.

Ilyen fenevad volt az őre kiskorában,
s ilyet dédelget most, egy ilyen vérebet?
De a farkaskutya szelíden rálesett,
s fejét a földre nyújtva elmerült magában.

Karján egy halhatatlan, örök tetoválás
másolta lassan a karomra bélyegét;
halhatatlanságba így vitt a mélysötét,
ha nincs megbocsátás, ha így van megbocsátás.

Trismegistos! Háromszor dicsőbb, mint a Sátán.
Háromszor dicsőbb. És csöndesen elaludt.
Alkalmak Istene, aki összehozni tud,
majd virrasztasz-e éjjel a nő álma láttán?

A múlhatatlan árnyék, a fekete démon
a szobába kúszott, és én a diadémon,
a fejéken babráltam, rőt vörös haján.

Gyönyörű Medúzám! De tudtam, illanékony
órában lankadunk, hiába nyújtanám,
eltűnik minden perc, a pír, a folt, a vérnyom.

EGY NYÁRI DÉLUTÁN MARADÉKAI

A súlyos kert karéjában
egy viharlámpa éled
olyan lapos lánggal,
akár egy falevél.

A nehéz fák alatt
egy kimustrált szekeret
húznak a virágok
egy elfelejtett úton.

A fák lombja sűrű és komoly,
a lomha hintaágy
súlyosan nekilődül,
s elalszik, mire visszatér.

A kert üres tányérján
nevetés maradéka,
egy félrebillent kanál,
egy lerágott szenvedés.

A zöld kert asztalán
érintetlenül
egy pohár sírás,
amelyet nem ittunk ki.

Szuly Gyula

MI MARAD?

Mindegyre dúsabb tájékoztatás!
Végre tudom
(már nem csak sejthetem),
ki mit tett vagy
nem tett
bár kellett volna, hogy tegyen
és mi okból velem,

és már végre egész alakot ad
akár támadható pontokat is maga ellen
áttekinthető történetem.

Tegyem a dolgomat?
Vagy inkább csak teszem,
mint akinek keze a kilincsen
és rákiált magára:
– No, menjek már!
(és nem megy.)

No, itt is voltam!
mondom körülnézve
nagy fontosan,
mint akinek még dolga van
ezen a világon,
de nem cselekszi
és marad,
ahogy zenei mondat, amikor
a zárlatát még
fordulat által késlelteti,
vagy mintha pályaudvaron
bemondják: „Késik a vonat!”
s a késését nehezen viselik
a várakozók,
már izzadó kezek
tartanak csokrokat
s az üdvözlő szavak lelkesedése
is lohad.

Minden kilincsen ott már a kezem,
mindenünnen éppen indulok,
s bár csak fél füllel
vagy azzal se hallgatok
a hívó szavakra.
Mi érdekes? Még a pénz marad.
Kissé élénkebben közeledhetne,
vegye észre, hogy még itt vagyok!
Bár ez a hajlék is váróterem
(ő maga is várja, mikor indulok),
ahol nem csak a vonatok
vagy gépek indulása,
amit figyelek.
Ide azok is félve jönnek,
akik hozzám még beköszönnek,
van-e még bennem valami
és az ő szavuk tudom-e még hallani?

Mi marad? Drága világítás
egy éjjel-nappal éjsötét szobában,
még oda is átmentett kedély,
mely attól jó, hogy annak született.
(A konyha asztalához közelebb
a fény, és ott olvasni is lehet.)
A vendégeket
is legjobb a konyhában fogadni.

Szemlélődés? Az is marad!
Nyisd ki a konyhaajtót,
és a szobában tárd ki szélesebbre
a tűzfalra nyíló ablakodat.

FIGYELŐ

ANTINARCISZTIKUS EMBERKÉP

*Kerékgyártó István: Hurok. Pénzmagyar
Kalligram, Pozsony, 2014. 170 oldal, 2600 Ft*

A regény mottójaként az író Arthur Schnitzler- és Orbán Ottó-idézzettel indít. A két szöveg keletkezése között száz év telt el, és mindkettő ugyanarról a szkepticizmusról tanúskodik, amely a huszadik század mélyebben érző emberét végképpen kiábrándította a haladásról szóló, az előző századokban uralkodó szépséges illúzióból, hogy az ember jelleme változhat, s hogy a társadalom valamely eszményi kiteljesedés felé halad. Ami a két idézet közötti valóságos történelmi időt illeti, az pedig épp elegendő bizonyítékot szolgáltatott erre a csalódásra. A regénynek egyébként mélyebb köze is van Schnitzlerhez, hiszen a KÖRTÁNC című színdarabja szolgálhatott Kerékgyártó István számára kiindulópontként a mai magyar valóságban játszódó kisregényéhez. Csakhogy amíg az osztrák író a múlt század elejének lelki és testi prostitúcióját, a női nem kiszolgáltatottságát, a férfinem kéjvágyát teszi meg mozgatórugónak, addig a mában játszódó regény a hatalom és a pénz iránti mohó sóvárgásról szól. Ez is bizonyosfajta körtánc, hiszen nyolc epizódon keresztül jutunk vissza az epikai mozgást elindító miniszterhez, aki nemcsak a hatalom tébolyától szenved, hanem önvészélyes szexuális perverzitás rabja, s így is Schnitzlerhez kapcsolódva, kiteljesedik a sok irányból reá leselkedő végzet.

Kerékgyártó egyszerű epikai eszközökkel dolgozik, már az előző regényében (RÜKVERC, 2012) láthattuk, hogy nagyon is célirányosan bányik az anyagával, szinte csak dramaturgiai eszközökkel él, az első ötlet meghatározza az egész mű logikáját. Ott egy padon talált meztelen hajléktalanholttest sorsát követhetjük az időben visszafelé. Az okok később tárulnak fel, mint a következmények, s így kerekedik teljessé avagy

lesz reménytelenül csupasszá egy emberi élet, amíg elérünk a születéshez, a még és már újra meztelen, ám az apa kezében rituálisan megfürdetett csecsemőhöz. Hogy az efféle beavatásoknak igen kevés közül van a valósághoz, hogy ellentmondanak a vélt reményeknek, az már a szülők helyzetéből adódóan is hangsúlyosan kitetszik. Az apa többszörösen büntetett léhűtő, az anya elcsábított ártatlanság, s ez nem éppen megfelelő háttér egy születő gyereknek. „*Kezdetemben a vég*”, „*Végemben a kezdet*” – mondhatnánk Eliottal (EAST COKER). Ez a rükevrc azonban csak látszólagos. Nem az események menetének időbeli visszafordítása ez, csupán egy élet novellisztikus darabjainak az (akár utólagos) felcserélése. Mint epikus lelemény sem nem elég mély, sem nem teljesen eredeti. Martin Amis regénye (IDŐNYÍL, AVAGY A SÉRELEM TERMÉSZETE) ennél sokkal radikálisabban fordítja meg egy élet történéseinek logikáját. Ott egy Auschwitzban szolgáló orvos éli meg pillanatról pillanatra visszafelé az életét, s az emberi bűnök csupasz akusztikája teremti meg a teljesen illogikus, a romlásból a születésbe haladás fokozhatatlan illúzióját: „*Mindaddig úgy tűnt, az emberek tevékenységének nagy része értelmetlen rombolás, az auschwitzi táborban ezzel szemben életadás folyik: zsidók születnek, úgymond, a hamuból.*” (Tóth Sára: GYÓGYÍTÓ ERŐSZAK. *Holmi*, 2012/6.) Kerékgyártó regényében a tökéletesen átgondolt és végigvitt epikus folyamat azonban elsősorban dinamikájával, dramaturgiai találékonyságával és szinte napi időszerűségével igazán hatásos. Mindkét regényben a párbeszédnek jut kitüntetett szerep, az egyes figurák életből vett, de nem igazán bonyolult jellemek, maga az epikus tér sem ad elég lehetőséget lényük mélyebb kibontására. Míg az előző regényben részben a hajléktalanok, lecsúszottak egysíkú világa a társadalmi közeg, itt a hatalom legfelső rétegéből kiindulva mutatja meg egyre kiszolgáltatottabb és ekként esendő hőseinek tablóját. Már az eddig elmondottakból is érthető, hogy a RÜKVERC színpadra állítása miért lett méltán sikeresebb, mint

maga az alapmű. (Közben már a HUOK drámai adaptációja is elkészült.) A színház az epikusan ki nem bontott alakokból is eleven embert kreál, a szöveg lehetőséget teremt, de ez csak feltételes lehetőség, amit egy jó színész igazi étellel tölthet meg.

A Kerékgyártó-művek másik, az olvasó számára kissé didaktikus tulajdonsága a dolgok, a történetek egyértelműsége, logikai tökéletessége. Az ok-okozati összefüggések minden zavaró mellékszálától való megfosztása, akár visszafelé, akár időrendben, nem engedi meg az olvasónak, hogy igazából művészi anyagként engedje közel magához a szöveget, hiszen a megoldás az író kezében van, lényegében a befogadó helyett már elvégezte azt a munkát, amely azonban a másik oldal feladata lenne: mindig ítéletet mond hősei felett. Mondhatjuk túlzásba vitt dezillúzióknak is, amely semmi teret nem enged a képzelet számára, de talán pontosabb, ha antinarcisztikus jellemábrázolásként rögzítjük, amikor is a főszereplők számára egyetlen pillanat sem adatik, hogy saját lényük tükrképétől elragadtatásba essenek, s ezáltal valamely egyetemesebb tudat, szubjektív erőter részesei legyenek. Pedig ha egy regényhős tökéletesen felfedi magát, ha mögötte csak a napi aktualitás verőfénye ragyog, akkor könnyen elveszíthetjük azt a nyitottságot, amely egy intellektus sokoldalú befogadására vágyik. Pikírt ítéletként lemondunk érdeklődésünk tárgyáról, mint egy kilátástalan matthelyzet elemzéséről. Márpedig igazi csábítás és illúzió nélkül alig is létezhet efféle regény. Utalhatnánk itt a HOLT LELKEK hősére, Csicsikovra is, aki teljes elengedettségében és a jóra való hiányának negatív démonaitól aligha szenvedve lesz pitiáner csirkefogóvá, de aki mégiscsak elég szemtelen és nyitott a világra, hogy mindenféle eszmény és önazonosság nélkül kövesse el az orosz valóság disznóságait feltáró utazgatásait.

Kerékgyártó regényének kezdetén a hiú, cezarománias miniszter, aki kapcarongyként bánik közvetlen munkatársaival, maga is tudatában van annak, hogy semmiféle érdem nem nemesíti lelki torzulását. A munkatársak nem jellemek és érdemek alapján kerülnek különböző pozíciókba, csupán a szolgálalkúság és némi képp a megbízhatóság számít. Ha a naptárra nézünk, kiderül, hogy a regény történéseinak ideje azonos lehet a mű vélhető keletkezésé-

nek idejével, 2013-mal. Konkrét politikai utalás nincs a jelenben regnáló hatalomra, összességében azonban nagyon is egyértelmű, hogy a potens miniszter melyik miniszterelnökkel beszélhet. Még inkább árulkodó az a részlet, amely a későbbi jellembeli hibáit magyarázza, s amely más összefüggésben ugyancsak sokatmondó: „Mikor gyermekkorában az apjától kapta azokat a hatalmas veréseket, ő is ökölbe szorította a kezét, és amikor a borotva fenőszíjával verte vagy a nyakát szorongatta, a legszívesebben megölte volna, de hát nem volt hozzá hatalma.” (13.) Az államtitkár fellépése után egy cégvezető irodájában találjuk magunkat. Az egymást ledöntő dominókockák sorában ő lesz a harmadik. A kiinduló, ősrégi ok a pénz, a hatalmi játszmák aranyalmája, kinek és mennyi jut, és mennyit akarhat a közprédából. Igaz-e, hogy csak a legelső viz mindent, vagy csurran-cseppen a második, sokadik sorban lévőnek is? A legális és az illegális pénz itt nem egyenértékű a törvényessel-törvényellenessel. A törvényt a nagy elosztó szabja meg. A cégvezető azért kerül a politikai vádлотak padjára, mert pályázati kenőpénzt fogadott el. Mondhatni, fej-, vagyon- és egzisztenciavesztésre ítélik, mindenétől megfosztják, lényegében csak a feje marad meg. Az igazság feltárása és az államtitkár általi lefokozása a legprimitívebb, legbrutálisabb szertartás szerint zajlik, amelynek alapja, hogy a felettes mindent tud az *alantásról*, egy vaskos aktából rángatja elő a bizonyítékokat, amelyek súlya alatt a még gazsuláló, a fiatalkori közös élményeket felemlető cégvezető szeme lassan elüvegesedik, miközben már a felületes aktalapozgatásból is kiolvashatná a rá váró büntetést. A pusztán hatalmi és anyagi érdekekkel játszó, helyzetüket ekként kockáztató bábok a következő lépésben érzékelik majd először, hogy a magánéletük sem szent, sőt, igazából tökéletesen kiszolgáltatottak ezen a téren is. A miniszter, az államtitkár és a cégvezető után már egy üzletlanc (megint csak túlságosan ismerős) tulajdonosa következik. A Kóbor névre hallgató igazgató fiatalok megrontásával vádolja meg a boltlánc-tulajdonos Csobót. Itt már kilépünk minden látszólagosan törvényesnek tűnő érdekegyeztetésből, az állását elveszítő Kóbor egyszerűen megszarolja lekötelezettjét, több tízmilliónyi summát követel, hogy a saját egzisztenciáját fenntarthassa, s hogy a nagyhatalmi játszmá-

kat nem igazán ismerő boltost futni hagyja. Ó, te zuschlagjánosokat világra hozó boldogtalan anyaméh! – kiálthatjuk operettesen.

„Bár nem bonyolult poétikai fogásokkal, de rendre tudtunkra adja a narráció – vagy a kommentárba szőtt belső mikromonológ –, hogy az aktuális főszereplő nem azt gondolja, amit mond – vagy fordítva –; tudja ellenségé telt volt szövetségéről, hogy az hasonló kelepébe szorult; s mindkettejüknek számolniuk kell azzal: tagadás és állítás, igazság és hazugság morális libikókaként hintáztatja őket, majd hogyanem a nagy semmi felett” – írja Tarján Tamás az így keletkezett, módfelett kiélezett hatalmi szituációról (*revizor online*). A regény ezen a ponton lesz emberileg motivált, a sorsukat, helyzetüket már újra csak sajátjukként átélő szereplők több szempontúan ábrázolt halmazává. Továbbra sem képesek értelmezni e bosszúhadjáratban való alárendelt szerepüket, de a körtánc innen kezdve már immanens belső tragédiák sorozatává szilajul. Az áruházlánc tulajdonosa (homoszexuális) szerelmén áll bosszút, a boltvezető a beosztottján, az pedig a testvére iránti makacs szeretetéről tesz tanúbizonyságot, amikor őt, a kábítószerfüggéstől megszabadulni képtelen öccsét támogatja. Egy hatalmi játszma, az érdekek sérelme egészen alacsony és kisszerű viszonyok között válik szánalmas tragédiává. A narcomán függőségben szenvedő, a tartozásai miatt életveszélyesen megfenyegetett fiú hajdani szerelmét kéri meg, hogy bocsássa áruba a testét immár újra, ezáltal szereve pénzt a valószínűleg átmeneti túlélésére. Az erkölcsileg nem, de érzelmeiben feddhetetlen lány úgy őrzi magában ennek a rég volt kapcsolatnak minden szépségét, hogy gyanútlanul vállalja az első jelenetben szereplő miniszter szexuális perverzióit. Itt megint döccen egyet a regény, olyan fogással él a szerző, amely az általa teremtett mechanikusan működő világban igazán hiteltelennek látszik. Mondhatnánk szándékos mesei fordulatnak is, ahol a jó elnyeri a jutalmát (a halott zsebében talált pénzzel tömött boríték), vagy szatirikusnak képzelt fordulatnak, ám ennek az írói előadásmód eddig semmi jelét nem mutatja, így nagyon is kényszeredett az efféle olvasói befogadás.

Ez a célirányos, egyenes logika, ahol is egy lehetséges miniszter érdekszféráinak megsértéséből a szereplők hosszú során át az ő áldozataként besorolható hatalombirtoklóhoz jutunk, önmagában is perverz leegyszerűsítő kör-

tánca egy lehetséges ok-okozatiságnak. Nem bosszúról van szó, csupán az élvhajhász miniszter veszélyes perverziójáról s e játékok során a véletlen haláláról. Az isten ostroma messzire sújt, a nagyobb állatok letapossák a kisebb állatokat, s az ártatlanok maguk sem lehetnek mentesek a társadalom morális bűneitől. Bármelyik értelmezés helyes, nagyon fakó, zsurnalisztikus, az epikai anyagot hiteltelenítő, a valós problémákat leegyszerűsítő esztétikai következtetésekhez jutunk.

Az életek megfeneklenek; a hatalom felsőbb csúcsein lévő eldorbézóják morális lehetőségeiket, a kincsvadászok kilövési engedélyt kapnak a köz javaira, az emberek roppant sebezhetőek, és minden máság, szerencsétlenség, szegénység felér egy eredendő bűnnel. Talán csak azért létezik a konzervatív erkölcsi mítosz, hogy mindenkit képmutatásra kényszerítsenek. A hatalom viszont egészen biztosan roncsol. A pontosan kijelölt emberi kapcsolatok azonban korántsem képesek a művészet befelé is tartalmas mondanivalójának a megidézésére. Így a leginkább informatív tér nem szolgál semmi meglepetéssel. Olyan, mintha egy évfolyam publicisztikáját gyűjtöttük volna össze, anélkül, hogy mindez a morális ingerküszöbünket túl lépné.

Amikor Nárcisz a patak tükre fölé hajol, nincs nála kétesebb figura, de nincs nála őszintébb sem. Arra kíváncsi, ami időtlenül szép benne, arra a pillanatra, amely közvetlenül és a mások véleménye nélkül örök. Az antinarcisztikus művek nem érintik az ember lényegét. Úgy szívódnak fel a tudatunkban, mint kevéske eső a sivatagban, és úgy is múlnak ki: nyomtalanul.

Sántha József

„HASZNÁLHATÓ MEGSZÁLLOTTSÁG”

Bodor Johanna: *Nem baj, majd megértem*
Magvető, 2014. 219 oldal, 2990 Ft

Bodor Johanna úgy ír, ahogy Füst Milán balettozott. Az író balettiskolában szerzett valószínűtlen tudását Vas István háromezer oldalas

őnéletrajzi regénye, a NEHÉZ SZERELEM örökítette meg: Vas Nagy Etellel, első feleségével látogatta meg Füstöt, aki megtudva, hogy vendége mozdulatművész, egy döbbenetes gesztussal hirtelen alsógatyára vetkőzött, és látni engedve meglepően izmos combját és boltozatos mellkasát is, bemutatót tartott. „*Spárgát nem csinált, de piruettet igen, habár kissé ingadozva. Spiccelni viszont Eti szerint szépen, szabályosan spiccelt, még hozzá balettcipő nélkül, csak úgy, zokniban.*”

Bodor Johanna könyve, amelyet egy helyen, kérdőjellel, regénynek (kérdőjel nélkül pedig „írás”-nak) nevez, a hozzá fűzött jegyzet szerint nem író műve, hanem táncművész, koreográfus memoárja. Már a könyvnek a Magvető újabb, frissebb kézzel tervezett borítói közül is kiemelkedő – szögesdróton kötéláncban, szögesdrót-körvonallakkal megrajzolt balerinát ábrázoló – címlapja is mintha utalna erre: a címnél ennyivel nagyobb méretű betűkkel csak befutott, íróként vagy más területen nagy sikerű szerzők nevét szokás szedni. (Mert különben ugyebár, mint Esti Kornéltól tudjuk, mindig a címet nyomtatják nagyobb betűvel.) Könyvének lapjain az írókét most bemutatkozó szerző többször is, mind testi, mind lelki értelemben, alsóruhára, sőt csupaszra vetkőzik. Nem is tudom, szabad-e Bodor Johanna művét szépirodalmi mércével mérni. De hát más mércéhez ebben a műfajban nemigen folyamodhatunk, annál is kevésbé, mert voltak kimondottan jól író színpadi művészek, Gábor Miklós naplói például elsőrangúak, Jászai Mari memoárja pedig egyszerűen irodalmi remekmű. Ezekkel a könyvekkel a NEM BAJ, MAJD MEGÉRTEM nem veszi fel a versenyt.

A szöveg sok helyen társalgásian fesztelen („*Nem akartam villogni az intuíciómmal*”), máshol közhelyes („*Számológépet viszont óramű pontossággal [sic!] kellett fizetnem*”), megint máshol slapos („*kielemez*”, „*lekommunikál*”), bizonyos mondatai pedig bántón alul vannak fogalmazva („*Nem tudtam eldönteni, mikor és mitől lett amorf kapcsolatunk kontúrja*”, vagy: „*Ceausescu aznap jókedvének köszönhetően nem volt fegyelmezett*”). Vannak megoldások, amelyek egyenesen Sárbogárdi Jolánt juttatják az olvasó eszébe: „*Ifjú fejemben villanásszerűen cikáztak a gondolatok*”, vagy: „*Stílusa, kisportolt teste, szellemessége vonzóvá tették. Huszonkét évesen egy autó és egy bukaresti lakás tulajdonosa volt, tehát azon hölgyek, akik nem a belső*

tartalomra utaztak, anyagi helyzete miatt csimpaszkodtak rá.”

Ezek a mondatok akkor is disszonánsak, ha Farkas Zsolt Bartis Attila első regényével kapcsolatban joggal kárhoztatta „*a magyar magasirodalomban a nyolcvanas, kilencvenes években tömeges méreteket öltő mondat-kultuszt és mondat-metafizikát*”. Ugyanakkor az is csak ráfogás lenne, hogy mindez valami sajátos, rontott stílussá áll össze, mert ezt meg az olyan jó megfogalmazások cáfolják, mint az, amelyik egy férfiak által kikényszerített szexjelenet végén olvasható: „*Felöltöztünk. Nem szerettük volna őket inspirálni reggel.*” Vagy a névházasságra feldíszített lakás minősítése: „*Olyan volt, mint egy ravatal.*” Leginkább arról lehet szó, hogy a stílus érényei és gyengeségei egy töről fakadnak. „*Táncszamizdatot hoztunk létre*”, „*Szeretve voltam, ünnepelve és birtokba véve*”, vagy: „*Az ebédasztalon maradék ételek, konzervek büszkélkedhettek azzal, hogy ők lettek a karácsonyi vacsora. Melyik halkonzerv mondhatja ezt el magáról?*” – ezek úgy nagyon jó mondatok, hogy közben majdnem a rosszasáig hevenyészettek. A kiadói szerkesztő gyakorlott keze bizonyára kigyomláhlhatta volna a sutaságokat, de talán azért nem tette, mert azzal meghamisította volna a könyvet. Nem mintha hitelesítenék a történetet ezek a stiláris jegyek, mert irodalmilag nincs szükség efféle hitelesítésre, de hozzátartoznak a könyvhöz, mint egyes növényekhez a tüskék, amelyek nélkül például a bogáncs is könnyűszerrel lehetne népszerű csokorvirág. De ez talán nem irodalmi szempont, hanem irodalom előtti: arról van szó, hogy egyáltalán elfogadunk-e valamit irodalomnak.

A könyv története egyébként nagyon érdekes: egy fiatal lányról szól, aki a szemünk előtt lesz végzős növendékből balerina, és névházasság segítségével követi Erdélyből már korábban kitelepült édesapját (Bodor Pált, a Magyarországon Diurnus néven is ismert újságíró) és édesanyját Magyarországra, ahova tulajdonképpen egyáltalán nem vágyik, főleg azután nem, hogy Romániában beleszeret egy férfiba. Vannak a könyvben karakteres mellékszereplők, például Letitia, a repedtfazék-hangú, beleváló exkémelhárító pótyanya, de őket nem annyira a cselekedeteik jellemzik, mint a szerző leírásai. Letitia például úgy jelenik meg a regényben, hogy részletes jellemzést olvasunk róla, majd a karakter elkezdi működni, a leírás-

nak megfelelően. Ez alól talán csak a diktatúra bőkezű támogatását az utolsó cseppig kiélvező képzőművészeknek a könyv vége felé megjelenő alakja kivétel: életének nagyszabású kulisszái és teatrális gesztusai mögött maga az ember szinte elvész – és Virgil tényleg ilyen elveszett személyiségnek látszik.

A Ceaușescu-korszak ábrázolása (megfordított vasalón főzni az ebédet, beállni a piacon a sorba, akkor is, ha a végén kiderül, hogy csak cipzárt árulnak) igazán emlékezetes, különösen a fiatal művészek – valamint Hagi, a Kárpátok Maradonája – 1984-ben is édes életének a hátterében. A figuráknál végig plasztikusabbak a jelenetek, a miliórajzok. Remek már a nyitójeleket is, amelyben Ceaușescu egy új park felavatásán, kísérői kényszeredett tapsikolása közepette megfogja és két ujjbegye között kíváncsian összedörzsölgeti a szökőkút peremén balettpózba dermedt hősnő tüllszoknyáját. „*A Mester elment, mert fázott*” – írja később arról a tanáráról, aki egy este egyéb fűtési lehetőség híján a gázsütőt kapcsolta be, hogy „*átfagyott, reumas lába-ít*” átmelegítse, csakhogy a sütő elé vonszolt fotelban elaludt, és miután az éjszakára elzárt gázt reggel ismét visszakapcsolták, álmában megfulladt. A érzelemdús történet, az érdekes kulisszák és jelenetek mintha egyenesen arra predestinálnák a könyvet, hogy filmet forgassanak belőle. (A rendezőnek a balettl jelenetek miatt alighanem inkább egy balerinában kéne felfedeznie a színésznőt, mintsem egy színésznővel eljátszatni a balett-táncost.)

Amikor a szöveg közvetlenül moralizál, akkor a stílus is rossz: „*És véleményem szerint mind egyenként tehetünk arról, hogy mindez megtörténhetett.*” Amikor viszont Bodor Johanna arról ír, amiről csak ő írhat, például a „*rüszteremtésről*” vagy a balettcipőről, ott mindig érdekes, és a gyakorlatlan kezét ellensúlyozó gyakorlott láb valósággal új területet hódít meg az irodalom számára: „*A mesterek durva kezei között a halvány rózsaszínű szatén balettcipők olyanok voltak, mint amikor a horgász a csillogó pikkelyű halat lekasztja a horogról. A cipézeszközök, a satu, amivel a ragasztót rögzítették, a piciny szögök, az enyv szaga, a vászon, mely a cipő belső borításához kellett, a bőr, amit a kemény orrhoz ragasztottak, mind egy kecses és szadista cipő születésének voltak a kellekei.*”

Kőrösi Imre

CSIPESZ, BONCOLÓKÉS, KALAPÁCS – A KORTÁRS KRITIKA SZERSZÁMKÉSZLETÉBŐL

Keresztesi József: Anabázis. Esszék, kritikák Műút-könyvek, Miskolc, Szépmesterségek Alapítvány, 2013. 183 oldal, 2500 Ft

Lengyel Imre Zsolt: Beszélgetés fákról. Irodalomkritikák 2009–2012 Műút-könyvek, Miskolc, Szépmesterségek Alapítvány, 2012. 179 oldal, 2500 Ft

Sántha József: Talányaink összessége. Válogatott kritikák és tanulmányok, 2007–2010 Műút-könyvek, Miskolc, Szépmesterségek Alapítvány, 2011. 203 oldal, 2500 Ft

Vári György: Az emberiség végnapjai. Irodalomkritikák Műút-könyvek, Miskolc, Szépmesterségek Alapítvány, 2013. 298 oldal, 2500 Ft

„*Létezik a kritikáírásnak egy igencsak bizarr alfaja, amikor kritikusok más kritikusok kritikáit összegyűjtő kötetekről írnak.*” Tökéletes nyitányának tűnik, az áttételeket is növelendő, Lengyel Imre Zsolt írásának felütését idézni, amelyben Kosztolányi Tibor Osvát-monográfiájáról szól (s a kritikus életpályát elemző kötet kritikáját a bizarrságok bizarrságaként tetelezi). Ennek az írásnak a furcsasága pedig azzal fokozható, hogy nem egy, hanem rögtön négy kritikakötet bírálatára vállalkozik, egyfajta sajátos kritikustusát bonyolít, mindvégig fenntartva azt a helyzetből adódó bizarrságot, hogy ugyanolyan – legalábbis hasonló – szempontok, értékelő gesztusok alapján, ugyanannak a (saját alkat, attitűd által egyedire hangolt) kritikus metanyelvnek a segítségével szóljon, mint amelyek mentén a kötet szerzői is haladnak, és amely nyelve(ke)n ők is megszólalnak. Ilyen esetekben a kritikus feladata annyiban más, hogy miközben egyéni ízléséből, ismereteiből, magának vindikált ítélőképességéből kevercselt értékelést ad, tehát ellátja egyik legfontosabb kritikus alapfeladatát, értelmezői szerepkörét mint tevékenységének másik fő mozgatóját, s ezáltal poétikákra,

szépirodalmi megszólalásmódokra kiélezett figyelmét némileg háttérbe szorítva egy megszólaló hang után nyomoz, megpróbál tetten érni egy alkotót, attitűdöt, értékrendet, magát a kritikust. S amennyiben hiszünk e tetten érhetőségben – jelen esetben nem tehetünk mást –, megerősíthetők a kritika műfajával kapcsolatos közismert, a kritika szubjektivitására vonatkozó meghatározások. Hogy a valódi kritika (formai, terjedelmi, közegbeli változékonyságától függetlenül) mindig egyéni ízlés, olvasottság, szaktudás, világnézet, világnézet és gondolkodásmód változatos köveiből és habarcsolásából emelkedő építmény, egy (irodalmi) mű olvasásmódjára, értelmére, jelentésére tett javaslat, amelynek során a mű bekerül az irodalmi kommunikációba, az irodalmi élet részévé válik, megtörténhet, hogy Radnóti Sándor tételezi (RS: TÉZISEK A KRITIKÁRÓL, *Nappali ház*, 1991/4.), kulturális asszimilációja, integrációja. A kritikának ez a szubjektív alapállása, tehát az írások közelítés- és gondolkodásmódjában, észjárásában, az írás hangvételében, véleménynyilvánító kijelentéseiben, a szaktudományos érvelés réseiben tetten érhető kritikus egyedi karaktere azt is megerősíti, s ezt sosem árt hangsúlyozni, hogy normatív értékrend nincs (nem is lehet, ne is legyen). S ahogy a művészet, művészi érték világnézeti gyökerű, általános érvényű (kulturális, politikai, hatalmi viszonyoktól nem független) igazsága ma már nem tartható álláspont, s ahogy az irodalom sem alkot olyan egyseges és folytonos, ugyanazokkal az értelmezési és értékelési szempontokkal megközelíthető halmazt, úgy a kritika művelése is a művészetről, művészi értékről, ha úgy tetszik, (rész)igazság(ok)ról szóló párbeszéd lehet (és legyen), amely legjobb tudása és (józan, méltányos, szigorú) értékítéletei alapján, saját relativitásának tudatában konszenzusokat épít (szintén Radnóti Sándor) egy irodalmi művel, műcsoporttal, irodalmi jelenséggel, egy korszak irodalmi termelésével kapcsolatban. Így tud(na) megnyugtató jeleket hagyni az irodalomtörténészek következő nemzedékeinek.

Négy kritikusalkatot, tevékenységet egyszerre jellemezni nem kis feladat, talán magyarázatra is szorul, miért éppen ők, s miért nem mások, másik négy, ha már a kvartetteknel tartunk. A vizsgált szerzők messze nem egy generáció tagjai, a legidősebbet harminckét év választja

el a legfiatalabbtól, s a három fiatal(abb) kritikus közt is érdemes a nemzedéki különbségekre felfigyelnünk, hiszen nyolc-nyolc év választja el őket egymástól, s ez elegendő ahhoz, hogy más-más politikai rendszerben, kulturális közegben szocializálódjanak, más egyetemi tananyagot sajátítsanak el, mást tekintsenek ifjúságuk első meghatározó olvasmányainak. Ugyanazok a művek egyikük-másikuk számára kortárs, kurrens, élő – fogadattási körülményekkel, botrányokkal, szenzációjukkal együtt átélhető – irodalomként, míg a fiatalabbak számára már irodalomtörténeti tárgyként, nagyjából megtalált kánonbeli pozíciójukkal együtt volt megismerhető. Mégis, ami összehangolja e négy kötetet, hogy mindegyik az utóbbi évek (2006–2012) irodalmi kritikáinak, helyenként tanulmányainak válogatott gyűjteménye. A kötetek ugyanezen évek szépirodalmi termésének és – az időben visszatekintő írásokat is figyelembe véve – a kortárs kritikai gondolkodásnak fontos lenyomatát, szeletét adják. További jelentős körülmény, hogy mind a négy kötet a Műút-könyvek gondozásában jelent meg az utóbbi három évben (2011–2013), s mindezt talán nem túl nagy merészség összefüggésbe hozni a 2007-ben induló *Műút* folyóirat friss és igényes törekvéseivel (mind a négy szerző publikál itt), ami pillanatok alatt a kritika egyik fellegvárává emelte a lapot.

Kétségtelen, hogy a vizsgált szerzők a mai magyar kritikaírás ismert és elismert alakjai, a legjelentősebb művészeti folyóiratok – *Jelenkor*, *Holmi*, *Alföld*, *Kalligram*, *Műút* – és hetilapok – *Élet és Irodalom*, *Magyar Narancs* – bírálatrovatainak szerzői, ezt a kört természetesen más, egyéni kapcsolódási pontok is tágtíják. Az viszont talán érdekesnek látszik, hogy csak Keresztesi és Vári válogatta be kötetébe kizárólag online felülettel rendelkező orgánumon megjelent írását (*Litera*, *Revizor*). 2007-ben „AZ ÍTÉLŐERŐ KRITIKÁJA” című JAK-tanácskozás résztvevői közül többen önnön elitista nézőpontjuk felől megképzett fenntartásaikat, pozíciójukat féltő félelmeiket fogalmazták meg az online kritikaírással, de főként az amatőr blogokkal kapcsolatban, s a színvonal felhígulását jósló vagy bekövetkezését regisztráló elhatárolódás a mai napig jelen van a kritikai életben, bizonyára nem teljesen alaptalanul. Ennek ellenére az olyan magabiztos és mindenfajta megnyilvánulásukban színvonalas kritikusok, mint az

említett két szerző, nem érezhetik értékmerőnek írásaik megjelenésének hagyományos vagy (kontra?) internetes módját, amennyiben az íráshordozó felület szerzői és vélemény szabadságot tiszteletben tartó, ideológiailag független közeg.

Elérkezve végre az írások közvetlen közelébe, az eddig elmondottakat, centrifugális és centripetális erőviszonyokat továbbra is figyelembe tartva, írásmo- téje, sikerül-e a négy különböző kritikus alkatát, egymással összemérve, néha egymás ellen kijátszva, megragadni és jellemezni; továbbá a kritikaírás utóbbi évtizedeinek elméleti alapvetéseiből és mindennapi praxisából kiépített konszenzusok ismérveivel, feladataihoz, elvárásaihoz viszonyítani tevékenységüket. S bár jelen esetben ennek az összevetésnek értelme, eredménye inkább a kortárs irodalmi élet, kritikusi mikrotársadalom, tehát a szűkebb szakma felé szolgálhat jelzéssel, némileg naivan azt is feltehetjük, hogy a kritikaolvasó közönség is gazdagodhat, amennyiben rátalálhat kedvelt kritikusi alkatára, az általa szívesen olvasott értékrendre, megerősítést (vagy éppen vitaalapot) lelhet saját kritikaértésének állapotáról.

A nagy dóziszú kritikakúra még a legbéke- sebb kritikust is (jelen sorok írója nem az) ki- hozná időnként a sodrából, ám ez a mennyiség mégis jól jött ahhoz, hogy kibukjanak az egyes szerzők szkilljei, vesszőparipái, ész- és eljárásai, szerethető és zavaró vonásai, és azt is érdekes volt megfigyelni, hogy a szövegek olvasása milyen hatásokat, mentális elváltozásokat okozott a befogadóban; így talán joggal vethető fel, hogy hasonló hatások érhetik a kisebb koncentráció- ban fogyasztó közönséget is, s a kritikaírásnak mint zsurnaliszta műfajnak nem elhanyagol- ható vonása – sok más mellett – a meggyőzés és hatáskeltés. Keresztesi József írásai ebben a vonatkozásban példaértékűek, közvetlenségükkel, nem túlbonyolított közelítésekkel sok esetben elérték, hogy kedvem támadt el- vagy újraol- vasni bizonyos műveket, rövidebb és hosszabb írásai egyaránt megdobták olvasási kedvemet, olyan evés közben jön meg az étvágy alapon. Sántha József írásai egészen más hatást értek el: hosszú nyitótanulmánya létbe és időbe ve- tettségünk végtelen kínjaival szembesített, külön- nös érzékenységgel kezelt problémafelvetései

a létezés egzisztenciális kérdéseire nyitott be- fogadót egyfajta fájdalmas-nosztalgikus hangul- latba keverhetik, ám elmúlásunkkal szembesül- ve egyáltalán nem halni, hanem élni vágyunk: időnként, amelynek múlására, elmúltára előto- luló réseiben reflektálunk, nem elkótyavetyél- ni, hanem szépen – okosan – használni, meg- élni szeretnénk. A tanulmányokat követő kriti- kák olvastán már nem éreztem ezt a fajta re- velációt, talán bele is pusztultam volna a mindvé- gig izzó (vagy izzító) hatásba, de a szerző okos felvetései többnyire fenntartották érdeklődé- semet, s gondolati közbevetéseim talán ered- ményes párbeszédet generálhattak volna ket- tőnk közt. Lengyel Imre Zolt kritikái olvastán végleg elvettem dédelgetett szépirodalmi ter- veimet, éles elméjű levezetései, frappáns meg- látásai és oldalvágásai számomra azt a tanulsá- got sugallták, hogy tökéletes irodalmi műalkotás márpedig nincs, de hibái ellenére örömmel kéz- be vehető, olvasható is csak alig. Amennyiben a kritizál kifejezés köznyelvi 'negatív ítéletet mond', 'hibát talál' jelentései kritikusi alapál- lásként elfogadhatók, a szerző következetes és egységes hangot üt meg, s ehhez mérten igenlő bölintása, ritka (részleges) dicsérete különös jelentőséggel bír. A már három említett kötet- hez képest kettővel kisebb betűmérete ellené- re is legterjedelmesebb írásgyűjtemény Vári Györgyé. Hiába, Várinak sok mondanivalója volt és van az irodalomról és a világról, de ezt egy percig se bánjuk, még ha nem is könnyíti meg a kötet – egyhuzamban való – befogadását. Lehetséges, hogy a könyvnek méreteiből is adó- dik sokrétűsége, de ez az írássor váltotta ki ben- nem a legváltozatosabb hatásokat. Leginkább líra- és drámaelemzései nyűgöztek le, hatására kedvem támadt verset olvasni, önmagáért a versolvasásért, elnyúlva egy adódó tereptár- gyon, s belevetni magam a szavak, érzések, gon- dolatok felemelő, lehéző, beszippantó hálóiba. Sőt, még verset írni is kedvem támadt – volna, ha már nem fogadtam volna meg Lengyel kö- tete kapcsán, hogy tartózkodom az efféle tevé- kenységtől. Vári emellett mozgásba hozta iro- dalomtörténeti énemem is, elméleti, filozófiai alapokon álló mélyfűrészei, rétegelései, végig- vezetett gondolatmenetei e tevékenységemhez fűződő elkötelezettségemben erősítettek meg. Így lehet, így kell. Másként alig-alig van értel- me. Vele is többször vitába szálltam (volna),

mint Sánthával, bár másként, más miatt, s örömmel fűrészstem ki személyes sarokpontjait, személyek, ügyek, hitek iránti elköteleződését.

A négy kötet olvasása során azt a legegyszerűbb számba venni, hogy miről szól a kortárs kritika, kibontakozik-e, s ha igen, milyen irodalmi kánon, irodalomkép a gyűjtemények alapján. Érzékelhető-e mainstream hatások (vagy esetleg éppen a kritika húzza meg a kortárs irodalom erővonalait?), vagy érdeklődési körtől, vonzódásoktól függően kirajzolódnak-e egyéni ízlésformák, esetleg tudatos közbeszédbe emelő, kánonalakító vagy kifejezetten kanonizáló gesztusok? Ezek a kérdések még akkor is érdekesek, ha szem előtt tartjuk a magyar kritikai életnek azt a vonását, hogy nem mindig a szerző választja meg bírálata tárgyát. Bár témát visszautasítani többféle indokkal is lehet, tudjuk, hogy a lapokkal való együttműködés, a rendszeres kritikairól tevékenység során a szerzők viszonylag ritkán élnek ezzel a lehetőséggel, már csak egzisztenciális okokból is, főleg, ha kezdő ítéstről van szó. (Jelen esetben csak Lengyel Imre Zsolt tekinthető igazi pályakezdőnek, bár Sántha Józsefnek is ez az első gyűjteményes kötete.) Alapvetően mégis a szerző választ, ezért egyéni kánonok létéről és formáiról nem teljesen értelmetlen elmélázni. Az egyéni ízlés kitapinthatóságának esélyeit növeli az a tény is, hogy válogatásköteteket vizsgálunk, ezért bizonyára a nemszeretem témákról szóló nemszeretem írások ritkán kerültek be a kötetekbe. (Ugyanakkor olyan történetek is ismertek, amikor a bíráló kevésbé alkatához illő, általa kevésbé kedvelt alkotót, műfajt, műtípust bírál, s az intenzív együttlét során mégis közel kerül tárgyához, még ha negatív ítéletet hoz is, sőt esetleg kifejezetten megkedvelni az adott témát.) Összegezve tehát azt feltételezem, hogy a szerző utólagos válogatási elve nem független az írások témáitól, vizsgált alkotóitól, s ezt a feltételezést Vári gyűjteménye esetében látom leginkább beigazolni; emellett egy-egy kritikaszöveg minősége, sikerültsége lehet a másik legfontosabb szelektálási szempont.

Semmi meglepő nincs abban, hogy az írások többsége prózakritika, noha a kortárs magyar irodalom erővonalát ismét egyre inkább a líra adja. Lengyel Imre Zsolt kötete a legegyneműbb e tekintetben, ő 2009 és 2012 között, úgy tűnik,

egy bírálatra méltó verseskötettel sem találkozott; de ne legyünk igazságtalanok, a kötet megjelenését követő *narancsos* írások közt feltűnik Takács Zsuzsa, Jónás Tamás, Erdős Virág és más költők egy-egy könyvének vizsgálata is, sőt, a 2012-es SZÉP VERSEK-antológia recenzálására is vállalkozott. Így bízhatunk benne, hogy Lengyel következő válogatása műfajilag változatosabb képet mutat majd, hiszen a jelenlegiben a huszonegy írásból tizennyolc regényt vagy elbeszéléskötetet bírál, a kötet végére helyezve két irodalomtudományos munkáról (Kosztolánczy: A FIATAL OSVÁT ÉRNO, Túry György: AMERIKAI ETIKAI KRITIKA) szóló írását. Tamkó Sírátó DIMENZIONISTA MANIFESZTUM-áról és az ehhez köthető Petőcz-műről írtak pedig nem kifejezetten a kritika műfajába tartoznak, de ez nem von le semmit az írás értékéből. S tulajdonképpen nem is róható fel a fiatal ítéshibájául epikához való vonzalma, leginkább regényen és elbeszéléseken él a magyar irodalomfogyasztó, ezek bírálata többnyire biztos szempontrendszerrel működtethető, hálás feladat. Ám úgy vélem, az igazi kritikus a legkülönfélébb műfajú, típusú, hangvételű szövegek keresztüzében bontakozik ki igazán.

Keresztesi és Sántha gyűjteménye epika- és líraköteteket egyaránt méltat, bár náluk is a próza dominál. Sántha József azonban nemcsak kritikákat, hanem tanulmányokat is közöl, így az ő irodalmi arcképcsarnoka irodalomtörténeti léptékkal is bír (amiről később még ejtek szót), sőt, a magyar irodalom területét is többször elhagyja, világirodalmi vonzódása erős, ami leginkább tanulmányaiban mutatkozik meg. Viszont egyetlenegyszer sem lép ki a szépirodalom területéről, nincsenek esztétikai, tudománytörténeti, metakritikai kalandozásai. Keresztesi is kikacsingat, az amerikai próza tűnik kedvelt terepének, az egybeszerkesztett McCarthy-sorozat és Norman Mailer Faust-regényének – Grecsó TÁNCISKOLA-jával ügyesen párba állított – méltatása legalábbis ezt sugallja. Kötetének kínáló szép felütése SZERINTEM A KRITIKA című írása, gyűjteménye zárlatában pedig két teoretikus kötethez való viszonyulását osztja meg az olvasóval.

Egyedül Keresztesi érintkezik a populáris regiszterrel, egy írás alapján ez merész állításnak tetszhet, de mindenképpen erős gesztusnak hat Bereményi Cseh Tamás dalaira írt szövegeit

(verseit) értékelő írását beemelni Németh Gábor és Borbély Szilárd közé. Ahogy több kritikaírással foglalkozó fórumon, tanácskozáson elhangzott már, bizonyára lenne igény a lektúr- és az igényes ponyvairodalomban – bárhol húzzuk is meg ezek határait – orientáló színvonalas kritikára, de az is érthető, hogy szerzőink nem erre szakosodtak, hiszen a szépirodalom folyamatos monitorozása is kimerítő feladat, ahogy ezt épp Keresztesi ELŐSZÓ-ja hangsúlyozza. Szintén a kritikaírás egyik periferikusabb területét érintő észrevétel, hogy egyik szerző sem foglalkozik gyerekirodalom-kritikával, bár Keresztesit egyetlen, ismertté vált gyerekirodalmi, sőt gyerekirodalom-kritikai írása (JANIKOVSKY-JEGYZETEK, ÉS, 2011/31.) a gyerekirodalmi fórumok, szimpóziумok rendszeres vendégévé tette. A gyerekirodalommal foglalkozó szakemberek, könyvkiadók, kritikusok részéről rendre megfogalmazódó igény a gyerekirodalmi kritika színvonalának növelése, a belterjességből való kilépés, a gyerek- és felnőttkritika átjárhatósága, a két terület kritikusai átfedése (amire természetesen van példa), miközben az is rendszerint elhangzik, hogy a gyerekirodalomnak részben saját szempontokra, így elkötelezett, specializálódott szakemberekre van szüksége. Ebből a gyors kitekintésből is látszik, hogy egy-egy kritikus horizontjának szűkösége-tágassága bizony csak viszonyítás kérdése.

Az azonban egyértelmű, hogy a vizsgált műfajok terén Vári György kötete a legváltozatosabb. Az EMBERISÉG VÉGNAPJAI a líra- és prózakritikai írások mellett drámaelemzésekre (Borbély, Térey) is vállalkozik, ebben csak Sánthával mutat közösséget, aki A HÁZ MINT TANÚSÍTVÁNY című nyitótanulmányában Csehov és Beckett szereplőinek időhöz való viszonyát vagy éppen időn kívül helyeződését (váróterem) faggatja, s kötetében, Várral egyezően, Térey ASZTALIZENÉ-jét is vizsgálja (erősebben koncentrálna a drámai elemekre, Vári szövegszerűben nyúl a darabhoz). Az EMBERISÉG VÉGNAPJAI-t továbbá irodalomtörténeti esszék, XX. század elejéhez visszakaulozó regényértelmezések, irodalomtudományos szakkritikák, Balassa Péter kritikai tevékenységét elhelyező írások, búcsúztatók teszik változatossá.

De ízlésforma tekintetében is Vári kötete a legizgalmasabb. Elismert szerzők – mint például Spiró, Borbély, Térey, Nádasdy, Tóth Krisz-

tina, Bán Zoltán András – kapcsán érintkezik ugyan a másik három kötet bírált alkotóival, műveivel, és a kortárs, jelenleg fősodornak látszó, de legalábbis az irodalmi életben emlegetett és „foglalkoztatott” szerzők jelen vannak nála is (Kántor, Schein, Szálinger, Báthori, Gerevich), de legalább ugyanekkor szerepet kapnak elfeledett (Szomory, Zsolt Béla és Weöres egy drámája) vagy egyéni hajlam alapján előszedett művek (Konrád: A LÁTÓGATÓ, Kardos G.: AVRAHAM BOGATÍR). Kiemelkedő az *újhaldas*, elsősorban Nemes Nagy Ágnes-i hagyományt életben tartó vagy folytató idősebb generációról írt szövegek színvonalára és egymással folytatott finom párbeszéde, Gergely Ágnes, Lator László, Balla Zsófia lírájának lényegi megragadása, kiegészülve a Somlyó Györgyöt és Székely Magdát búcsúztató írásokkal. Emellett feltétlenül említendő Vári György erős kapcsolódása a zsidó valláshoz, hagyományhoz, választott szerzői és a róluk írtak, ahogy az eddigi felsorolások is mutatják, zsidó identitását, kapcsolódásait mélyítik, ezért gesztusértékű bizonyos másodvonalbeli szerzők kötetbe válogatása, ami nem jelenti egyben az értékelés egyoldalúságát is.

Keresztesi és Lengyel írásai jól nyomon követhetően a 2006–2011 közötti könyvtermést értékelik, Lengyel megbízhatóan marad ezen a – prózára szűkített – mezsgyén; Keresztesi tablója nemcsak a már említett „kiterő” miatt izgalmasabb, hanem a lehető legtermészetesebben kezeli és biztos kézzel értékeli az – elképzelt – átlagolvasó toleranciaküszöbét esetleg feszegető műveket is, Kiss Tibor Noé és Rosmer János kötetekre gondolok. Ami Sántha József kortárs kritikáit illeti, ezek is illeszkednek az újdonságokat értékelő vonulatba, de tanulmányai vagy a Krúdy kritikai kiadása kapcsán írtak egy egészen másfajta preferenciáról (is) árulkodnak. S ha minden, már részletezett körülményt leszámítunk, akkor is érdekes játék a maga esetlegességében ezeknek az éveknek egyfajta hevenyészett névsorát összeállítani. Azokét, akiknek legalább két írást szenteltek az éppen tárgyalt szerzők: Bán Zoltán András, Borbély Szilárd, Esterházy Péter (Nádasról nem sokat szólhattak ezekben az években, néhány utólagos reflexió esett a PÁRHUZAMOK TÖRTÉNETEK-re), Grecsó Krisztián, Kőrösi Imre, Krasznahorkai László, Nádasdy Ádám, Spiró György, Szvoren Edina, Térey János, Tóth Krisztina, Szvada Pál.

A kritika akkor tölti be funkcióját, ha valakihez szól, ha egy, a megszólalás retorikája által körvonalazott (és körvonalazható) odaértett közönség horizontjára tekint. A feltételezett olvasók köre a megjelenés közegétől sem független; irodalmi, esztétikai jártasság, olvasottság, az érdeklődés mértékének szempontjából más-más befogadói csoport társítható a hetilapokhoz, a havonta jelentkező irodalmi, művészeti folyóiratokhoz vagy a szélesebb kört elérő online kritikákhoz, s ennek függvényében változik a (cselekményt) bemutató, összefoglaló, a szerzőt és művét elhelyező, az interpretáció részletességét és mélységét megválasztó, az értékelő tevékenység összefogó vagy szétszálazó elemeinek aránya és a retorikai (zsurnaliszta) elemek működtetése is.

Anem szakmabeli olvasó odaértése Keresztesi és Sántha írásaiban a legerősebb, rendre megfogalmazzák a befogadóhoz rendelhető lehetséges érzéseket, reakciókat, tanácsalanságokat. A mű által kiváltott hatásokat, kérdéseket, zavarokat, tehát a kritikus mint egyben befogadó személyes észleleteit a szöveg címzettjéhez társítják, az ő horizontjához igazítják, megteremtve ezzel ítéshoz és olvasó befogadói közösséget, érzelmi, gondolati együttmozgásának lehetőségét. Ám a kritika nem marad meg ezen a szinten, az olvasóra átruházott önnön (primer) befogadói reflexiót, érzéseit az írás folyamán feloldja, értelmezi, a zavarokat elhárítja, ez az adott írás feladata, tétje, s ezáltal kerekedik fölül olvasóján. Lengyel és Vári ritkábban él a befogadói hatás ilyesfajta olvasót involváló, „behúzó” eljárásával, ám ez nem jelenti azt, hogy ne tekintenének a befogadóra, Lengyel rendszeresen kínál olvasásmódokat, befogadási javaslatokat, ez Várinál sem ismeretlen, főleg, ha a lassú olvasás szükségességére és szépségére hívja fel a figyelmet. Utóbbi kritikus hetilapba írt recenziói pedig jól láthatóan törekednek a korrekt történetismertetésre és a szöveg végi értékelő összefoglalásra. Az írások azonban más címzettek is szem előtt tartanak. Lengyel Imre Zsolt irodalmi divatokat, lefutott posztmodern eljárásokat, poétikai kimódoltságot rendre bíráló megjegyzései olyan szellemes – vagy annak szánt – megnyilatkozások, amelyek egyfelől az irodalmi élet – könyvkiadás, kritika, irodalomtudomány – egészének, másfelől a bírált művön túl a szerzőknek általában (akinek inge, vagy

végre magára) vagy az irodalmi jelenségekben, trendekben jártas, cinkossá tehető olvasóknak szánt pengevillanásokként is érthetők. Mindez úgy hat, mintha a műtőasztal mellől, alaposan bemosakodva (maszk, gumikesztyű), szikével a kezében az adott beteg operációja közben a kórház, de legalábbis a teljes belgyógyászat betegállományának egészére mondana diagnózist. Szellemes, sokszor jogos észrevételeket tartalmazó, az irodalmi élet több komponensét provokáló kijelentések ezek, de elrugaszkodva a vizsgált műtől, megfelelő számú példa és kellő árnyalás nélkül bennük rejlik a demagóg általánosítás veszélye is. Csak egyetlen demonstráció: a Kukorelly EZER ÉS 3 című regényéről írtak bevezetőjében például ezt olvashatjuk: „*a trükkökbe befásult magyar olvasó, aki lassan már nem tesz mást, mint szemét behunyva drukkol, hogy hátha eltelne például egy év rejtélyes női néven publikáló férfiak nélkül, ki is kéri magának rögtön, hogy matetkórás automatának nézik még mindig, hogy bedobják fölül a szexet, és kijön alul a botrány*”.

Az írások szakmának szóló, szakmára figyelő gesztusai természetesen a másik három szerzőnél sem hiányoznak, a kritikai diskurzusba való bekapcsolódás a kritikustársak, már megszűlelt értelmezések megidézésével történik, akikkel egyetérteni vagy szembehelyezkedni is lehet. Keresztesi József sokszor megengedőnek mutatkozik mások véleményével kapcsolatban, korábbi recenzensek felvetéseit beemeli, olykor továbbviszi saját gondolatmenetébe(n) (vitakévdben és vitatkozásban Vári a nagymenő), de az is előfordul – Esterházy Péter SEMMI MŰVÉSZET-e kapcsán –, hogy a negatív és pozitív pólus között valahol félúton helyezi el magát. Ugyanakkor rá jellemző a legerőteljesebben, hogy a szerzővel készített interjúkból idéz, ami egyfelől azt mutatja, hogy írásai a szerzői horizontot is figyelembe veszik, feléjük is tesz – ezáltal – egy-egy tiszteletkört, másfelől nemhogy a szerző halálának elvében nem hisz, hanem elképzelhetőnek tartja, hogy a szerző intenciói, önértelmező reflexiói, műveivel kapcsolatos problémafelvetései beépíthetők (beépítendők?) az értelmezésbe.

Ahhoz egy percig sem férhet kétség, hogy mind a négy kritikus mesterfokon ért a szakmájához mind irodalomtörténeti, irodalomtudományos ismereteiket, mind kritikairói képességeiket tekintve. Alkatukból adódóan azonban

más-más eljárásokkal közelítenek témájukhoz, értelmezési stratégiáik többféle kritikusegyséni- séget sejtetnek. Keresztesi nem használ támasztékot. Vagyis természetesen használ, de ezeket, szándékosan vagy ösztönösen, ki tudja, legtöbbször láthatatlanná teszi. Keresztesi közel megy a vizsgált tárgyhoz, a kontextust a lehető legszűkebbre szabja, ritkán tekint ki részletesen a szerző más műveire, és ritkán emel be általános irodalmi problémákat gondolatmenetébe. Nem irogaszkodik el, a múltól marad. Úgy tűnik, sikerül tartania magát a SZERINTEM A KRITIKA nyitószövegében kiemelt elvéhez, a kritikusi méltányossághoz. Megértéssel és a megértés vágyával fordul és közelít a szövegekhez, azok lényegi vonásait keresi, olyan kapaszkodókat, amelyek az adott irodalmi mű eljárásait, alapállításait segítik feltárni és megérteni. S bár a felszínen nem mozgat irodalomelméleti apparátust, nem hivatkozik lépten-nyomon irodalomtörténeti tudására, ezt neveztem imént támasztéknélküliségnek, fogalomhasználata, meglátásainak, pozicionálásainak erőltettség-től mentes érvelése mégis magabiztos, szakmában jártas kritikusképet rajzol ki; s hogy ezzel kapcsolatban ne lehessenek kétségeink, Kisbali László művészetelméleti kötetének és Vilém Flusser teoretikus művének vizsgálatakor, amikor kell, előszedi irodalomelméleti ismereteit (és egyetemi jegyzeteit). (Egyetlen helyen volt hiányérzetem az elmélettel kapcsolatban, Krasznahorkai SEIOBO JÁRT ODALENT-je kapcsán a műalkotás fizikai tárgyiassága és/vagy befogadás általi létezésének ontológiai kérdése olyan hosszasan, messzire ívelő labda, amelybe több helyen [Heidegger, Hartmann, Lukács, Danto] is bele lehetett volna érni.) S ha már támaszték, külső erő: a már emlegetett interjúrészletek és kritikustársak: ezek említésében, idézésében mutatkozik meg, hogy Keresztesi kevésbé a hatalmi szó, a felsőbbrendű tudás, paradigma bevetése, hanem az egyenrangú párbeszéd lehetőségét izgatja. Ez a furfangoktól, bonyodalmaktól mentes természetesség mutatkozik meg a kötet szerkezetében is, a kritikusi munka poéticáját, vallomását (SZERINTEM A KRITIKA) fejezetekre való tagolás nélkül követi a recenziók sora, amelyek kontextusok, hangulatok, felvetett problémák, motívumok által hurkolódnak egymásba, s alkotják meg a hosszú visszavonulás emlékezetes állomásait.

Lengyel Imre Zsolt irodalomelméleti tudása, a közelmúlt, kortárs irodalom tendenciáinak, jelenségeinek átfogó, alapos ismerete, amit egyéni meglátásai is kiegészítenek, értelmezői eljárásainak folyamatosan mozgatott elemei. S bár Kereszteséhez hasonlóan ő is közel megy a szövegekhez, konkrét helyekkel, idézetekkel támasztja alá gondolatmeneteit, épp külső támasztékainak látványos használata teszi lehetővé, hogy trendekről, unalomig ismert fogásokról, a magyar irodalom és recepciójának (!) tüneteiről, kországairól számot adjon. Problémaérzékenysége, éleslátása, összegzésre való hajlama mindenképpen figyelemre méltó irodalmárt körvonalaz. Érvelései számomra akkor meggyőzőek, amikor a mű közelében marad, mint például Kiss Noémi kötetének megsemmisítései vagy Bodor Ádám VERHOVINÁ-jának hatalomértelmezésekor, de kiemelkedően parádés írás a bizarrságok bizarrságának felütésével induló Kosztolányi–Osvát-elemzés is. Lengyel sziporkázó elrugaszkodásai nem mindig szerencsésen fognak talajt, ahogy erre már utaltam, helyenként retorikai üresjáratként működnek, helyenként túlzott általánosításként száguldanak el, szerencsés esetben azonban valóban telitalálatok. Olykor nem is annyira nehéz vitába szállni ezekkel az elnagyolt állításokkal, mint például Szécsi Noémi NYUGHATATLANOK-kritikájának bevezetésében Jókai, a XIX. századi műfajok és kortárs irodalom viszonyát keretező szólamával, amelyből nem maradhat ki a – Lengyel egész kötetére jellemző – posztmodernellenes hang sem: „*a kortárs irodalom kapcsán igencsak ritkán kell Jókaihoz nyúlni, nem sok szál látszik a mához kötni, ami persze aligha független attól, hogy általában a romantika is jobbára a posztmodern pofozóbábjaként, szubjektum-, történelem-, szerzőfelfogása (és a többi) elhatárolási alapjaként és mihamarabbi dekonstruálásra szoruló művek és ideológiák televényeként szokott csak felbukkanni – miközben mondjuk a barokk poétikákkal való találkozásokból izgalmas művek sora született az elmúlt évtizedekben, addig a tizenkilencedik század (alapvetően és kevés kivétellel) megmaradt gyanúval kezelt, ám a termékeny provokációt nélkülöző esztétikorténeti időszaknak*”. Gyors, felsorolásszerű felvetések Lengyel látványkonyhája ellen: Jókai és Mikszáth az anekdotikus prózahagyomány, Kemény és Jókai a történelmi regény filozófiai-ideológiai és ornamentikus irányainak meg-

kerülhetetlen kiindulópontjai, mindkettő alaposan reflektált és átdolgozott terep a kortárs irodalomban, az előbbi sokak, de például Esterházy, Grecsó, Cserna-Szabó, Fehér Béla prózájával, míg a történelmi regény szerteágazó műfaji kísérletei Szilágyi István, Spiró, Darvasi és Márton regényeivel kapcsolatban említhető. És tekintetünket még nem is emeltük a verses elbeszélő műfajok, köztük a verses regény dekonstrukciójára Térey, Vörös, Szálinger életművében, a zömében sikertelen (de helyenként nagyon is termékeny, KAF, Parti Nagy, Tóth Krisztina) XIX. századi hangtól induló költői parafrázisokra (A KÖZELÍTŐ TÉL-NÉL és a SZEPTEMBER VÉGÉN-NÉL csak József Attila SZÜLETÉSNAPOMRA versére jut több költői próbálkozás), vagy az alanyi költő lehetőségeinek keresésére szintén Szálinger lírájában, továbbá a verses dráma vizsgálatáról és XIX. századi kapcsolódási pontjairól is hosszan lehetne elmélkedni.

Vári György érvrendszerei az esetek többségében szintén nem támasztékok nélkül valók. Amíg Lengyel irodalomelméleti ismereteit, poétikákban való jártasságát használja sok más kritikushoz hasonlóan, addig Vári másfajta alap tudást mozgat magas színvonalon. Hangja ott a legmagabiztosabb, értelmezése ott a legsodróbb, amikor vallási, teológiai, liturgikus tudása felől közelíthet, mindvégig szem előtt tartva ezek Auschwitz utáni állapotára, a XX. század második felére vagy napjainkra vonatkoztatható következményeit, lehetőségeit. Ez az összetett, világnézeti, filozofikus alapállás azonban mégsem válik túlhajtottá, egyfelől bírálatra tudatosan választott szerzői, művei jól illeszkednek ehhez a közelítésmóddhoz, pl. Borbély, Schein vagy Spiró szövegei, s teszem azt Térey és Nádasdy köteteit véletlenül sem teológiai alapfogalmakkal bombázza, másfelől a teológiai és filozófiai alapú érvrendszerek úgy tudnak az értelmezés vezérfonalai maradni, hogy a végkövetkeztetések mégsem doktriner tanok, hanem általános érvényre emelt, emberileg belátható jelentésjavaslatok lesznek. Vári írásról írásra engedi, hogy a szöveg válassza meg közelítési szempontjait, világnézeti, bölcséleti alapjait, ám ha úgy hozza a sors, s szerencsére úgy hozza, irodalomtörténeti és poétikai ismeretei is előkerülnek; kifejezetten érősnek tartom líraelemzéseit, különösen az ÚJHOLD UTÁN című fejezetbe beválogatott írásait.

Sántha József értelmezési metódusa talán Vári Györgyéhez áll legközelebb, abban bizonyára igen, hogy műértelmezéseiben ő is mindig a léte faggatja, az irodalmi alkotások kapcsán az emberhez lép közel, egyfajta egzisztencialista alapállással leginkább a létbe vetett individuumok idővel, emlékekkel, elmúlással, végeségtudásával való küzdelme érdekli, vagy éppen az ittlét lehetőségei, a test örömei, múlása, az élet élnéltsége. Vele szemben Vári filozofikussága inkább történetfilozófiai indíttatású, lukács, hegeli (és kanti) kapcsolódási pontokkal, történelmi (történelem utáni), társadalmi összefüggések, az ember és az egyén történelmi időbe vetettségének kérdései izgatják, s az individuum is folyamatosan, időben és idővel változó „konstrukcióként” teljesedhet ki nála. Sánthát ritkán foglalkoztatják vegytisztán poétikai kérdések, szerkezeti, formai vonások – a ritka esetek egyike Kőrösi Imre kötetének értékelése –, ezeket, a műegészről elválaszthatatlan, konstituáló elemeket inkább az értelmezés tartalmi-gondolati vonulatába ágyazza be, szinte észrevétlenül. S talán emiatt érezhető úgy bizonyos írásai kapcsán, hogy távolabb van a szövegtől, a mű textúrájától, mint három másik társa. Értelmezései kevésbé lépésről lépésre előrehaladók, mint például Váriéi, inkább körbejárók, cirkulálók, más művekre, szerzőkre kitekintők, visszalépők. Szerencsés esetekben ez adja írásainak csipkészerű libegését és megfogalmazásainak szépségét, melyek közül a hangulat érzékeltetéséért idézünk egyet: *„Amikor a legerősebben vágyakozunk a múlt megszépített, sosem volt emlékei után, amikor a legteljesebb gazdagságban idézzük meg a letűnt kort, akkor a legerősebb bennünk a vágy a jelen után, a most iránt.”*

Fontos még egyszer kiemelni, hogy a TALÁNYAINK ÖSSZESSÉGE tanulmányok és kritikák gyűjteménye. Az előbbieket túlnyomórészt világirodalmi ihletésűek, s nem véletlenül használok ezt a kifejezést, ezekben talál Sántha egy metaforicitásában erős, szugesztív filozofikus esszényelvre (ebben is Kierkegaard kamerádjá), amelynek segítségével közel hozza, átélhetővé teszi többek közt a XX. századi irodalom (és ember) idővel való küzdelmét vagy a bernhardi szenvedéssztétikát. Igazi terepe a XX. század, Csehov, Kafka, Beckett, Camus, Pirandello világa, a későbbiek közül pedig Bernhard, Sebald és Kristof. Az időbeli távolság, a törté-

nelmi perspektíva magabiztosságot ad írásainak, támaszték, mely hátulról erősíti a várfalat, s ez az irodalomtörténeti határozottság csillan át a Krúdy-életműsorozat apropóján készített Krúdy-portréin is. Ezekhez a nagyszerű írásokhoz viszonyítva némileg színtelenebbek a kortábi kritikák, mintha a rövidebb forma vagy a szinkronicitás „zavara” nem engedné annyira szabadjárá értelmezői, írói vénáját, de könnyen elképzelhető, hogy csak a kezdőírások nagyszerűsége emelte meg elvárásaim küszöbét.

Az értékelést mint a kritika konstitutív elemét, a kritikaírás okát és értelmét hagytam írásom végére, bár az eddig elmondottak is sokat elárultak már kvartettem ítéleőrőiről. A kritikusi méltányosság elvét, ahogy már elhangzott, nemcsak vallja, hanem gyakorolja is Keresztesi, de úgy tűnik, Vári és Sántha is hasonló alapállást képvisel e téren. Ez a méltányosság azt jelenti, hogy a kritikus a mű által felkínált szempontok figyelembevételével a megértési vágy jóindulatával tárja fel a mű erőnyeit és gyengeségeit. Lengyel Imre Zsolt azonban egy másfajta vonulatba tartozik, az egyipár éve induló kritikuskoknak abba a csoportjába, akik – néhány korábban is kőszáló kritikusalkatot számon tartva – jóval keményebb hangot ütnek meg, és jellemzően Bán Zoltán András leszármazottaiként a *Magyar Narancs* körül tevékenykednek, s akik – látszólag – megalkuvások nélkül nyíltan megmondják a tutit, rántják le a leplet, húzgálják a vizes lepedőt, hogy az egész magyar irodalom, szerzőstül-művestül nem viszi el szárazon. Ezen a ponton már bele is folytam a már említett 2007-es kritikustanácskozás több előadója által is körüljárt kérdésébe, hogy szükséges-e a lehúzó, negatív kritika, s ha igen, milyen legyen. A felvetés a Valuska László által ugyanebben az évben indított *KönyvesBlog* – és az ennek kapcsán tett nyilatkozat – miatt is élénk érdeklődést keltett az alapvetően afirmatív kritikához szokott irodalmi közegben. Bárány Tibor (KINER? HOVÁ? MIÉRT?) a magyar kritika „rokokó túlérzékenységének” (Radnóti Sándor) vádját próbálta ugyan cáfolni, finomítani, de természetesen e kérdésben nem született és nem is születhet végső konszenzus. A legfőbb kérdés inkább az, mit nyer az irodalom, az irodalmi közélet, és mit nyernek az olvasók az odamondós kritikák

kapcsán. Természetesen a levágó, éles hangú vagy fanyar kritikának lehet létjogosultsága, ha a negatív ítélet érvekkel alátámasztott, ha nem túlzó, s ha a – retorikai, szellemi – mutatóvány kedvéért nem véti el az ítélet jogosságát vagy mértékét, ha nem marad üres, szellemeskedő szólamok halmaza. S főként, ha az ilyenfajta írás inkább alkalmi eszköz s nem állandósult megszólalásmód, szerep, nélkülözhetetlen szerzőszám(készlet). Úgy vélem, a legtöbbet talán az olvasó nyerhet, ha a stílus felkelti érdeklődését, s ezáltal túljut a bíráló első két bekezdésén is (s ugye épp az olvasó megnyerése lenne a cél), hiszen az ilyen írások olvastán úgy érezheti, érte, neki szól a megvesztegethetetlen hang, amely leleplezi előtte „az igazságot”, beavatja őt a műélvezetbe. Nyerhet a szakma, a könyvkiadás, a szerző is, főként a közhelyek, berögződések, automatizmusok felszámolásának területén, de ehhez nem feltétlenül szükséges a megemelt hang, a vitriolos stílus, hacsak nem akarunk botránykakat kavarni az állóvízben. A kritika mondja ki, ha a mű rossz, de ha ezt tapintatosan (sőt finomkodva) teszi, azt korántsem tekintem akkora hiányosságnak, mint ha elhallgatja vagy mentegeti a hibákat, elfogultan dicséri, vagy hiányos, felszínes befogadás alapján ítél.

A kemény, odamondós kritika alkatilag távol áll tőlem, de minden tiszteletem azé, aki ezt szórakoztatóan, valóban szellemesen, tartalmasan tudja művelni. Ezért saját pozícióból a következőket kínálok megfontolásra: a (higadt) érveknek, meggyőzésre törő gondolati építményeknek több létjogosultságát látom, mint a látványos indulatoknak, nem beszélve a kizárólag csak a retorika kedvéért kreált légáramokról. A kemény, elsőpró, negatív kritika nem építi a vitakultúrát, inkább szellemi pofzkodásra, hibakeresésre „tanít”, s nem a mű felé fordulásra, (meg)értési vágyra, a jelentésért folyó küzdelemre. A kritikus eleve fölérendelt pozícióban van, az alkotáshoz, a szerzőhöz, az olvasóhoz viszonyítva, a (túl) éles hang, a megsemmisítő magabiztosság ezt a fölényt érzékelteti, hangsúlyozza, emeli ki, ezzel szemben a jelzők alapos megválogatása, a *minthák, talánok* és egyéb viszonyszók nemcsak a túludvariaskodó beszéd- és közelítésmóddal azonosíthatók, hanem a kritikusi vélemény relativizálásának nyelvi eszköze is egyben. De nem vagyok tévedhetetlen.

E kitérő után visszakanyarodva a négy szerzőhöz és az értékeléshez, e szempontból tehát Lengyel köteté tér el leginkább a többitől; már a Rubin Szilárd RÓMAI EGYES-ÉRŐL szóló nyitány erős igényeket támaszt a magyar irodalom recepciójával kapcsolatban: „*Itt lenne az ideje egy nemzedéknek valami reflektáltabb beszédmódba belenőni már.*” „[A] mély belső meggyőződéssel megerősített, minden kényszertől független korlátoltság az, ami igazán elborzasztó.” Kötetfelütként a szerző ilyen és hasonló kijelentésekkel egyben saját, az egész kötetre érvényesíthető értelmezői feladatát is kijelöli, a megkövült olvasás- és közlésmódokkal való leszámolást és újak felkínálását. Lengyel írásai nagyjából ebben a szellemben, leszámolás és szókimondás duettjében sorakoznak az olvasó elé. Sokszor mutat rá konceptuális hibákra vagy a megszólalásmód következetlenségére, amely alássa a teljes mű hitelét, illetve bizonyos részeket, szálakat, motívumokat érintő hiányérzeteire; általános fenntartásai vannak a posztmodern fogásokkal, műfajokhoz, műtípusokhoz rendelhető funkció nélküli üresjáratokkal, látványos kimódoltságokkal, poétikai közhelyekkel szemben, de sokszor az unalom adja a negatív ítélet alapját. Király Levente ÉNEKEK ÉNEKE című regényének szerelemkoncepcióját pedig „*nem annyira anakronisztikusan naiv[nak], mint sokkal inkább felháborító[nak]*” tartja. A szerző szerkezeti, poétikai megoldásokra való érzékenységére épülnek az infirmatív gondolatmenetek, s az ilyen felszámolások során az atomjaira szedett művel együtt a tartalmi, gondolati jegyek, illetve ezek érvényessége, hitele is automatikusan eliminálódik. Lengyel kétségtelenül jól működteti a távolságtartó, fölényes megsemmisítés masinériáit – ám a fanyar, savanykás gyümölcsökből csak az első néhány esik jól (a tikkasztó hőségben), de nagy mennyiségben fogyasztva összerándulnak az ízlelőbimbók, fintor ül az arcra, s az ember más ízekre is vágyakozni kezd. Iyet viszont alig lehet találni, a bírált művek közül talán csak Krasznahorkai László AZ UTOLSÓ FARKAS című műve és Szvoren Edina PERTU-ja kapott pozitív megítélést, kifejezetten dicséretet pedig csak Krasznahorkai, és némileg meglepő módon Spiró György TÁVASZI TÁRLAT-ÁVAL volt még megengedő a szerző. Az összkép alapján elgondolkodtató, vajon miért nem választott Lengyel nagyobb arányban olyan műveket, amelyekben nem a di-

vatos prózapoétikai játszmák és mutatványok vagy a posztmodern utóérzései válhatnak könnyen kiforgatható támadási felületté, hanem amelyek gondolati mélyfúrásokat tesznek lehetővé, s ahol a formába olvasztott tematika a létezésre, világra, metafizikai kérdésekre adott összetettebb ajánlatként érthető.

Keresztesi, Sántha és Vári értékelő eljárásainak metódusa egészen hasonló egymáshoz. Hiányérzeteiket, a mű gyengeségeit vagy alapvető balsikereket érvekbe ágyazva, tárgyilagos vagy néhol kissé sajnálkozó hangnemben (például Sántha Kőríz Imre Horatius-fordításai kapcsán) adják közre, s ezeket a bíráló megállapításait mindig szigorúan a műre vonatkoztatják, s nem általában a szerzőre vagy az egész irodalmi közegre (hacsak épp nem ez a kifejtés tárgya). Így válhat például a többi írás tükrében Keresztesi TÁNCISKOLA-kritikája elején tett tárgyilagos kijelentése erős minősítéssé: „*az alföldi kisvilág mikszáthi-anekdotikus rajzát kívánja ötvözni a metafizikus ördögregnnyel, kevés sikerrel.*”

A három szerző írásainak hőfoka inkább a dicséret jelenlétén és mértékén múlik, s – ahogy ez az írások együtteséből kiderül – ezeket ők sem tékozzák, szórják lépten-nyomon. Keresztesi sok esetben „a kritikushoz” lép vissza ilyen helyzetekben, a kritikus szerephez rendeli az értékelő gesztusokat, hangsúlyozva egyfelől ennek a szerepnek komolyanvételét, másfelől kritikus és privát énjének elkülönítését, ahogy ez Kovács András Ferenc verseskönete kapcsán látható: „*Időről időre eljön a pillanat, amikor a kritikusnak erős kijelentést kell tennie. Ha szigorú ítéletet kell hoznia, persze némileg egyszerűbb a helyzet, hiszen a kritikai furor tűzijátéka akkor is szórakoztató és tanulságos, ha az olvasó nem vagy nem teljesen ért egyet az ítélettel. Ám az ellenkező véglet kockázatosabb, így a feltétlen elismerés szavaival helyes, ha óvatosan bánik a recenzens. Alapos indokkal kell rendelkeznie – jelen esetben azzal a meggyőződéssel, hogy a kötet, amelyet a kezébe vehet, egy nagyszabású költői pálya kimagasló állomása.*” Ez a részlet valóban túlóvatoskodónak tűnik a dicséret hosszas felvezetésével, de akadnak ennél keresetlenebb erős állítások is a kötetben, a következő részlet ilyen, ám szintén érzékelteti azt is, hogy Keresztesi József nem közvetlen megszólalója, hanem egy kritikus hang megszólaltatójaként van jelen (Kőríz egyik verséről): „*e sorok írója-*

nak meggyőződése, hogy ez a költemény nagyjából Petri óta az első igazán újszerű költői megszólalás a magyar szerelmes vers műfijában”. Van, aki e kijelentés olvastán nem lett kíváncsi Kőrösi Imre versére? (HASZNÁLATI UTASÍTÁS.)

Sántha és Vári sem tékozló a dicséretet illetően, a hosszabb műelemző elmélyülés, az irodalmi művek részletes tárgyalása során kevésbé és ritkán tör felszínre a kritikus explicite ítélete, noha a szavak, kifejezések megválasztásában, a felszín alatt mindvégig érzékelhető. Sántha József kritikáinak hangvételbeli változatosságát az adja, amikor lelkesedését mindenféle kerülőszólam nélkül, közvetlenül hallatja. S mivel ezek a szólások egyáltalán nem rendszeresek, érdemes a szerző amplitúdóira odafigyelni. Ilyen erős pozitív kilengéssel indul Bán Zoltán András SUSÁNKÁ-jának méltatása, de Berniczky Éva MÉHE NÉLKÜL A BABA című könyvről írott recenziója szintén hasonló elragadtatással kezdődik, bár később a hibák számbavétele is megtörténik. De az ilyen ritka alkalmak mellett általában jóval visszafogottabb, relativizálóbb értékelő megnyilatkozásokkal él a szerző, s ez a változatosság, a bíráló megfogalmazásokat is ideértve, mindenképpen előnye kritikusai tevékenységének. Ebben a tekintetben mindenképpen Várral rokonítható, akinek rendkívül gazdag kötetek kapcsán az értékelés kifejezőmódjának számtalan változatával találkozhatunk, hangja az érvek közé rejtett finom megjegyzésektől, viszonylagosító elhelyezésektől, a merészebb meglátásokon és ítéleteken át az egészen személyes reflexiókig, dilemmák feltárásáig terjed. Őszintesége, közvetlensége, amely fontos helyzetekben is előtör, nagy erővel vonja be olvasóját a kritika közegébe, s ugyanilyen nagy erővel készlet vitára és párbeszédre, ahogy ő maga is sokszor vitatkozik, ellentmond, és álláspontjainak rögzítésével hasonlóan nagy erővel helyezi el magát is a kulturális, kritikai hagyományban. Elegendő a Babits–Németh László-vita kötetfelütésére gondolni, amellyel, a recepciótörténet hetven évének felfejtésével, saját magát – és viszonyulását – is e történetbe (e történet végpontjához) illeszti, továbbá szükséges Balassa Péterhez, kritikusai szelleméhez való viszonyát kiemelni, amelynek pontos kirajzolása, elemzése önálló írásba kínálkozna, de emlékezetes Poszler Györggyel vitázó, de mégis elismerő hangja. Vári kritikusai alkatának összessége min-

denképpen annyival súlyosabb, s ebben mindenképpen, vállaltan, Balassa-tanítvány, hogy műértelmezéseire nemcsak a mű világába bevonható mélyebb összefüggések megmutatása miatt kell odafigyelni, hanem az irodalmi szöveg számára is olyan potencialitás, amely az interpretáció során az esetek nagy részében alkalmas ad a műtől való elrugaszkodásra; ám amíg Balassa művészetelméleti (és kései írásaiiban egyre inkább morális) problémákhoz érkezik, Vári egyértelműen morális, társadalom-, történetfilozófiai kitérőket tesz. Itt emelhető ki a kötet egyik visszatérő, legfontosabb alapállása, már-már vesszőparipája, az esszencializmus (és dogmatizmus), amellyel szemben a szerző elemi szenvedéllyel, a legelkötelezettebben szólal fel. És ha tehető bármiféle ellenvetés a kötetével szemben, itt, ebben inteném lassításra, még bölcsebb megfontolásra a szerzőt, az esszencializmus kapcsán írt gondolatmeneteivel való alapvető egyetértésem ellenére, Babits és Radnóti esszencialista vonásaival, gesztusaival kapcsolatban, főként a történelmi kontextus extrém sajátossága, a megszólalások közegének mai szemmel nehezen felmérhető fenyegetettség-érzése miatt, továbbá, elsősorban Babits kapcsán, hogy egyetlen szöveg (PAJZZSAL ÉS DÁRDÁVAL) egy-két félmondatának kijelentése nem elegendő Babits esszencializmusának körüljárásához. Mindennek kifejtésére most nincs keret, bár épp itt kezdhetne izgalmassá válni, mégis itt marad abba a Várral kezdett párbeszéd.

A négy szerzőnek ez a hosszas körbejárása talán valóban megmutatta kritikusai énjük néhány oldalát, ha mindet nem is, s az itt laboratóriumi-lag generált kritikustusa nemcsak elméletben, hanem működése közben mutatta meg a kritikaírás műfaji jegyeit, kívánalmait, így a négy kötet értékelése alkalom lehetett arra is, hogy a kortárs magyar kritikára, de legalább egy szelvényre is vessünk néhány pillantást. Hogy a Balassát értékelő Vári írja (milyen jó érzés e sor végére állni), „[a] bírálóknak kell felmutatni a szöveget ahhoz, hogy »alkalommal« lehessen, a kommentár teljesíti be a szöveg jelentését, jelentéseit, mint a szövegben már meglévő lehetőségeket”. S hogy a kommentár milyen eszközökkel él, amikor saját, szuverén alkalmát megteremti, azt alany és tárgy kölcsönhatása, találkozási pillanatának hangulata, körülményei határozzák meg.

Egyetértve Keresztesivel, aki *szerint a kritikus, a jó, nem maradhat közömbös, „felhorgad benne az indulat”, s ez szabja meg, hogy, szinte öntudatlanul, melyik eszköze után nyúl a mű szét- és összeszereléséhez: csipeszhez, kalapácshoz vagy boncolókéshez. De sokszor kínálkozik még csavarhúzó, harapófógó, véső, légkalapács, fogpiszkáló, esetenként jól jöhet a racsnikulcs, régészecset vagy a svájci bicska minden oldalága. Hogy a kritikusmester szerszámkészletéből melyik a legalkalmasabb, s hogy éppen jól választott-e, az mindig mű, kritikus, olvasó aktuális találkozásokor derül ki.*

Visy Beatrix

SZOCREÁL ANTE PORTAS

Magyarország – egy új korszak építészeti alkotásai. Modern és szocreál 1945–1960. Kiállítás a FUGA-ban. Kurátor: Adolph Stiller, Hadik András, Fehérvári Zoltán (tudományos tanácsadó). 2014. május 22. – június 18.

„Szocreált pedig nem írok alá” – jelentette ki a miniszter, és talán toppantott is, mint az utóbbi évek népszerű, pikírten dühös kis viccfigurája. A főember a Hűvösvölgyi úti Szinkronműterem műemléki védelmi dokumentációjának véglegesítését tagadta meg. Gádoros Lajos és Mühlbacher István 1952 és 1954 között épült műve a következő parlamenti ciklusban mégis felkerült a védettek listájára, arról pedig a szocreál nem tehet, hogy a kiürített épületegyüttesrel kapcsolatos helyreállítási-átépítési tervek, ígéretes hasznosítási elképzelések máig nem valósultak meg.

A szocreál megítélését sok minden befolyásolja. Az egyenesen több kulturális terület szakemberének számító, a stílusformák útvesztőjében jól tájékozódó egykori miniszter aligha, a közvélemény azonban minden skrupulus nélkül azonosítja például a szocreált a házigyári lakótelepekkel, olyan terhet róva ezzel a szocreálra, amelyet az aligha képes hordozni. Ez utóbbi szocreál leginkább már ingatlanpiaci kategória – szembeállítva a közbeszédben ha-

sonlóan hibásan, de legalábbis erősen leegyszerűsítően alkalmazott „Bauhaus”-zal –, míg a miniszteri vélemény természetesen politikai természetű volt. Történelmietlen voltuk okán tudományos szempontból valójában mindkettő elfogadhatatlan.

Szocreál pedig nincs is, mondhatnánk ennek a kiállításnak és előzményeinek meghívóira, plakátjára, katalógusaira tekintve. EGY ÚJ KOR-SZAK ÉPÍTÉSZETI ALKOTÁSAI – MAGYARORSZÁG 1945–1960 az éppen aktuális esemény címe, és ahogy modern stílusú és szemléletű épületekkel kezdődik, azokkal végződik is. ÉPÍTÉSZET ÉS TERVEZÉS MAGYARORSZÁGON 1945–1956 állt az 1992-ben a Magyar Építészeti Múzeum által rendezett „ős”-változat katalógusának címlapján (ezt a bemutatót különböző formai okok – zene és zászlók, „vörös sarok” és vörös csillag – következtében azonban így is majdnem betiltotta az akkor az Építészeti Múzeumot is magában foglaló Országos Műemlékvédelmi Hivatal óvatoskodó vezetése). Hasonló címmel, de már 1945–1959-es korszakmegjelöléssel, továbbá két apró vörös csillaggal jelent meg 1996-ban a maradéktalanul elfogyott katalógus második, átdolgozott és bővített kiadása, párhuzamosan az újabb, ezúttal Szolnokon rendezett kiállítással. 2006-ban jött el az a pillanat, amikor az Építészeti Múzeum munkacsoportja úgy érezte, hogy az ÉPÍTÉSZET ÉS TERVEZÉS MAGYARORSZÁGON 1945–1959 címet alcímként megtartva, a katalógus fekete-fehér belső címlapján a sötétebb csillagok számát háromra növelve főcímként már megjelenhet a MODERN ÉS SZOCREÁL stílárís szembeállítása is.

Nem véletlenül hangsúlyoztam korábban a tudományos szempontot. A munkát ugyanis, amelyen ezek a kiállítások és kiadványaik alapultak és alapulnak, kizárólag a tudomány mér-céjével lehet és szabad megítélni, aszerint pedig az eredmény imponáló. A bázist a Magyar Építészeti Múzeum muzeológusi gárdája alkotta, a jelenlegi kiállítást magyar részről jegyző Hadik András és Fehérvári Zoltán mellett Hajdú Virág, valamint a kétségtől üttörő szerepet játszó, a katalógusban is munkatárs Prádkfalvi Endre, akinek fő kutatási témája negyedszázada – egyetemi szakdolgozatától kezdve – az 1945 utáni másfél évtized építészeti és az építészethez kapcsolódó képzőművészeti produkciója.

Ahogy a művészet- és építészettörténeti, a kurátori munka viszonyítási alapja a tudomány, az építészeti produkcióé a minőség. A magyarországi szocreál időszakában ugyanúgy a tömegtermelés dominált, ahogy az építészet minden más korszakában korábban és azóta egyaránt. Ez a tömegtermelés időnként, például a historizmus vagy a második világháború előtti modernizmus budapesti lakóház-építészetében igencsak magas színvonalú átlagot mutatott fel, ellentétben például a házigyári lakótelepek építészeti, látványbeli kudarcaival. Ma már látható, hogy az ötvenes évek lakóépületei, korai lakótelepei – együtt a szocreálra való reakció első „új-modernista” alkotásaival, a budapesti foghíjbeépítésekkel, az óbudai kísérleti lakóteleppel (nem olyan régen Branczik Márta rendezett róla emlékezetes kiállítást a Kiscelli Múzeumban, párhuzamosan a történetét feldolgozó, általa írott monográfia megjelenésével), de még a József Attila lakóteleppel is – máig élhető lakóhelyet, élvezhető környezetet alkotnak. A szocreálban fogant középületek, ipari épületek között pedig ott sorolódnak a magas minőségű főművek is. Az alkotók a jórészt a két világháború közötti budapesti Műegytemen iskolázott, a magántervezői irodákban gyakorlatot szerző, magasan kvalifikált építészgárda tagjai, akik az állami tervezővállalatokba való kötelező betagozással sem veszítették el képességeiket, tudásukat, sőt szakmai lelkesedésüket sem. Az építészek ráadásul, egy részüknek a második világháború végi eseményekből adódó, kényszerű dániai „tanulmányútja”, valamint néhány pártfunkcionárius-kultúrpolitikus sikeres lobbizása eredményeként, sajátos magyar útra találtak a reformkor klasszicizmusának haladó magyar nemzeti stílusként történő elismertetésével. Ez a szovjet – és a lengyel, a keletnémet, a román – szocreáltól eltérő formaigazodás lehetőséget teremtett az alkotó módon való átértékeléshez is. Az épületek valójában többnyire maradtak modernek, a rájuk kötelezően aggagott formák pedig kilógtak a szocialista tábor átlagából, a legjobbaknál akár különleges egyéni minőséget is felmutatva.

Ez a háttere annak a nemzetközi érdeklődésnek, amely a magyarországi szocreál iránt az utóbbi években megnyilvánul: az érdekes és színvonalas épületekhez és épületegyüttesekhez, akár városrészekhez, egész szocialista vá-

rosokhoz társuló tudományos feldolgozás bemutatathatóvá és értelmezhetővé teszi az alkotásokat. A most a FUGA-ban megnyíló kiállítás ennek az érdeklődésnek ausztriai lecsapódását jelzi, hiszen a tárlatot eredetileg a bécsi Ringturm galériájában mutatták be, Adolph Stiller és Hadik András rendezésében.

Az érdeklődés azonban sokkal kiterjedtebb. A rendszerváltást követően már a kilencvenes években sorra rendezték elsősorban Németországban a második világháborút követő mintegy másfél évtized szovjet befolyás alatt született építészetének szentelt konferenciákat, jelentették meg ezek tudományos dokumentációit. Az utóbbi években ennek a folyamatnak a német mellett a lengyel intézmények, így az ICOMOS, az UNESCO műemlékvédelmi szakmai szervezete nemzeti bizottságai váltak a motorjaivá. A már deklarált cél a szocreál építészetnek több országot átfogó világörökségi jelölése – a nemzetközi kapcsolatok és az egykori történések feltérképezése, a főművek kijelölése útján.

Ennek a folyamatnak sokáig tevékeny részese volt Magyarország is, 2010-ben a lipcsei DENKMAL-kiállításához kapcsolódó konferencián például a lengyel és német előadókön kívül csak magyar meghívott szerepelt. 2013-ban Varsóban a már deklaráltan a világörökségi jelölés jegyében rendezett nemzetközi szakértői találkozón – tanulmánykötete szinte azonnal megjelent – már jelen voltak az örmények, bolgárok, horvátok, litvánok, szlovénok, románok, ukránok, megjelent az ICOMOS XX. századi örökséggel foglalkozó tudományos szakbizottságának képviselője, magyar előadó azonban már nem volt. Honnan is lett volna, mikor addigra megtörtént a műemlékvédelmi szervezet totális szétverése, ezen belül pedig egyetlen – szinte csak ügyintézővé lefokozott – munkatárs kivételével szelnek eresztették az Építészeti Múzeum teljes muzeológusi-kutatói gárdáját. Ezért aztán a most megnyíló kiállítás is katalógusa munkatársai többségének, akár szabadúszók lettek, mint Hadik András és Fehérvári Zoltán, akár egy nonprofit kft.-ben landolt, mint Prákválvi Endre, megélhetésük biztosítása érdekében, vagy éppen elveszve a hivatali mindennapok sokszor értelmetlen előírásai között, a tudományos munka helyett a „favágás” lett az osztályrész.

Érdemi műemléki védelemről, ehhez szervesen kapcsolódó tudományos feldolgozásról tehát már nem lehet szó. Az előttünk húzódó utca – a Belváros „főutcája” – északi végében, a Szabadság tér szélén, mondhatni, a Belváros kapujában, azonban újra épül a szocreál, ha nem is az itt kiállított minőségi fajtából. Egy talmi emlékmű háttereként ott emelkedik a szokásos oszlopsor, közepén pillanatokon belül ott lesz a timpanon is. Csak éppen mögüle nem csak a tör-

ténelmi hitel és az érdemi gondolat hiányzik, de hiányzik a fal, az épített tömeg is, és a mélygarázs negatív tere előtt a semmibe magasodó kolonnádból hiányzik az ötvenes évek legjobb magyar szocreáljának építészeti minősége, az alkotók felkészültsége és tudása, az invenció. Az ország vezetői mindenesetre a szocreált hatvan év után ismét aláírják. Még az sem zárható ki, hogy megint kötelező lesz.

Lővei Pál

HÁRS ERNŐ

1920–2014

Önmagát nemzedéktársaihoz képest „megkésett”-ként aposztrofálta. Tizenhét esztendősen kezdett írni, mégis, „első hivatalos” kötete csak 1964-ben jelenhetett meg. Hiába telt el közben huszónhét esztendő, a magyaróvári Lajta-part édene, a gyermekkor emlékei már belevésődtek Hárs Ernő költészetébe. A CSILLAGÓRA védőborítóját díszítő egyszerű ecsetvonalú hajladozó nádszálak a kötésen mélynyomatként nyernek térbeli hatást, s az egymást keresztező vonalak képe egyszerre a szikrázó csillagos ég meg a sérülések többlettartalmával telítődik. Mintha Gáll Gyula e munkája már a költő későbbi sorait vetítené előre: *„Átlyuggattak a század vétkei, / s a vágyai keresztre feszítettek, / megtörtént veled minden emberi / s az iszonyattól sem kaptál kegyelmet.”* (TÜKÖRMONOLÓG.) Mert a II. világháború az ő életét is alapvetően befolyásolta. Sebesülést szenvedett, s hiába jelentette meg 1944 tavaszán első verseit és fordításait a Pátria Nyomdánál, MOZAIK című kötete a németek bevonulása, az életveszély, a kulturális élet ellehetetlenülése miatt már nem jutott el közönségéhez, s később is visszhangtalan maradt.

Pedig a magyaróvári piarista gimnázium színjeles diákja más-hogy képzelte indulását. Az önképzőkörben tűnt fel verseivel, majd eltökélte, hogy Kosztolányi Dezsőhöz, költői példaképéhez hasonlóan – aki a PEN Club elnöke, utazó követe is volt egy ideig – diplomata és költő-műfordító lesz egy személyben. Angol, német és francia nyelvből szerzett felsőfokú nyelvvizsgát, célirányosan tanult Párizsban, Bécsben, közgazdaságtudományt hallgatott és doktorált Pesten, de kiegészítésül még különböző diplomáciai tanfolyamokat is elvégzett. Mindezek, valamint kitűnő fogalmazóképessége és műveltsége segítették, hogy végre 1946-ban a szigorú rostán fennmaradva külügyi álláshoz jusson.

Irodalmi, műfordítói indulásánál sokat jelentett számára földije, a mosonszentmiklósi Kormos István segítségével, aki a VI-LÁGIRODALOM GYÖNGYSZEMEI-SOROZAT szerkesztőjeként versek fordításával bírta meg. 1949-ben Szabó Lőrinc leánya, a színész Gáborjáni Klára közbenjárására mutatta be a rádió a Hanság mondavilágából merített HANY ISTÓK című elbeszélő költeményét. Verseinek megjelentetését támogatta Domokos Mátyás is, akivel Szabó Lőrinc halála után, 1957–58-ban együtt rendezték sajtó alá az ÖRÖK BARÁTAINK-at.

Amikor harminc év elteltével maga mögött hagyta a Külügyminisztériumot, többé nem ment állásba, minden idejét a mű-

fordításnak, a költészetnek szentelte. S ez az elszántsága kedvezett az eposz műfajának. Lefordította a portugál klasszikus Luís de Camões A LUSIADÁK (1984) című eposzát, majd Tasso A MEGSZABADÍTOTT JERUZSÁLEM-ét (1995) ültette át magyar nyelvre. Ezt a teljesítményét jutalmazta az Írószövetség a kiemelkedő műfordításért járó Forintos-díjjal, 2010-ben pedig műfordítói munkássága elismeréseként a Hieronymus-díjat is megkapta. Nagy kedvvel fordította Michael Ende népszerű meseregényét, A VÉGTELEN TÖRTÉNET-et (1985), és ő tolmácsolta Charles Baudelaire addig kevésbé ismert A MESTERSÉGES MENNYORSZÁGOK című esszé-kötetét (1990).

A folyamatos műfordítói munka mellett gyarapodtak saját verseskötetei is. Kiteljesedő költészetét 1996-ban a Radnóti-díj költői fődíjával ismerték el. Laudációjában Lator László így fogalmazott művészetéről: *„Akárhonnan indul el, különösen az elmúlt évtizedben írott verseiben, ha a leghétköznapibb látványból, ha az európai művészet évszázados emlékeiből, valami erkölcsi szabályt keres, a maga és mindnyájunk életére, sorsára érvényes, többnyire metafizikai igazsághoz jut. Az utóbbi időben, most már a fogyatkozó idő szorításában írott verseimnek mindig visszhangos belső tere van. Most szól a lírájában a legszebben »az életakarat záró fortissimója«, most tudja igazán az elmúlás színe előtt, a véges élet mégis-örökkévaló szépségét, a mámoros életörömet kidalolni: »M megbízhatatlan, gyönyörű kihívás, / parázna tündér, poklok zombékjain / tánckönyű lábbal végiglibbenő, hadd ünnepeljünk – tönkre koptatott, / kirojtosodott, megvakult szívünket / terítve eléd élő szőnyegül!« Lírája csakugyan »befelé tündököl«, nem vonzódik a látványos mutatványokhoz. S bár van benne valami nemes, már-már vörösmartys pátosz, szép emelkedettség, mindig ott érzik benne a huszadik századi líra természetéhez-alkatához szelídített tapasztalatömege.”*

Szerencsés volt a szerelemben, amely élete nehézségein átsegítette. 1939-ben ismerte meg a tizenhat esztendő Sándor Juditot, aki zeneakadémista volt még, amikor 1944 végén, Budapest ostromakor házasságot kötöttek. Több mint hatvan esztendeig kitartottak egymás mellett. A zene szeretete is összefűzte őket, Hárs Ernő a zeneirodalom számos dalát lefordította felesége számára, aki híres operaszerepei mellett ennek a műfajnak is kiváló előadója volt. Judit 2008-ban bekövetkezett halálát követően ÉLETED NÉLKÜL című verskötetében gyászolta meg őt és a vele együtt elveszített boldogságot: *„Mert van olyan, mi érthető, / s van, ami érthetetlen, / mi szétvált, már nem egyesíthető / se pokolban, se mennyben. / Az egyetlen, mit tehetünk, / feltámasztjuk a dalban. / Csak élő szívet temetünk, / a holt már halhatatlan.”* (REKVIEM SZÓLÓHANGRA, V.)

Későn, 2012 őszén ismertem meg személyesen. Ropolyi Lajos, a Szabó Lőrinc Alapítvány elnöke vitt el hozzá, hogy interjút készítsünk életútjáról és Szabó Lőrínchez, valamint leányához,

Kisklárahoz fűződő emlékeiről a Petőfi Irodalmi Múzeum számára. Őszintén, szerényen, hangjában lendülettel, ifjúi hévvel mesélt, a családi barátság előzményei és egymásra épülő epizódjai közben egyre beljebb jutottunk saját élettörténete és a történelem bugyraiba. Fizikai ereje fogytán is mindig felvillanyozta egy-egy fordítással kapcsolatos probléma, a szellemi kihívás lételeme volt. Hosszú, termékeny élete munkáját több mint húsz önálló könyve (versek, tanulmányok, emlékezések, válogatott műfordítások) és a lefordított teljes művek mellett számos fordításantológia őrzi.

Kemény Aranka

A folyóirat a Nemzeti Kulturális Alap,
Sólyom László volt köztársasági elnök és a MOL
támogatásával jelenik meg

Nemzeti Kulturális Alap

